

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 8 від 25.08.2022).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Ihmanaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 8 from 25.08.2022).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРИНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Від ери Гутенберга до ери Цукерберга 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

ВОРОНЦОВА А., ЧЕРНЯК Г. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2021 року 5

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

БАЧИНСЬКА Н. Професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності:
трансформації в освіті та різноманітність функціонування у цифровому середовищі 13

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. Цивілізаційний проєкт "Папська імперія Риму":
Контрреформація, Французька революція та наполеонівські війни 20

СЕНЧЕНКО О. Особливості національних моделей "м'якої сили" КНР і США 24

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Видавнича діяльність Книжкової палати України станом на 1964 рік 30

СЛАВЕТНІ ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ

АЛЕКСЄЄНКО І. До 100-річчя видавництва "Наукова думка" НАН України 32

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

КЕПІН Д. Кунсткамера як явище європейської культури: джерелознавче дослідження 40

ЯКУБОВА Т., МАТВІЙШИЙ Я. Видатний дослідник польської й української історії

Й. Ролле та його книги у фондах НБУВ 48

CONTENT

EDITORIAL DIRECTOR'S PAGE

SENCHENKO M. From the Gutenberg era to the Zuckerberg era 3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

VORONTSOVA A., CHERNIAK H. Book publishing activity in Ukraine following
the results of 2021 5

LIBRARIANSHIP

BACHYNSKA N. Professional resources of library and information activities:
transformations in education and diversity of functioning in the digital environment 13

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. Civilization project "Papal Empire of Rome": Counter-Reformation, French
revolution and napoleonic wars 20

SENCHENKO O. Peculiarities of the national models of "soft power" of the People's
Republic of China and the United States 24

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Publishing activity of the Book Chamber of Ukraine as of 1964 30

GLORIOUS PUBLISHERS OF UKRAINE

ALEKSEENKO I. To the 100th anniversary of the "Scientific Thought" publishing house
of the National Academy of Sciences of Ukraine 32

HISTORICAL INTELLIGENCE

KEPIND. The Cabinet of curiosities as a phenomenon of European culture: a source study 40

YAKUBOVA T., MATVIYISHYN Ya. An outstanding researcher of Polish and Ukrainian
history J. Rolle and his books in the funds of the VNLU 48

УДК 028.1.02:002.1-028.25-028.27](045)

*Микола Сенченко,**директор Книжкової палати України, професор,**e-mail: director@ukrbook.net**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>***Від ери Гутенберга до ери Цукерберга******П'ять причин, щоб відірвати дитину від гаджетів***

Ще 20 років тому важко було уявити, наскільки діти стануть залежними від гаджетів: відеоігри замінили активний відпочинок, а спілкування в соцмережах — компанії однолітків.

Аналітики різних онлайн-шкіл навели результати опитування, які свідчать, що в середньому діти проводять перед екранами електронних пристроїв по чотири години на день, і лише 1% витрачають на гаджети менше ніж годину на день. Понад половину опитаних зауважують, що використовують комп'ютери та смартфони здебільшого для розваг і спілкування в соцмережах.

"Оптимісти" вважають, що тотальна гаджетизація не становить жодної загрози. Мовляв, безглуздо опиратися "прогресу", і якщо сучасні діти проводять значну частину життя у віртуальному цифровому середовищі, то ліпше їм не заважати, а допомогти адаптуватися. Таку позицію, зокрема, поділяють лобісти цифровізації вітчизняної освіти, якою керують українські чиновники.

Щоб довести абсурдність цього погляду, наведемо простий приклад: якщо вчений винайде новий синтетичний наркотик, а дилери розповсюджуватимуть його в школах, то дітей теж слід адаптувати, а не захищати від плодів "прогресу"? Мені заперечать, що гаджет не наркотик, а комп'ютери та смартфони приносять багато користі. Безумовно, це так, однак наркотичні речовини також з успіхом використовують у медицині, проте це не заважає їм завдавати серйозної шкоди за безконтрольного споживання. Питання не в тому, чи корисні електронні пристрої, а в тому, який вплив вони чинять на фізичний, психологічний і розумовий розвиток юних поколінь. Питання в тому, чи мусять батьки максимально зменшити час, який дитина проводить у віртуальному світі?

Щоб отримати відповідь, ознайомимось з думками науковців і фахівців із різних країн щодо впливу гаджетів на інтелектуальний, фізичний і психічний розвиток дітей.

Гаджети та розумовий розвиток

Група австралійських науковців, яку очолює Дитячий дослідницький інститут Мердока (Murdoch Childrens Research Institute, MCRI), провела масштабне дослідження впливу цифрових пристроїв на навчання. В експерименті взяли участь 1239 учнів третіх класів. Саме у віці 9—10 років, як стверджують фахівці, більшість дітей розпочинають активно користуватися гаджетами.

Спочатку дослідники визначили рівень знань третьокласників. Через два роки провели повторне дослідження, розділивши дітей на дві групи: в одній були школярі, які часто й тривало користувалися гаджетами, а в іншій ті, хто ними майже не послуговувався. Результати експерименту виявили, що за два роки учні, які витрачали на смартфони та комп'ютери менш як годину на день, значно перевершували шанувальників інтернету, відеоігор і спілкування в соцмережах за багатьма шкільними предметами, насамперед за читанням і математикою. Відрив у знаннях, за оцінками науковців, був еквівалентним чотирьом місяцям навчання. На переконання австралійських дослідників, ці результати є серйозним аргументом для відмови від цифрової освіти.

Схожі показники здобули американські учні з Ратгерського університету. Зокрема, діти середнього шкільного віку (13—14 років), які проводять в інтернеті, соціальних мережах чи відеоіграх по кілька годин на день, мають значно нижчі оцінки, ніж школярі, які не приділяють гаджетам багато часу. Більше того, прихильники цифрових розваг стають соціально менш активними, їм важче налагодити контакт з однолітками, вони частіше нудьгують в школі й пропускають заняття.

Отже, захоплення гаджетами чинить серйозний негативний вплив на навчання, і що раніше дитина "підсаджується" на пристрій, то активніше й повніше він формуватиме її майбутнє.

Гаджети та фізичне здоров'я

Завзятих геймерів не дарма зневажливо називають "задротами", їх неважко відрізнити

* Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2022. № 6. С. 3—6; № 7. С. 3—4.

навіть зовні. Низький життєвий тонус, зайва вага, сутулість, проблеми із зором і хребтом — ось список найпоширеніших проблем, які породжує постійне сидіння перед екраном. Поєднувати таку форму дозвілля з активним способом життя та регулярними фізичними заняттями навряд чи вийде.

Про високий рівень негативного впливу гаджетів на здоров'я дітей свідчать дослідження лікарів-офтальмологів з Омська. Згідно зі статистикою, за 2020 р. число учнів із короткозорістю зросло вдвічі — із 20 до 40% обстежених школярів. У період пандемії діти стали більше часу проводити вдома перед екранами комп'ютерів та смартфонів, і результат позначився миттєво.

Ще один загрозливий висновок зробили канадські учені з Монреальського університету: у завзятих геймерів об'єм сірої речовини в гіпокампі менший, ніж у їхніх однолітків, які проводять за екраном значно менше часу. Це відкриття викликає занепокоєння, оскільки з погіршенням функціональності цього відділу мозку підвищується вірогідність розвитку низки серйозних захворювань: депресії, шизофренії та хвороби Альцгеймера.

Гаджети та соціалізація

Не лише зовнішній вигляд відрізняє "комп'ютерного задрота", а й проблеми з живим спілкуванням, адже любитель гаджетів занадто занурений у віртуальний світ. Науковці з'ясували, що в дітей, які багато часу присвячують відеоіграм, виникає емоційна тупість, тобто нездатність відчувати іншу людину й співпереживати їй.

Група психологів і педагогів використовувала тест, розроблений британськими психологами Г. та С. Айзенк для того, щоб виявити різницю в рівні емпатії (здібності до співпереживання) у дітей, частина з яких були завзятими гравцями. Результати виявилися доволі красномовними: геймери набрали в середньому 3,8 бала за шкалою емпатії, тоді як негеймери — 5,5 балів.

Що ж тут дивного? Спілкування з комп'ютерними персонажами не вимагає жодних зусиль: не потрібно шукати спільну мову з партнерами, гру завжди можна перезавантажити й пройти знову, вже задалегідь знаючи, як поводитися з певним персонажем, у віртуальній реальності зручно приховувати власні комплекси й недоліки тощо.

Чи можуть соцмережі або онлайн-ігри замінити школяреві повноцінне спілкування? Зрозуміло, що ні, оскільки воно не обмежується лише обміном фразами. Контактуючи живцем, людина також отримує від співрозмовника велику кількість невербальної інформації — з голосу,

зовнішнього вигляду, міміки. Уміння тонко відчувати іншу людину — це і є емпатія, і жодні комп'ютери не здатні навчити школярів мистецтва спілкування.

Що більше переживань та емоцій учень спрямовує у світ віртуальний, то складніше йому відчувати радість живої взаємодії з іншою людиною. Віддаючи перевагу гаджетові, дитина власноруч підштовхує себе до самотності в дорослому житті.

Гаджети та психічне здоров'я

Про те, що відеоігри й соцмережі негативно впливають на емоційний і розумовий розвиток дітей, заявила й одна з провідних британських дослідниць фізіології мозку, колишня професорка Оксфордського університету С. Гринфілд. Дослідниця стверджує, що використання гаджетів також вкрай негативно позначається на психіці дітей, зокрема здатності тривалий час концентрувати увагу (тобто формується "кліпове" мислення), самотійно думати й приймати рішення.

С. Гринфілд виступає за законодавче обмеження доступу дітей до відеоігор і соціальних мереж, щоб захистити нестійку психіку від руйнівного впливу спокус цифрового світу. Учена також вважає, що слід суворо контролювати виробників ігор щодо використання технологій, які спричиняють у користувачів залежність.

Гаджети та залежність

Всесвітня організація охорони здоров'я зауважує, що ігрова залежність (чи ігровий розлад) за Міжнародною класифікацією хвороб визначається як поведінка захопленої відеоіграми людини, яка віддає дедалі більшу перевагу віртуальним розвагам замість будь-якої іншої діяльності. Це призводить до негативних наслідків в особистій, сімейній, соціальній, освітній і професійній сферах життя геймера.

Наскільки часто зустрічається залежність у дітей, які обирають відеоігри як основну форму дозвілля? Згідно з висновками С. Койн, американської дослідниці сімейного життя з Університету Бригама Янга, ознаки серйозної комп'ютерної залежності спостерігалися у 10% підлітків-геймерів, ще у 18% виявлено ознаки помірної залежності. Отже, можна зробити висновок про те, що кожен четвертий поціновувач інтерактивних видів дозвілля набуває залежності від ігор.

Природа цього непереборного потягу добре відома науковцям. Під час гри учасник отримує винагороду за певні дії, що викликає в організмі хімічну реакцію, пов'язану з викидом дофаміну ("гормону задоволення"). Часто цей процес спри-

чиняє звикання й ігрову залежність, що за природою не відрізняється від наркотичної. Окремі фахівці дедалі частіше наголошують, що відеоігри перетворюють нинішнє покоління на "цифрових наркоманів".

Не слід хибно вважати дитяче захоплення гаджетами невинною й безпечною забавкою. Подібно до того, як куріння й алкоголь чинять особливо руйнівну дію на дитячий організм, комп'ютери та смартфони здатні завдати величезної шкоди й фізичному, й психічному здоров'ю.

Різниця лише в тому, що алкоголь і сигарети дітям заборонено, а гаджети — поки що ні.

Якщо ми бажаємо своїм дітям добра й щасливої долі, якщо прагнемо, аби вони вирости здоровими та повноцінними, то найкраще, що можемо зробити, — вимкнути комп'ютер і відібрати смартфон чи принаймні обмежити роботу з гаджетом до мінімально необхідної межі, заборонивши до повноліття будь-які цифрові розваги.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого і електронного тексту / Микола Сенченко, Оксана Сенченко. — Київ : Ліра-К, 2021. — 128 с.

Надійшла до редакції 10 серпня 2022 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.4/.5(477)"2021"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).5-13

Анжела Воронцова,

завідувач відділу статистичного моніторингу та аналізу друку Книжкової палати України,

e-mail: stat@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5443-745X>

Ганна Черняк,

старший науковий співробітник

відділу статистичного моніторингу

та аналізу друку Книжкової палати України,

e-mail: stat@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9805-1302>

Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2021 року

В аналітичному огляді досліджено сучасний стан випуску книг і брошур в Україні у 2021 р., подано загальну характеристику книговидавання у 2020—2021 рр. Визначено кількісні та якісні показники, проаналізовано стан українського книговидавання у 2021 р. за асортиментом видавничої продукції, її мовною та територіальною ознаками.

Наведено статистичні дані щодо випуску книг і брошур провідними вітчизняними видавництвами різної форми власності, у тому числі сфери управління Держкомтелерадіо.

Аналітичний огляд проведено на основі статистичних даних, опублікованих у статистичному збірнику "Друк України (2020)" і зведених статистичних звітах про випуск в Україні неперіодичних видань у 2020, 2021 рр.

Ключові слова: статистичний облік; видавнича продукція; кількісні показники; аналіз випуску видань; видавництва; видавнича діяльність; книговидавання; статистичні дані

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства важливу роль відіграє книга, що є пам'яткою матеріальної та духовної культури, свідком значущих історичних подій, основним джерелом накопичення знань, забезпечення духовних та інформаційних потреб людства. З огляду на непересічну роль книги та читання в житті суспільства важливим є облік та аналіз статистики випуску друкованої продукції, що дає змогу дослідити стан і перспективи розвитку української книговидавничої галузі.

У пропонованій статті проаналізовано показники випуску книжкової продукції за 2020—2021 рр., завдяки чому можна порівняти динаміку розвитку вітчизняного книговидавання за окреслений період.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. З метою інформування суспільства про тенденції розвитку вітчизняної видавничої галузі в науково-практичному журналі "Вісник Книжкової палати" систематично публікуються статистичні дані щодо випуску друкованих видань [1],

що також розміщені на сайті Книжкової палати України в рубриці "Друк України" [2]. Щороку виходить статистичний збірник "Друк України", в якому наведено основні показники вітчизняної видавничої діяльності [3]. Питання розвитку книгознавства, книжкової справи, книги та бібліографії розглянуто у працях М. Сенченка [4], О. Афоніна, М. Тимошика.

Одним із провідних інтернет-ресурсів, що пропонує аналітику вітчизняного та світового книговидання, огляди книжкового ринку, висвітлює іноземний досвід у цій галузі, є культурно-видавничий проєкт "Читомо" [5].

Метою дослідження є аналіз адміністративних даних випуску видавничої продукції суб'єктами видавничої діяльності у 2020—2021 рр. за асортиментом, накладами, тематикою, цільовим призначенням, мовною та територіальною ознаками, що різнобічно характеризує динаміку книговидання в Україні за окреслений період. Результати дають змогу проаналізувати та порівняти статистичні показники випуску книг і брошур у країні та забезпечити галузь і суспільство даними, що характеризують явища й процеси, які відбуваються у вітчизняній книговидавничій сфері.

Інформаційною базою досліджень слугували статистичні матеріали, звіти про випуск неперіодичних видань у 2020 і 2021 рр., статистичний збірник "Друк України (2020)".

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2021 р. у Книжкову палату України надійшло й зареєстровано 21 095 назв книг і брошур загальним тиражем 44 753,6 тис. пр., що порівняно з даними 2020 р. більше: за назвами — на 11,2%, за тиражами — на 6,7%. За результатами 2021 р., на одного мешканця України припадає 1,1 книги (у 2020 р. — 1,0 книга, у 2019 р. — 1,46 книги, у 2018 р. — 1,11 книги). Авторефератів дисертацій видано 4681 друк. од. тиражем 479,9 тис. пр., за кількістю назв їх випуск збільшився на 1499 друк. од., або на 47,1%, тиражі — на 150,5 тис. пр., або на 45,7%.

Образотворчих видань усього випущено 2065 друк. од. тиражем 4979,6 тис. пр., що на 22% більше за назвами від показників 2020 р., за

тиражами випуск зріс на 10,6%, у тому числі книжкових образотворчих видань — 2041 друк. од. тиражем 4961,3 тис. пр., порівняно з даними 2020 р. кількість назв збільшилася на 383 друк. од., або на 23,1%, тиражі — на 510,5 тис. пр., або на 11,5%. Різноманіттям відзначився випуск дитячих образотворчих видань, кількість яких становить 1664 друк. од. тиражем 4238,2 тис. пр. (80,6% загальної кількості назв і 85,1% загального тиражу), у тому числі: навчальні та методичні видання — 192 друк. од. тиражем 490,8 тис. пр.; книжки-іграшки — 492 друк. од. тиражем 1071,2 тис. пр.; книжки-розмальовки — 980 друк. од. тиражем 2676,2 тис. пр.; комікси — 155 друк. од. тиражем 596,7 тис. пр.

Образотворчих альбомів, каталогів виставок та фотоальбомів випущено 210 друк. од. тиражем 92,9 тис. пр., порівняно з 2020 р. кількість назв зросла на 22 друк. од., або на 11,7%, тиражі знизилися на 85 тис. пр., або на 52,2%, у тому числі: альбомів — 87 друк. од. тиражем 40,3 тис. пр.; каталогів виставок — 36 друк. од. тиражем 8,9 тис. пр.; фотоальбомів — 87 друк. од. тиражем 43,7 тис. пр. Аркушевих образотворчих видань випущено 24 назви тиражем 18,3 тис. пр., що становить 1,2% загальної кількості назв і 0,4% загального тиражу. Порівняно з 2020 р. кількість назв зменшилася на 10 друк. од., тиражі — на 34,9 тис. пр.

Картографічних видань у 2021 р. випущено 105 друк. од. тиражем 136,7 тис. пр., порівняно з 2020 р. кількість назв зменшилася на 20 друк. од. (16%), а тиражі — на 665,8 тис. пр. (83%).

Нотних видань надійшло в Книжкову палату України 194 друк. од. тиражем 37,8 тис. пр., порівняно з даними 2020 р. кількість назв збільшилася на 38 друк. од., або на 24,4%, тиражі — на 3,9 тис. пр. (11,5%). Домінують серед нотних видань твори вокальної музики: 73 назви тиражем 18,3 тис. пр., або 37,6% загальної кількості назв і 48,4% загального тиражу. Творів інструментальної музики надійшло 65 назв тиражем 12,3 тис. пр., відповідно 33,5 і 32,5%.

Загальні дані про випуск неперіодичних видань у 2021 р. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Загальні дані про випуск неперіодичних видань

Види видань	2020		2021			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2020 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2020 р.
Книги та брошури	18 967	41 946,7	21 095	111,2	44 753,6	106,7
Автореферати дисертацій	3 182	329,4	4 681	147,1	479,9	145,7
Образотворчі видання	1 692	4 504,0	2 065	122	4 979,6	110,6
Картографічні видання	125	802,5	105	84	136,7	17
Нотні видання	156	33,9	194	124,4	37,8	111,5

У 2021 р. порівняно з 2020 р. у загальному асортименті книг і брошур спостерігалось збільшення як за назвами, так і за тиражами: книг — на 2199 друк. од. (14,1%), тиражів — на 1643,7 тис. пр. (5,6%); водночас брошури за назвами зменшилися на 74 друк. од. (2,2%), тоді як тиражі зросли на 1163,2 тис. пр. (9,3%); випуск видань у палітурці збільшився на 1520 друк. од. (20,4%), тиражі зросли на 1844,7 тис. пр. (10,9%); видань в обкладинці більше на 608 друк. од. (5,3%), тиражів — на 962,2 тис. пр. (3,8%); нових видань — на 1823 друк. од. (10,1%), тиражів — на 26,4 тис. пр. (0,1%); перевидань — на 305 друк. од. (32,1%), тиражів — на 2780,5 тис. пр. (86,4%); серійних видань — на 464 друк. од. (13,7%), тиражів — на 2415,8 тис. пр. (31,2%); перекладних видань — на 436 друк. од. (14,1%), тиражів — на 521,1 тис. пр. (9,2%) (табл. 2).

Аналіз видавничої продукції за тематичними розділами (табл. 3) підтверджує, що в її загальному масиві домінує література політичної та со-

ціально-економічної тематики — 4979 друк. од. тиражем 2892,3 тис. пр. (23,6% загальної кількості назв і 6,5% загального тиражу). Порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 777 друк. од., або на 18,5%, тиражі — на 39,4 тис. пр., або на 1,4%. На другій сходинці — література з освіти та культури: 4521 друк. од. загальним тиражем 30 924,4 тис. пр. (21,4% загальної кількості назв і 69,1% загального тиражу). Порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 47 друк. од., або на 1,1%, тиражі — на 3033,7 тис. пр., або на 10,9%. Наступну позицію посідає художня література — 4157 друк. од. тиражем 3599,7 тис. пр. (19,7 і 8,0%), порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 461 друк. од., або на 12,5%, тиражі скоротилися на 353,5 тис. пр., або на 8,9%. Літератури для дітей надійшло 2813 друк. од. тиражем 5213 тис. пр. (13,3 і 11,6%), порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 696 друк. од. (32,9%), тиражі — на 272,3 друк. од., або на 5,5%.

Таблиця 2

Загальна характеристика випуску книг і брошур

Види видань	2020		2021			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	У % до загальної кількості	Тираж, тис. пр.	У % до загального тиражу
Усього, у т. ч.:	18 967	41 946,7	21 095		44 753,6	
<i>Книги</i>	15 554	29 484,3	17 753	84,2	31 128	69,6
% відношення до кількості назв, тиражу			114,1		105,6	
<i>Брошури</i>	3 416	12 462,4	3 342	15,8	13 625,6	30,4
% відношення до кількості назв, тиражу			97,8		109,3	
<i>У палітурці</i>	7 434	16 888,5	8 954	42,4	18 733,2	41,9
% відношення до кількості назв, тиражу			120,4		110,9	
<i>В обкладинці</i>	11 533	25 058,2	12 141	57,6	26 020,4	58,1
% відношення до кількості назв, тиражу			105,3		103,8	
<i>Нові видання</i>	18 016	38 728,3	19 839	94,0	38 754,7	86,6
% відношення до кількості назв, тиражу			110,1		100,1	
<i>Перевидання</i>	951	3 218,4	1 256	6,0	5 998,9	13,4
% відношення до кількості назв, тиражу			132,1		186,4	
<i>Серійні видання</i>	3 376	7 740,6	3 840	18,2	10 156,4	22,7
% відношення до кількості назв, тиражу			113,7		131,2	
<i>Перекладні видання</i>	3 095	5 651,9	3 531	16,7	6 173	13,8
% відношення до кількості назв, тиражу			114,1		109,2	

Таблиця 3

Випуск книг і брошур за укрупненими тематичними розділами

Тематичні розділи	2020		2021			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2020 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2020 р.
Усього	18 967	41 946,7	21 095	111,2	44 753,6	106,7
Політична і соціально-економічна література	4 202	2 852,9	4 979	118,5	2 892,3	101,4
Природничо-наукова література	841	303,0	1 041	123,8	300,7	99,2
Технічна література	1 632	926,2	1 148	70,3	697,2	75,3
Сільськогосподарська література	222	80,6	320	144	91,0	112,9
Медицина. Охорона здоров'я	605	400,8	748	123,6	385,9	96,3

Тематичні розділи	2020		2021			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2020 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2020 р.
Фізична культура і спорт	105	55,3	122	116,2	53,2	96,2
Література з освіти та культури	4 474	27 890,7	4 521	101,1	30 924,4	110,9
Друк у цілому. Книгознавство. Преса. Поліграфія	186	41,8	207	111,3	33,7	80,6
Мистецтво. Мистецтвознавство	253	105,3	316	124,9	146,8	139,4
Література з філологічних наук	627	385,2	714	113,9	413,0	107,2
Художня література. Фольклор	3 696	3 953,2	4 157	112,5	3 599,7	91,1
Література для дітей	2 117	4 940,7	2 813	132,9	5 213,0	105,5
Література універсального змісту	7	11,0	9	128,6	2,7	24,5

В асортименті книжкового потоку за цільовим призначенням (табл. 4), як і раніше, переважають книги соціально значущої тематики. Як за назвами, так і за тиражами лідирують видання навчальної та методичної літератури (6573 друк. од. тиражем 31 639,6 тис. пр.), що у відсотковому відношенні до загальної кількості назв становить 31,2% і 71,4% загального тиражу, порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 520 друк. од., або на 8,6%, тиражі — на 3137,9 тис. пр., або на 11%. Літературно-художніх видань у 2021 р. надруковано 4157 друк. од., що на 12,5% більше, ніж у 2020 р., загальний тираж становив 3599,7 тис. пр., що на 8,9% менше, ніж у 2020 р. Наукові видання посідають третю позицію

за кількістю назв (3955 друк. од., тобто 18,7% загальної кількості назв), які збільшилися на 573 друк. од. та на 16,9% порівняно з 2020 р., за тиражами (853,7 тис. пр., тобто 1,9% загального тиражу), що скоротилися на 14 тис. пр. (1,6%). Видань для дітей та юнацтва (четверте місце) випущено 2813 друк. од., що на 13,3% більше, ніж у 2020 р., тиражем 5213 тис. пр., порівняно з 2020 р. тиражі збільшилися на 272,3 тис. пр. (5,5%). Науково-популярних видань (п'яте місце) надруковано 1995 друк. од. тиражем 2012,9 тис. пр. (9,5 і 4,5%), відповідно до 2020 р. їх кількість збільшилася за назвами на 229 друк. од. (12,9%), а за тиражами — на 160,9 тис. пр. (8,7%).

Таблиця 4

Випуск книг і брошур за цільовим призначенням

Розділи цільового призначення	2020		2021			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2020 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2020 р.
Усього	18 967	41 946,7	21 095	111,2	44 753,6	106,7
Наукові видання	3 382	867,7	3 955	116,9	853,7	98,4
Науково-популярні видання	1 766	1 852,0	1 995	113,0	2 012,9	108,7
Нормативно-практичні видання	313	217,1	442	141,2	204,3	94,1
Офіційні видання	708	144,8	97	13,7	46,6	32,2
Громадсько-політичні видання	112	235,8	142	126,8	161,1	68,3
Навчальні та методичні видання	6 053	28 501,7	6 573	108,6	31 639,6	111,0
Літературно-художні видання	3 696	3 953,2	4 157	112,5	3 599,7	91,1
Видання для дітей та юнацтва	2 117	4 940,7	2 813	132,9	5 213,0	105,5
Довідкові видання	284	301,3	286	100,7	260,4	86,4
Інформаційні видання	14	23,4	20	142,9	9,4	40,2
Видання для видавців і книгорозповсюджувачів	4	0,7	9	225	3,1	442,8
Бібліографічні видання	102	21,8	113	110,8	14,4	66,1
Видання для організації дозвілля	117	353,3	106	90,6	197,9	56,0
Рекламні видання	2	2,0	1	50,0	1,0	50,0
Література релігійного змісту	297	531,2	386	130,0	536,5	101,0

У 2021 р. 76,8% загальної кількості назв (16 206 друк. од.) і 89,2% загального тиражу (39 922,8 тис. пр.) книг і брошур випущено українською мовою. Кількість назв порівняно з 2020 р. збільшилася на 1408 друк. од. (9,5%), а тиражі —

на 3419,6 тис. пр. (9,4%). Мовами національних меншин книг і брошур видруковано 2745 друк. од. тиражем 2734,4 тис. пр., тобто 13% загальної кількості назв і 6,1% загального тиражу, порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 421 друк. од.,

або на 18,1%, а тиражі, навпаки, зменшилися на 193 тис. пр., або на 7,1%. Російською мовою випущено 2576 друк. од. тиражем 2504,4 тис. пр., що становить 93,8% і 91,6% загальної кількості назв і загального тиражу мов національних меншин, порівняно з 2020 р. кількість назв зросла на 375 друк. од. (17,0%), тиражі скоротилися на 199,4 тис. пр. (7,4%). Серед книг і брошур, випущених іноземни-

ми мовами, найбільше надруковано англійською — 505 друк. од. тиражем 1105,9 тис. пр. (2,4 і 5,2%), порівняно з 2020 р. кількість назв зменшилася на 22 друк. од., або на 4,2%, тиражі — на 30,3 тис. пр., або на 2,7%, та румунською — 73 друк. од. тиражем 160,7 тис. пр., відповідно до 2020 р. кількість назв зросла на 36 друк. од., або 97,3%, тиражі — на 103,2 тис. пр., або 179,5% (табл. 5).

Таблиця 5

Випуск книг і брошур мовами народів світу

Мова видання	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	18 967	41 946,7	21 095	44 753,6
Англійська	527	1 136,2	505	1 105,9
Арабська	—	—	2	0,5
Білоруська	1	0,3	—	—
Болгарська	1	1,1	4	3,0
В'єтнамська	—	—	3	0,9
Гагаузька	2	0,3	3	0,5
Грецька	2	0,4	1	0,3
Іврит	—	—	1	0,4
Іспанська	8	3,5	7	1,9
Італійська	1	0,1	4	1,7
Кримськотатарська	3	1,1	4	1,6
Латинська	2	0,2	2	—
Молдовська	9	3,1	10	2,1
Німецька	33	142,8	24	7,7
Польська	17	7,0	20	15,9
Російська	2 201	2 703,8	2 576	2 504,4
Румейська (греків Приазов'я)	—	—	1	0,6
Румунська	37	57,5	73	160,7
Русинська	1	0,1	2	0,7
Словацька	—	—	2	0,8
Старослов'янська (церковнослов'янська)	3	0,9	—	—
Угорська	18	10,0	28	37,2
Українська	14 798	36 503,2	16 206	39 922,8
Французька	13	22,4	17	11,0
Чеська	—	—	1	0,3
Японська	1	0,5	—	—
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	1 285	1 338	1 599	12 428,2

В асортименті друкованої продукції 19,7% загальної кількості видань за назвами і 8,0% загального тиражу становить художня література. Українською мовою випущено 2842 друк. од., або 68,4% загальної кількості назв, тиражем 2734,1 тис. пр., або 76,0% загального тиражу, порівняно з 2020 р. кількість назв зросла на 363 друк. од. (14,6%), тиражі зменшилися на 297,1 тис. пр. (10,9%); російською мовою — 928 друк. од. (22,3%) тиражем 706,0 тис. пр. (19,6%), порівняно з 2020 р. кількість видань збільшилася на 71 друк. од. (8,3%), тиражі скоротилися на 61,4 тис. пр. (8,7%) (табл. 6).

Дитячої літератури у 2021 р. надруковано 2813 друк. од. тиражем 5213 тис. пр., що становить 13,3% загальної кількості назв і 11,6% за-

гального тиражу. Випуск за кількістю назв порівняно з 2020 р. збільшився на 696 друк. од., або на 32,9%, тиражі зросли на 272,3 тис. пр., або на 5,5%. Середній тираж дитячої літератури у 2021 р. становив 1,9 тис. пр. (у 2020 р. — 2,3 тис. пр., у 2019 р. — 2,1 тис. пр., у 2018 р. — 2,8 тис. пр.). Українською мовою випущено 2288 друк. од. тиражем 4504,3 тис. пр., що становить 81,3% загальної кількості назв і 86,4% загального тиражу, російською — 449 друк. од. тиражем 564,6 тис. пр., або 16,0% загальної кількості назв і 10,8% загального тиражу. Іншими мовами вийшло 76 друк. од. тиражем 144,1 тис. пр., або 2,7% загальної кількості назв і 2,8% загального тиражу (табл. 7).

Випуск художньої літератури мовами народів світу

Мова видання	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	3 696	3 953,2	4 157	3 599,7
Англійська	53	48,2	52	53,1
Арабська	—	—	1	0,3
Білоруська	1	0,3	—	—
Німецька	—	—	6	5,3
Російська	857	767,4	928	706,0
Румунська	3	0,9	3	1,9
Русинська	1	0,1	2	0,7
Угорська	—	—	3	2,9
Українська	2 479	3 031,2	2 842	2 734,1
Французька	—	—	3	3,5
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	302	105,1	317	91,9

Таблиця 7

Випуск дитячої літератури мовами народів світу

Мова видання	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	2 117	4 940,7	2 813	5 213,0
Англійська	10	9,0	7	7,7
Болгарська	—	—	1	1,0
Кримськотатарська	1	0,5	—	—
Німецька	2	0,4	1	—
Російська	289	519,9	449	564,6
Румунська	12	33,0	33	95,0
Узбецька	1	12,0	—	—
Українська	1 756	4 304,1	2 288	4 504,3
Французька	1	1,0	2	2,0
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	45	60,8	32	38,4

Шкільних підручників у 2021 р. випущено 2981 друк. од. тиражем 28 617,3 тис. пр., що становить 14,1% загальної кількості назв і 63,9% загального тиражу. Відповідно до 2020 р. кількість назв збільшилась на 260 друк. од. (9,6%), тиражі — на 3880 тис. пр. (15,7%). Порівнюючи книговидання шкільних підручників за мовами, бачимо, що вони виходили 17 мовами народів світу, серед них: українською — 2678 друк. од.,

або 89,8% загальної кількості назв цього асортименту видавничої продукції, тиражем 27 004,5 тис. пр., або 94,4% загального тиражу; російською — 64 друк. од., або 2,1% загальної кількості назв підручників, тиражем 327,1 тис. пр., що становить 1,1% тиражу всіх підручників; іншими мовами надруковано 239 друк. од. (8,1%) тиражем 1285,7 тис. пр. (4,5%) (табл. 8).

Таблиця 8

Випуск шкільних підручників мовами народів світу

Мова видання	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	2 721	24 737,3	2 981	28 617,3
Англійська	69	909,0	54	929,9
Арабська	—	—	1	0,2
Болгарська	1	1,1	3	2,0
Гагаузька	1	0,1	3	0,5

Мова видання	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Іврит	—	—	1	0,4
Іспанська	3	3,0	1	0,6
Кримськотатарська	2	0,6	2	0,6
Молдавська	9	3,1	10	2,1
Німецька	19	138,0	4	—
Новогрецька	1	0,2	1	0,6
Польська	12	5,1	16	15,0
Ромська	2	0,2	—	—
Російська	75	318,2	64	327,1
Румунська	10	3,6	21	38,6
Угорська	11	8,0	20	33,4
Українська	2 395	22 846,9	2 678	27 004,5
Французька	7	20,7	1	4,1
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	104	479,5	101	257,7

Серед лідерів вітчизняного книгодрукування як за назвами, так і за тиражами, як і раніше, залишаються Київ (6571 друк. од. тиражем 17 164,9 тис. пр.) та Харківська область (5463 друк. од. тиражем 20 838,4 тис. пр.). У загальному випуску книг і брошур ці два регіони надрукували понад половину зазначених видань — 57% за назвами та 84,9% за тиражами (табл. 9).

Таблиця 9

Випуск книг і брошур за територіальною ознакою

Випуск видання (республіка, область, місто)	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього	18 967	41 946,7	21 095	44 753,6
Вінницька	464	121,5	741	158,7
Волинська	202	63,4	192	116,5
Дніпропетровська	580	223,2	614	144,8
Донецька	107	135,2	121	68,7
Житомирська	205	51,3	120	29,8
Закарпатська	213	85,6	229	128,3
Запорізька	340	102,4	372	84,2
Івано-Франківська	289	107,2	277	74,4
Київська	144	38,0	140	34,2
Кіровоградська	66	18,5	82	23,5
Луганська	33	6,9	46	7,7
Львівська	1 499	1 468,4	1 742	1 628,9
Миколаївська	105	37,1	159	36,8
Одеська	569	146,5	704	173,7
Полтавська	259	59,0	239	76,5
Рівненська	192	113,0	246	106,5
Сумська	362	385,6	376	389,2
Тернопільська	924	2 700,8	1 032	2 753,7
Харківська	4 891	20 132,1	5 463	20 838,4
Херсонська	292	77,9	363	89,0
Хмельницька	355	177,2	496	155,4
Черкаська	161	67,1	162	72,7
Чернівецька	375	294,6	155	63,0
Чернігівська	219	71,9	453	334,1
м. Київ	6 121	15 262,3	6 571	17 164,9

Видавництвами та видавничими організаціями з державною формою власності (табл. 10) випущено 3346 друк. од. загальним тиражем 1576,5 тис. пр., що у відсотковому відношенні до загальної кількості назв становить 15,9% і 3,5% загального тиражу, порівняно з 2020 р. кількість назв змен-

шилася на 434 друк. од., або на 13%, тиражі — на 481,9 тис. пр., або на 30,6%, у тому числі видавництвами у сфері управління Держкомтелерадіо надруковано 114 друк. од. (0,5%) тиражем 88,0 тис. пр. (0,2%), порівняно з 2020 р. кількість назв зменшилася на 38 друк. од., або на 33,3%,

тиражі — на 81,3 тис. пр., або на 92,4%. Видавництва та видавничі організації з іншими формами власності випустили 17 749 друк. од. (84,1%) тиражем 43 177,1 тис. пр. (96,5%), відповідно до 2020 р. кількість назв збільшилася на 2562 друк. од. (16,9%), тиражі — на 3288,8 тис. пр. (8,2%).

Таблиця 10

Випуск книг і брошур видавництвами та видавничими організаціями

Видавництва та видавничі організації	2020		2021	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	18 967	41 946,7	21 095	44 753,6
Видавництва з державною формою власності, у т. ч.:				
сфера управління Держкомтелерадіо	223	208,7	172	124,0
сфера управління інших державних установ	152	169,3	114	88,0
Видавництва з іншими формами власності	71	39,4	58	36,0
Видавничі організації з державною формою власності	4 117	13 637,1	4 376	13 541,7
Видавничі організації з іншими формами власності	3 557	1 849,7	3 174	1 452,5
Видавничі організації з іншими формами власності	11 070	26 251,2	13 373	29 635,4

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновки, що в асортименті книжкового потоку за цільовим призначенням переважають навчальні й методичні видання, наукова література, художня література для дітей та дорослих. У межах тематичних розділів надається перевага книгам і брошурам соціально значущої тематики із загального обсягу видань. Як за назвами, так і за тиражами лідирують видання навчальної та методичної літератури (6573 друк. од. тиражем 31 639,6 тис. пр.), що у відсотковому відношенні до загальної кількості назв становить 31,2% і 71,4% загального тиражу, порівняно з 2020 р. кількість назв збільшилася на 520 друк. од., або на 8,6%, тиражі — на 3137,9 тис. пр., або на 11%. Книговидавництво в Україні здійснюється різними мовами народів світу та мовами національних меншин. Мовами національних меншин книг і брошур видруковано 2745 друк. од. тиражем 2734,4 тис. пр., тобто 13% загальної кількості назв і 6,1% загального тиражу. Порівняно з 2020 роком кількість назв збільшилася на 421 друк. од., або на 18,1%, а

тиражі, навпаки, зменшилися на 193 тис. пр., або на 7,1%; російською мовою випущено 2576 друк. од. тиражем 2504,4 тис. пр., що становить 93,8% і 91,6% загальної кількості назв і загального тиражу мов національних меншин, порівняно з 2020 роком кількість назв зросла на 375 друк. од. (17,0%), тиражі скоротилися на 199,4 тис. пр. (7,4%).

Для подальшого успішного розвитку книговидавничої галузі слід вивчати цільову (читацьку) аудиторію відповідно до специфіки видання, створювати сприятливі умови для авторів, розробляти механізми вдосконалення видавничої справи та популяризації читання. На державному рівні потрібно розв'язати питання системного пільгового кредитування суб'єктів галузі, залучення до її розвитку інвестицій з інших сфер бізнесу на вигідних для партнерів умовах, закріплених у законодавчих актах. Лише після проведення комплексних заходів можна розраховувати на суттєве й динамічне зростання обсягів виробництва та реалізації різножанрової вітчизняної літератури.

Список використаних літератури та джерел

1. Буряк С. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2020 року / Світлана Буряк, Ганна Черняк // Вісник Книжкової палати. — 2021. — № 5. — С. 7—14.
2. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2021 році // Книжкова палата України : офіційний вебсайт. — Режим доступу: <http://www.ukrbook.net>. — Назва з екрана.
3. Друк України (2020) : стат. зб. / уклад. С. Буряк. — Київ : Кн. палата України, 2021. — 100 с.
4. Сенченко М. Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2016. — № 9. — С. 3—9.
5. Читомо. Портал про культуру читання і мистецтво книговидавництва : офіційний вебсайт. — Режим доступу: <https://chytomo.com/>. — Назва з екрана.

Anzhela Vorontsova,
Head of the Statistical Monitoring
and Print Analysis Department of the Book Chamber of Ukraine

Hanna Cherniak,
Senior Research of the Statistical Monitoring
and Print Analysis Department of the Book Chamber of Ukraine

Book publishing activity in Ukraine following the results of 2021

The analytical review considers and analyzes the current state of publishing books and brochures in Ukraine in 2021, gives a detailed description of the general characteristics of book publishing in 2020–2021. Quantitative and qualitative indicators have been determined, the state of Ukrainian book publishing in 2021 has been analyzed according to the range of publishing products, its linguistic and territorial features. Statistical data on the issue of books and brochures by leading domestic publishers of various forms of ownership, including the sphere of management of the State Committee for Television and Radio Broadcasting, are presented. The analytical review was conducted on the basis of statistical data published in the statistical collection "Print of Ukraine (2020)" and consolidated statistical reports on the issue of non-periodicals in Ukraine in 2020, 2021.

Keywords: statistical accounting; publishing products; quantitative indicators; analysis of publishing; publishing houses; publishing activity; book publishing; statistics

References

1. Buryak S. & Chernyak G. Knigovidavnicha diyalnist v Ukraini za pidsumkami 2020 roku. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 7–14.
2. *Operativni dani vipusku knizhkovoyi produkciji u 2021 roci.* (2022). Knizhkova palata Ukraini : oficijnij vebсайт. Available at: <http://www.ukrbook.net>.
3. Buryak S. [uklad.]. (2021). *Druk Ukraini (2020) : stat. zb.* Kyiv : Kn. palata Ukraini.
4. Senchenko M. (2016). Kniga yak zasib pokrashennya imidzhu Ukraini v umovah informacijnih vijn. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 3–9.
5. *Chitomo. Portal pro kulturu chitannya i mistectvo knigovidannya : oficijnij vebсайт.* (2022). Available at: <https://chytomo.com/>.

Надійшла до редакції 21 липня 2022 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 023.4/.5:[005.336.5:004](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).13-19

Надія Бачинська,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри інформаційних технологій
Київського національного університету культури і мистецтв,
e-mail: n.bachynska17@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3912-7108>

Професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності: трансформації в освіті та різноманітність функціонування у цифровому середовищі

У статті розглянуто професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності, використання яких необхідне для досягнення сумісності стратегій діяльності бібліотек і цифрового інструментарію їх реалізації.

Зазначено, що технологізація діяльності бібліотечних установ потребує від їхніх фахівців дедалі глибших знань у цій сфері й предметної уваги до спеціальних завдань зі створення цифрового простору бібліотеки. Наголошено на актуальності спрямованого формування відповідних професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності в межах спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" (ІБАС).

Розглянуто чинні освітньо-професійні програми "цифрового спрямування" за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Наголошено на необхідності розроблення актуальних "конвергентних" освітньо-професійних програм (ОПП) за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" з підготовки "цифрових" фахівців для предметної галузі бібліотечної діяльності.

Сучасні професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності схарактеризовано як потенційно доступний чи наявний склад персоналу бібліотеки різних професійних і компетентнісних напрямів, потрібний для досягнення ефективного результату діяльності бібліотеки як багатофункціонального центру сучасної системи соціальних комунікацій.

Одним із засобів розширення переліку необхідних професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності для підтримання цифрового простору бібліотеки визначено розроблення "конвергентних" освітньо-професійних програм із підготовки "цифрових" фахівців для предметної галузі бібліотечно-інформаційної діяльності.

Розширення спектра "цифрових" ОПП за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" актуалізує їхнє теоретико-методологічне обґрунтування та розвиток науково-педагогічних шкіл у контексті бібліотечного складника в назві спеціальності.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційна освіта; інновації в освіті; цифрові трансформації; модель фахівця; конвергентні освітньо-професійні програми

Постановка проблеми. Сьогодні бібліотечно-інформаційна діяльність відбувається в нових соціальних, економічних, політичних та культурних умовах. Посилюються соціальні позиції бібліотекаря як навігатора користувачів у "цифровому світі", для характеристики функцій сучасної бібліотеки використовують терміни "мультиформатне медіасередовище", "майданчик із консультування громадян щодо роботи в онлайн-сервісах". Очевидною є особлива соціальна місія бібліотеки у воєнних умовах в Україні: захист інформаційного простору, боротьба з фейками, дезінформацією, робота з переселенцями, надання психологічної та емоційної підтримки жителям громад тощо [14].

Багатофункціональність діяльності бібліотекаря, врахування динаміки професії характеризується сформульованими компетентностями (насамперед "цифровими") сучасного фахівця у Стандарті спеціальності та освітньо-професійних програмах. ОПП підготовки бібліотекарів нині насичені комп'ютерно орієнтованими дисциплінами, вивчення яких передбачає формування відповідних компетентностей, набуття умінь і навичок. Однак технологізація діяльності бібліотечних установ потребує від їхніх фахівців дедалі глибших знань у цій сфері й предметної уваги до спеціальних завдань із формування цифрового простору бібліотеки. Функції сучасної бібліотеки передбачають комплексне використання професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності, необхідних для реалізації місії установи в цифровому суспільстві.

Наразі завдання, що постають перед бібліотеками в цифровому світі, виконують "професійні мігранти" з інших сфер (ІТ-фахівці, інтернет-маркетологи, менеджери вебпроектів), які успішно адаптуються в новій сфері. Отже, на часі спрямоване формування актуальних професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності в межах спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Висунемо гіпотезу щодо потреби розширення переліку необхідних професійних ресурсів

бібліотечно-інформаційної діяльності для підтримання цифрового простору бібліотеки через розроблення актуальних "конвергентних" ОПП із підготовки "цифрових" фахівців для предметної галузі бібліотечно-інформаційної діяльності, а також "конвергентної" трансформації власне бібліотечної освіти в її соціально-інформаційному, соціально-комунікативному та соціально-освітньому вимірах за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа".

Позиціонування складника "інформаційна справа" як такого, що не орієнтований на бібліотечно-інформаційну діяльність, а також брак пропозицій актуальних ОПП для власне "бібліотечної справи", потребують узагальнення підходів щодо підготовки професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності, необхідних для реалізації соціальної місії бібліотеки у цифровому середовищі та доступу громадян до соціально значущої інформації.

Загалом має йтися про сучасну модель фахівця за спеціальністю ІБАС, диференційовану за ОПП інформаційно-управлінського, інформаційно-комунікативного та соціально-освітнього спрямування в контексті цифрових трансформацій бібліотеки.

Актуальність дослідження зумовлено суперечністю, що виникає внаслідок певного "дистанціювання" складника "інформаційна справа" в частині сучасних ОПП цифрового спрямування від "бібліотечної справи" як галузі застосування компетенцій, умінь і навичок майбутнього фахівця.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Результати дослідження та вивчення бібліотечних кадрів у різноманітних аспектах репрезентовано в багатьох працях вітчизняних і закордонних фахівців.

Фундатором школи бібліотечної професіології в Україні була відома бібліотекознавець, педагог і соціолог А. Чачко [15]. У працях дослідниці, її учнів та послідовників розглянуто особливості діяльності та професіоналізації бібліотечних фахівців, процеси їхньої адаптації, розроблено кон-

цепцію соціальних функцій бібліотек, професійну місію бібліотекаря, вимоги до персоналу.

Дослідження А. Чачко стали теоретико-методологічним підґрунтям пропозицій із побудови сучасних моделей бібліотечного фахівця, оскільки проблема трансформації професії набула особливої актуальності в умовах цифровізації суспільства й супроводжується суттєвим розширенням функцій бібліотекарів і, відповідно, зміною компетентнісних вимог.

Проблематику, пов'язану з підготовкою бібліотечних фахівців, науковці розглядають у широкому контексті — від освітніх методик до теоретико-методологічних узагальнень та окреслення перспектив розвитку. Зокрема, у розвідці А. Сидоренко [12] здійснено аналіз концепцій і моделей підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної сфери, запропонованих вітчизняними дослідниками; базові концепції модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні та періодизацію її еволюції розглянуто в дослідженнях Н. Бачинської [1; 2]; стратегічні орієнтири розвитку бібліотечної професії визначено у праці І. Давидової [4].

На початку впровадження нової інтегрованої спеціальності підготовки інформаційних фахівців широкого профілю 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" у статті А. Соляник [13] було зосереджено увагу на важливості визначення першорядних завдань адаптації організаційної структури та змісту підготовки сучасного бібліотечного фахівця вищої кваліфікації, подоланні нормативно-правових колізій перехідного періоду реалізації освітніх реформ.

Вимогам трансформаційних процесів присвячено статтю В. Загуменної [7]. Дослідниця наголошує на необхідності оновлення навчальних планів щодо структури, *змістового наповнення освітньо-професійних програм підготовки фахівців різних рівнів (бакалаврів, магістрів, докторів філософії) та наближення їх до практичних потреб бібліотек й інших інформаційних установ* (виділено авторкою. — Н. Б.).

Слід зазначити, що широке коло публікацій українських бібліотекознавців щодо розвитку бібліотечно-інформаційної освіти потребує окремого узагальнення та відповідних системних досліджень, однак очевидною є тенденція наукового пошуку в напрямі осучаснення бібліотечної освіти й відповідності її потребам бібліотечної практики.

Дотичною до предмета запропонованого дослідження є стаття Г. Єрмолаєвої [5], у якій проаналізовано кадрово-управлінський склад вітчизняних бібліотек у сучасному вимірі.

Узагальнюючи соціологічні та науково-практичні розвідки українських бібліотек різних рівнів, Г. Єрмолаєва зазначає, що завдяки їм нині сформовано соціальний образ бібліотечного фахівця, визначено його віковий та освітній рівні, професійну майстерність, психологічні характеристики тощо [6]. Дослідниця наголошує, що готовність персоналу бібліотеки до досягнення максимально можливого кваліфікаційного рівня пов'язана як з індивідуальними особливостями фахівця, розвитком його моральних і трудових засад, професійно значущих індивідуально-психологічних якостей, так і зі змістом праці та її формами. Однак звернімо увагу на те, що завдання досягнення найвищого кваліфікаційного рівня ускладнюється технологізацією діяльності бібліотек і потребує від бібліотекарів фокусування уваги на процесах цифровізації роботи і, як наслідок, спеціалізації фахівців для реалізації завдань із формування та використання цифрового простору бібліотеки.

Метою дослідження є визначення професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності, використання яких необхідне для досягнення сумісності стратегій роботи бібліотек та цифрового інструментарію їхньої реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Разом із поняттям "трудові ресурси", "бібліотечний персонал", "трудовий потенціал бібліотек" застосуємо поняття "професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності".

Суттєве розширення кола професійних завдань, пов'язаних із цифровізацією суспільства, що постають у бібліотечно-інформаційній діяльності в техніко-технологічному, соціально-освітньому, комунікативному контекстах, потребує предметної професійної підтримки фахівцями, які мають спеціально сформовані компетентності. Термін "професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності" окреслює коло професіоналів, які не тільки здійснюють функції власне бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів, а й потенційно можуть бути залучені до вирішення широкого спектра завдань, пов'язаних із застосуванням цифрових технологій у бібліотеках для надання послуг користувачам. Поміж таких фахівців — інтернет-маркетологи, вебдизайнери, контент-менеджери, "цифрові" консультанти тощо.

Термін "професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності" визначимо, виходячи із загального розуміння таких категорій:

— ресурс — засіб, можливість, якими можна скористатися в разі потреби;

— професія — рід трудової діяльності, що потребує визначених знань, умінь і навичок, яких набувають завдяки навчанню у відповідних закладах освіти чи безпосередньо на виробництві.

Професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності — потенційно доступний чи наявний склад персоналу бібліотеки різних професійних і компетентнісних напрямів, необхідний для досягнення ефективного результату роботи бібліотечної установи як багатофункціонального центру системи соціальних комунікацій.

У контексті формування сучасних професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності методологічний підхід до розроблення програм бібліотечно-інформаційної освіти може бути окреслений терміном "реновація" — процес поліпшення бібліотечної освіти без руйнування цілісності її структури.

Чинні в освітньому полі та пропоновані в наукових публікаціях ОПП підготовки фахівців для забезпечення технологічного супроводу цифрової трансформації бібліотечно-інформаційної галузі та соціально-освітнього складника є об'єктивною реакцією на виклики "цифрової дійсності" в діяльності бібліотек.

Пошук, здійснений за сайтами закладів вищої освіти України, які пропонують ОПП за спеціальністю ІБАС, свідчить, що пропозиції сучасних освітніх програм зосереджено на цифрових трансформаціях бібліотечної діяльності. Зокрема, в описі особливостей ОПП "Управління цифровою інформацією", запропонованому Харківською державною академією культури (https://ic.ac.kharkov.ua/public_inf/op/2021/029_b_uci.pdf), зазначено, що "...особливим є ґрунтовне вивчення специфіки інноваційних трансформацій бібліотечно-інформаційної діяльності в системі соціальних комунікацій, нарощення цифрового потенціалу бібліотечно-інформаційної сфери в умовах панування комп'ютерних, інтернет-технологій та цифровізації суспільства".

Зважаючи на посилення соціальної ролі сучасної бібліотеки, очевидно є потреба маркетингових завдань у бібліотечній діяльності. Значимо, що питання бібліотечного маркетингу, його комерційного та некомерційного складників, наявні у значній кількості предметних досліджень у наукових публікаціях і дисертаційних працях, запропоновані в навчальних курсах університетів, навчальних посібниках і методичних рекомендаціях. Окреслення цієї сфери бібліотечної діяльності свідчить про її функціональну й змістову насиченість, що вимагає спеціальних компетенцій фахівця для до-

сягнення бажаної ефективності та результативності, отже, очевидно є потреба у професійному інтернет-маркетологові в діяльності сучасної бібліотеки.

Однією з перших в Україні, в межах спеціальності ІБАС, було запропоновано ОПП "Менеджмент соціально-комунікаційних мереж, інтернет-маркетолог". Формуючи науково-педагогічну школу запропонованої освітньої програми, дослідники [10; 11] зауважують про її конвергентність з ОПП за спеціальностями в галузі маркетингу, регламентованими Стандартом спеціальності *075 Маркетинг*, галузь знань *07 Управління та адміністрування*. Справедливо акцентуючи на основному спрямуванні підготовки інтернет-маркетолога, а саме на маркетингові у сфері діяльності некомерційних організацій, державного управління, благодійних організацій, бібліотек, архівів, музеїв, дослідники зазначають про потребу узгодження теоретичного змісту предметної області діяльності інтернет-маркетолога зі Стандартом вищої освіти за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", на його відповідність концептуальним основам предметної галузі управління документно-інформаційними ресурсами. У своєму дослідженні Т. Новальська та В. Касьян [11] обґрунтували тезу, згідно з якою *інтернет-маркетолог* — фахівець, компетентний у сфері професійної інформаційно-комунікативної діяльності, здатний наповнювати та розвивати інформаційне середовище, застосовуючи відповідні соціально-комунікативні технології.

Однією з програм "цифрового" спрямування є освітньо-професійна програма *"Менеджмент веб-проектів, дизайн цифрового контенту"*, запропонована КНУКіМ 2021 р. за спеціальністю ІБАС. За назвою ця ОПП бачиться конвергентною з освітою у галузі ІТ-менеджменту та ІКТ-спрямування. Водночас важливою умовою її реалізації є відповідність Стандарту освіти за спеціальністю ІБАС і формування визначених у ньому компетентностей, розуміння проблемних контекстів та сучасних трендів цифровізації документно-інформаційної, бібліотечної й архівної предметних галузей. Брак публікацій, що предметно стосуються підготовки фахівців за цією ОПП, і гіпотетичний підхід до формування навчального плану підготовки фахівців успішно корегуються наявними напрацюваннями в галузі підготовки фахівців за іншими "цифровими" професіями в межах спеціальності ІБАС та узагальненням досвіду підготовки ІТ-фахівців у КНУКіМ. Зважаючи на складні питання кількісного та якісного співвідношення в інтеграції освітніх

полів ІТ і гуманітарної освіти в межах ОПП, зазначимо, що імперативом у формуванні *техніко-технологічного складника такої "цифрової" ОПП має бути максимальне зближення із сучасними та перспективними завданнями сфери бібліотечно-інформаційної діяльності й формування насамперед в її полі.*

Більш загальною в контексті цифрових трансформацій є запропонована О. Матвієнко та М. Цивіним [8] ОПП із підготовки *менеджера цифрових трансформацій для предметної галузі бібліотечної та архівної діяльності.* Освітня програма такої підготовки має бути конвергентно орієнтованою, реалізованою в міжпредметних зв'язках із теорією та практикою управління процесами створення цифрової інформаційної інфраструктури (інноваційний, стратегічний, проєктний менеджмент) і спрямованою на розвиток цифрової культури фахівця як людини, готової до творчої роботи в умовах цифрових трансформацій суспільства. Базовим положенням висловленої пропозиції є орієнтованість на управлінські процеси з цифрових трансформацій у предметній галузі бібліотечної та архівної справи. Менеджер цифрових трансформацій з освітою за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" — це фахівець зі спеціальною підготовкою у предметній області (бібліотечна, архівна справа), компетентний у проєктній діяльності з цифрових трансформацій, має сформовану цифрову культуру та розвинену "цифрову сприйнятливість", здатний ефективно брати участь у розробленні й реалізації стратегії цифрової трансформації та проєктах цифрового розвитку.

Пропоновану КНУКіМ спеціалізацію у сфері управління вебресурсами репрезентовано в навчальному посібнику Н. Бачинської, О. Матвієнко та М. Цивіна "Менеджер веб-контенту: вступ до фаху" [3]. Потребу спеціалізації в цій галузі обґрунтовано тим, що управління інформаційними ресурсами в інтернет-середовищі є самостійним професійним видом інформаційно-управлінської діяльності, множиною трудових функцій і трудових дій фахівця, необхідних для ефективного репрезентації організації у вебсередовищі, що вимагає системних знань, сформованих широким спектром дисциплін інформаційного, технологічного й управлінського напрямів.

Активна діяльність бібліотек з наповнення вебпростору потрібною користувачам інформацією робить очевидним віднесення такої професійної діяльності до самостійного напрямку спеціалізації в системі професійних ресурсів бібліотеки.

Окрім суто цифрових (техніко-технологічних) трансформацій, варто звернути увагу на сучасну місію бібліотеки як центра неформальної

освіти, її позиціонування як майданчика з консультування громадян щодо роботи в онлайн-сервісах. Актуалізується розроблення ОПП із цифрового консультування. Зауважимо, що педагогічна функція, яка є органічним складником бібліотечної справи, у виконанні завдань цифрового консультування посилюється та виступає на передній план, що потребує спеціальних психолого-педагогічних знань бібліотекаря.

Схарактеризоване у статті [9] поняття "цифрове кураторство як вид соціально-освітньої діяльності у бібліотеках" дає змогу формувати актуальний напрям професіоналізації бібліотечних фахівців у цифровому середовищі, який безпосередньо стосується соціально-просвітницької функції бібліотек. Цифрове кураторство визначено як вид соціально-освітньої діяльності бібліотечного фахівця, спрямованої на забезпечення вільного доступу до інформації, подолання цифрової нерівності та формування цифрової грамотності громадян завдяки організації та проведенню заходів (у тому числі й у дистанційному режимі) з консультування користувачів щодо питань застосування цифрових технологій у різних сферах життя та сприяння розвитку цифрових компетенцій різних груп населення.

У межах спеціальності ІБАС пропонуються освітні програми "Інтернет-журналістика та блогінг", "Медіакомунікації та діджитал продакшн", які є суттєво важливими для бібліотечної справи в сучасних умовах, зважаючи на активні комунікації бібліотек у медіапросторі, обмін досвідом, репрезентацію результатів діяльності в соціальних медіа та виробництво цифрової продукції для користувачів бібліотек.

Наведені аргументи дають змогу констатувати, що розвиток спеціальності ІБАС у напрямі пропозицій актуальних цифрових ОПП забезпечує розширення переліку необхідних професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності для забезпечення цифрового простору бібліотеки сучасними фахівцями для виконання завдань бібліотеки в її соціально-інформаційному, соціально-комунікативному та соціально-освітньому вимірах.

Висновки. Професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності — потенційно доступний чи наявний склад персоналу бібліотеки різних фахових і компетентнісних напрямів, необхідний для досягнення ефективного результату діяльності бібліотечної установи як багатофункціонального центру сучасної системи соціальних комунікацій.

Зміна професійного середовища бібліотеки завдяки цифровізації її функцій, пошуки її соціальної

місії в сучасному світі й трансформація освітніх напрямів потребують пошуку адекватних теоретико-методологічних підходів до формування професійних ресурсів сучасної бібліотечної діяльності.

Одним із засобів розширення переліку професійних ресурсів бібліотечно-інформаційної діяльності, необхідних для підтримання цифрового простору бібліотеки, є розроблення "конвергентних" ОПП із підготовки "цифрових"

фахівців для предметної галузі бібліотечно-інформаційної діяльності.

У зв'язку з розширенням спектра "цифрових" освітньо-професійних програм за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" актуальним є їх теоретико-методологічне обґрунтування та розвиток науково-педагогічних шкіл у контексті бібліотечного складника в назві спеціальності.

Список використаних літератури та джерел

1. *Бачинська Н.* Базові концепції модернізації вищої бібліотечної освіти в Україні / Надія Бачинська // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 3. — С. 32—35.
2. *Бачинська Н. А.* Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні: етапи розвитку та характерні ознаки / Н. А. Бачинська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2018. — № 3. — С. 57—67.
3. *Бачинська Н. А.* Менеджер веб-контенту: вступ до фаху : навч. посібник (для студентів спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа") / Н. А. Бачинська, О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін. — Київ : Видав. центр КНУКіМ, 2021. — 59 с.
4. *Давидова І.* Стратегічні орієнтири розвитку бібліотечної професії в сучасних соціально-комунікаційних умовах / Ірина Давидова // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 9. — С. 17—20.
5. *Єрмолаєва Г. А.* Кадрово-управлінський склад українських бібліотек в сучасному вимірі / Г. А. Єрмолаєва // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2017. — № 4. — С. 51—56.
6. *Єрмолаєва Г. А.* Портрет сучасного бібліотечного фахівця (за матеріалами досліджень українських бібліотек різних рівнів) / Г. А. Єрмолаєва // Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні : зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. / [редкол. : Н. В. Федотова (гол. ред.) та ін.]. — Миколаїв : МФ КНУКіМ, 2018. — Ч. 1. — С. 68—72.
7. *Загуменна В. В.* Інноваційні зміни в бібліотечно-інформаційній освіті України / В. В. Загуменна // Міжнародна науково-практична конференція "Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: європейські орієнтири" : збірник матеріалів / Укр. бібл. асоц. ; редкол. : В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, В. В. Загуменна, І. О. Шевченко, Я. Є. Сошинська. — Київ : УБА, 2016. — С. 18—22.
8. *Матвієнко О. В.* Менеджер цифрових трансформацій у сфері бібліотечно-інформаційної та архівної діяльності: галузева спеціалізація / О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2021. — № 2. — С. 14—22.
9. *Матвієнко О.* Цифрове кураторство як соціально-освітня діяльність бібліотечного фахівця / О. Матвієнко, М. Цивін // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2022. — № 9. — С. 34—46.
10. *Новальська Т.* Інтернет-маркетолог за спеціальністю "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа": функції та компетентності у конвергентних професійних практиках / Т. Новальська, Н. Бачинська // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2022. — № 9. — С. 125—136.
11. *Новальська Т.* Теоретико-методологічні засади підготовки інтернет-маркетолога за спеціальністю 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / Т. Новальська, В. Касьян // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2021. — № 7. — С. 71—82.
12. *Сидоренко А. І.* Моделі підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної сфери: історичний екскурс та сучасні реалії / А. І. Сидоренко // Молодий вчений. — 2017. — № 4.2. — С. 78—83.
13. *Соляник А. А.* Нове покоління освітніх стандартів підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців / А. А. Соляник // Міжнародна науково-практична конференція "Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: європейські орієнтири" : збірник матеріалів / Укр. бібл. асоц. ; редкол.: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, В. В. Загуменна, І. О. Шевченко, Я. Є. Сошинська. — Київ : УБА, 2016. — С. 10—14.
14. *Українська бібліотечна асоціація / Ukrainian Library Association.* — Режим доступу: <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5503571593062890>. — Назва з екрана.
15. *Чачко А.* Бібліотекарі в інформаційному суспільстві: не проблема, а реальність / Ада Чачко // Вісник Книжкової палати. — 2001. — № 10. — С. 23—25.

Nadiia Bachynska,

*PhD of Pedagogy, Associate Professor,
Head of the Department of Information Technology
of the Kyiv National University of Culture and Arts*

Professional resources of library and information activities: transformations in education and diversity of functioning in the digital environment

The article is devoted to the outline of professional resources of library and information activities, the use of which is necessary to achieve the compatibility of strategies of libraries and digital tools for their implementation.

It is noted that the technologicalization of the space of library activity requires the librarian to have more and more in-depth knowledge in this field and specific attention to special tasks for the formation of digital space. The relevance of targeted formation of relevant professional resources of library and information activities within the specialty "Information, library and archival affairs" (IBAS) is emphasized.

Current educational and professional programs of "digital orientation" in the specialty "Information, library and archival affairs" were considered.

The need to develop relevant "convergent" educational and professional programs in the specialty "Information, library and archival work" for the training of "digital" specialists for the subject field of library activity was emphasized.

Modern professional resources of library and information activities are characterized as a potentially available or existing composition of library personnel of various professional and competence areas, necessary to achieve an effective result of the library's activity as a multifunctional center of the modern system of social communications.

One of the means of expanding the list of necessary professional resources of library and information activity to support the digital space of the library is the development of "convergent" educational and professional programs for the training of "digital" specialists for the subject field of library and information activity.

In connection with the expansion of the spectrum of "digital" educational and professional programs in the specialty "Information, library and archival affairs", their theoretical and methodological justification and the development of scientific and pedagogical schools in the context of the library component in the name of the specialty are relevant.

Keywords: library and information education; innovations in education; digital transformations; specialist model; convergent educational and professional programs

References

- Bachinska N. (2015). Bazovi koncepciji modernizaciji vishoyi bibliotechnoyi osviti v Ukraini. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 3, pp. 32—35.
- Bachinska N. A. (2018). Bibliotechno-informacijna osvita v Ukraini: etapi rozvitku ta harakterni oznaki. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 3, pp. 57—67.
- Bachinska N. A., Matviyenko O. V. & Civin M. N. (2021). *Menedzher veb-kontentu: vstup do fahu : navch. posibnik*. Kyiv: Vidav. centr KNUKiM.
- Davidova I. (2008). Strategichni oriyentiri rozvitku bibliotechnoyi profesiyi v suchasni socialno-komunikacijnih umovah. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 17—20.
- Yermolayeva G. A. (2017). Kadrovo-upravlinskij sklad ukrayinskih bibliotek v suchasnomu vimiri. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 4, pp. 51—56.
- Yermolayeva G. A. (2018). Portret suchasnogo bibliotechnogo fahivcyia (za materialami doslidzhen ukrayinskih bibliotek riznih rivniv). *Stan ta perspektivi rozvitku kulturologichnoyi nauki v Ukraini : zb. tez dopovidej IV Vseukr. nauk.-prakt. konf.* Mikolayiv: MF KNUKiM, Ch. 1, pp. 68—72.
- Zagumenna V. V. (2016). Innovacijni zmini v bibliotechno-informacijnij osviti Ukraini. *Mizhnarodna naukovopraktichna konferenciya "Suchasna informacijno-bibliotechna osvita: yevropejski oriyentiri" : zbirnik materialiv*. Kyiv: UBA, pp. 18—22.
- Matviyenko O. V. & Civin M. N. (2021). Menedzher cifrovih transformacij u sferi bibliotechno-informacijnoyi ta arhivnoyi diyalnosti: galuzeva specializaciya. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 2, pp. 14—22.
- Matviyenko O. & Civin M. (2022). Cifrove kuratorstvo yak socialno-osvitnya diyalnist bibliotechnogo fahivcyia. *Ukrayinskij zhurnal z bibliotekoznavstva ta informacijnih nauk*, 9, pp. 34—46.
- Novalska T. & Bachinska N. (2022). Internet-marketolog za specialnistyu "Informacijna, bibliotechna ta arhivna sprava": funkciyi ta kompetentnosti u konvergentnih profesijnih praktikah. *Ukrayinskij zhurnal z bibliotekoznavstva ta informacijnih nauk*, 9, pp. 125—136.
- Novalska T. & Kasyan V. (2021). Teoretiko-metodologichni zasadi pidgotovki internet-marketologa za specialnistyu 029 "Informacijna, bibliotechna ta arhivna sprava". *Ukrayinskij zhurnal z bibliotekoznavstva ta informacijnih nauk*, 7, pp. 71—82.
- Sidorenko A. I. (2017). Modeli pidgotovki fahivciv bibliotechno-informacijnoyi sferi: istorichnij ekskurs ta suchasni realiyi. *Molodij vchenij*, 4.2, pp. 78—83.
- Solyanik A. A. (2016). Nove pokolinnya osvitnih standartiv pidgotovki bibliotechno-informacijnih fahivciv. *Mizhnarodna naukovopraktichna konferenciya "Suchasna informacijno-bibliotechna osvita: yevropejski oriyentiri" : zbirnik materialiv*. Kyiv: UBA, pp. 10—14.
- Ukrayinska bibliotechna asociaciya*. (2022). Available at: <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5503571593062890>.
- Chachko A. (2001). Bibliotekari v informacijnomu suspilstvi: ne problema, a realnist. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 10, pp. 23—25.

Надійшла до редакції 15 серпня 2022 року

УДК 272-732.2(456.31)+271.4]-6/-7(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).20-24

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Цивілізаційний проєкт "Папська імперія Риму": Контрреформація, Французька революція та наполеонівські війни*

У п'ятій статті, присвяченій прагненню Ватикану до світового панування, коротко розглянуто етапи реалізації цивілізаційного проєкту "Папська імперія Риму" в періоди Контрреформації, Французької революції та наполеонівських війн (1596—1815).

Ключові слова: Ватикан; Брестська унія; Французька революція; наполеонівські війни; католики; уніати; Контрреформація; олігархи; фашизм; орден "Опус Деї"; орден єзуїтів; цивілізаційні проєкти; світове панування; політика; гроші

Мета дослідження — надати уявлення про роль Католицької церкви в захисті своїх інтересів протягом століть й устремління Ватикану до світового панування.

Розпуск ордена єзуїтів і Французька революція

Кінець XVI ст. позначено двома важливими для католицизму подіями: 1596 р. у Польщі було підписано так звану Брестську унію, що об'єднала Католицьку й Православну церкви на території Речі Посполитої під верховенством Ватикану. Ця подія, зі свого боку, призвела до створення Української греко-католицької церкви, суперечки довкола якої не вщухають і донині.

Минуло чотири роки, і 1600 р. на площі Квітів (Campo dei Fiori) у Римі було спалено видатного вченого, філософа та дослідника природи Джордано Бруно, до речі, так досі й не реабілітованого Римською церквою. Ці події сталися за часів Папи Климента VIII, який правив тривалих 13 років (1592—1605) і весь цей час був активним супротивником російського православ'я, одним з організаторів польського вторгнення в Росію на початку "бунтарського століття". З його послідовників слід виокремити Папу Урбана VIII (1623—1644), у миру Маттео Барберіні, який, за участі геніального архітектора Берніні, перетворив Рим на одне з найкрасивіших міст світу.

Початок доби Просвітництва (середина XVIII ст.) ознаменовано кризою церкви: новий світогляд, який зародився у Франції, суттєво відрізнявся від догм, що їх проповідував католицизм і відстоювали папи. Це була вже не просто суперечка між різними монотеїстичними конфесіями, а справжня війна з "безбожниками",

які проповідували атеїстичні погляди на життя й заперечували існування Бога. Церква до того часу ослабла, здебільшого через розпуск ордену єзуїтів 1773 р. за понтифікату Папи Климента XIV (1769—1774).

Наприкінці століття у Франції спалахнула революція, після якої відразу розпочалися наполеонівські війни, що призвели до захоплення французьким військом Італії, підпорядкування папської області Директорії в Парижі, арешту Папи Пія VI (1775—1799) і його заслання у фортецю Валанс на Роні, де він і помер. Наступником нещасного понтифіка, першим Папою доби революцій став Пій VII (Барнаба Нікколо Марія Луїджі, граф К'ярамонті). Він народився 14 серпня 1742 р., зійшов на престол 14 березня 1800 р., помер 20 серпня 1823 р. За час правління відновив суверенітет своїх земель за допомогою спеціальної угоди від 1801 р. і повернувся у Святу Столицю. Проте навзаєм йому довелося коронувати Наполеона імператорською короною, на чому той наполягав, розуміючи юридичну значущість такого акту. Після цього Бонапарт і його діти вважалися монархами, чого не змогли змінити ані поразка у війні, ані зречення, ані заслання на острів Святої Олени.

Після коронації Наполеона та його дружини Папа Римський всупереч наказу імператора повернувся в Рим, що викликало обурення ново-явленого правителя й напруженість між Парижем і Ватиканом. У 1808 р. французьке військо вдруге захопило Рим. Роком пізніше Бонапарт приєднав Папську державу до Франції, а Рим оголосив вільним містом. Понтифіку це не сподобалося, але впоратися із зарозумілим французом він не

* Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2022. № 4. С. 3—12; № 5. С. 3—9; № 6. С. 12—19. № 7. С. 31—39.

міг. Залишалося тільки чекати. І зоряна година Пія VII настала: Віденський конгрес 1814 р. визнав його главою незалежної папської держави й усього католицького світу. Наступникам, на жаль, не вдалося розвинути успіхи цього Папи через зростання революційних настроїв в Італії. Вона прагнула об'єднання та створення власної державності всупереч думці провідних європейських країн, що не бажали появи нового гравця на своїй арені.

Церковні реформи XIX століття

З приходом до влади Пія IX (1846—1878), який заклав основи сучасного вчення про роль і місце римського первосвященника, усередині церкви було проведено реформи, завдяки яким окремі революціонери побачили в понтифікові мало не об'єднувача країни. На жаль, а може, й на щастя, прелат не виправдав їхніх сподівань. Він не погодився на включення своїх володінь в об'єднане Італійське королівство й, окрім того, став ініціатором ухвалення низки догматичних положень римської католицької віри, які віддалили її від решти течій християнства.

Йдеться про так званий догмат "про непорочне зачаття Діви Марії" (зокрема, твердження, що її також було зачато безгріховно) і догмат про "непогіршеність пап", котрий фактично підносив римських єпископів на божественний рівень буття. Своім трактатом "Сіллабус" Папа прокляв усіх незгодних із його баченням світу. Мабуть, це був найреакційніший і найвойовничіший понтифік за всю історію Римської церкви. Тільки нові політичні реалії XIX ст. завадили йому очолити хрестовий похід проти ідей гуманізму, демократії та прогресу.

Папам доводилося миритися з новими віяннями, і слід віддати належне, вони намагалися адаптувати католицьку філософію до мінливих умов життя. Однак виходило це не завжди вдало, адже понтифіки повинні були багато від чого відмовлятися, а офіційний Ватикан до цього не був готовий. Так, 8 вересня 1907 р. був урочисто засуджений модернізм, а Папа Пій X (1903—1914), що інспірував цю акцію, наполягав на поверненні до часів інквізиції й нещадній боротьбі з еретиками. Тільки смерть і Перша світова війна не дозволили йому цього зробити.

Зародження фашизму

Відразу після війни в Італії почав зароджуватися фашизм (від італ. *fascio* — пучок, зв'язка. Саме так називався сувій із лозин, в якому ліктори, які супроводжували давньоримських консулів, несли топірці — знаки виконавчої влади). Основоположник нового вчення, Беніто Муссоліні, 1919 р. створив організацію *Fascio di*

combattimento ("Союз боротьби"), а в жовтні 1922-го організував "Марш на Рим", після якого був призначений главою уряду.

Розпочалася епоха дуче, що для Ватикану мала дуже важливий наслідок: новий лідер італійського народу підтримав позицію Католицької церкви в питаннях освіти й соціальної політики, наполіг на відновленні в школах релігійного виховання та ввів в армії інститут військових священників. Саме Муссоліні приписують відомі слова: "Фашизм шанує Бога аскетів, святих, героїв і віру, яка наповнює молитвою серця простих людей із народу. На відміну від більшовизму, фашизм не намагається вигнати Бога з людських душ".

Відносини між церквою і новим правителем було закріплено підписанням 1929 р. Латеранських угод між Святим Престолом та Італійським королівством, що проголошували створення держави Ватикан зі світською владою пап та їхню незалежність у питаннях міжнародних відносин. Так понтифіки знову стали світськими владиками. Сталося це під час правління Папи Пія XI (1922—1939), який помер напередодні Другої світової війни та, на жаль, не спромігся організувати належної відсічі фашизму ані в Італії, ані в Німеччині, де ця ідеологія набула найжорстокішої форми (проте понтифік все-таки засуджував нацизм та ідеї расової переваги). Його наступник, Папа Пій XII (1939—1958), був одним із небагатьох політиків, які наважилися заперечувати Гітлеру.

Папа Іоанн Павло II

Період піднесення Католицької церкви припав на понтифікат Папи Іоанна Павла II (1978—2005), який своєю невпинною діяльністю на благо людей зумів зробити те, що до нього видавалося неможливим. Він був першим, хто перепросив від імені Церкви за злочини, здійснені в епоху інквізиції; першим, хто відвідав синагогу й молився там, примиривши католиків з євреями після того, як звернувся до них зі словами: "Ви — наші любі брати й, можна сказати, наші старші брати"; першим із католицьких ієрархів, хто увійшов до мусульманської мечеті в Дамаску.

Усе життя Іоанн Павло II намагався зблизити ворожі конфесії, керуючись беззаперечним догматом: "Бог єдиний"! Проводячи невпинну роботу з оновлення церкви, він водночас зумів зберегти її базові пріоритети. Понтифік категорично виступав проти абортів і планування сім'ї, одностатевих шлюбів та евтаназії, загалом проти всього, що Всевишній не приймає та засуджує у священних книгах.

Іоанн Павло II був поліглотом, тому звертався до представників різних країн їхньою рідною мовою, ще більше зміцнюючи зв'язок із паствою. Відмовившись від усіх належних йому за статусом титулів, він називав себе *Servus Servorum Dei* ("Раб рабів Божих"), демонструючи одну з головних добродішностей істинного вірянина: упокорювання й відсутність гордині. Він пробачив чоловікові, який поранив його, й домігся для нього пом'якшення покарання. Він багато що зумів і, головне, встиг зробити, завдяки чому католицизм зберігає провідні позиції в сучасному світі. А що буде далі, покаже правління нового Папи Франциска та його наступників.

Ватикан сьогодні

Сучасне віровчення Католицької церкви має кілька доктринальних положень, що відрізняють його від решти християнських конфесій:

- догмати про непорочне зачаття Діви Марії та Її тілесне вознесення;
- учення про Чистилище;
- широке шанування Діви Марії (*Hyperdulia*), якого немає, наприклад, у протестантизмі;
- шанування мучеників, святих і блаженних на рівні, що належить лише Богові (*Latria i Dulia*);
- затвердження монархічної влади Римського єпископа над усією Церквою як наступника святого Петра;
- догмат про папську непогрішність;
- нерозривність таїнства браку;
- численні чернечі ордени;
- додавання "і від Сина" (*Filioque*) у символ віри;
- обов'язковий celibат священства;
- хрещення здебільшого через окроплення голови водою, а не через занурення;
- здійснення миропомазання тільки єпископом;
- уживання під час євхаристії прісного хліба, а не квасного;
- хресне знамення зліва направо, а не справа наліво, як у православ'ї.

Попри ці особливості, католицький проєкт від часу виникнення був спрямований назовні й націлений на досягнення глобального панування, а тому зміг запропонувати світу наддержавну, наднаціональну і навіть надрасовую ідею — християнство в її католицькому варіанті.

Слово католицизм або католицтво (від грец. *καθολικός* — *всесвітній*) уперше було вжито щодо церкви приблизно 110 р. у листі святого Ігнатія до жителів Смирни. Католицизм завжди діяв поза державними межами, намагаючись

всіляко уникнути контролю з боку світських правителів, які не залишали спроб підпорядкувати церкву своїй владі.

Тривале протистояння пап та імператорів Священної Римської імперії, що супроводжувалося відлученнями від церкви правителів і римських єпископів, "Авіньйонським полоненням", Реформацією та війнами гугенотів, не змогло знищити папство як активного гравця за картковим столом історії.

Нині під владою понтифіка перебуває понад 1,3 млрд вірян на всіх континентах, а отже католицизм є найпоширенішою світовою релігією. Маючи потужну ідеологічну основу — католицтво, що зміцнилось у свідомості жителів планети, які сповідують цю віру, Ватикан переживає період розквіту. Особливих успіхів проєкт досяг у період правління Папи Іоанна Павла II, який домігся визнання панівного становища Риму у світовій ієрархії церков майже всіма конфесіями. Цей результат став можливим завдяки сміливим і рішучим крокам понтифіка, уперше зробленим у релігійній практиці:

— у 1962 р. польські єпископи на чолі з Каролем Войтилою, майбутнім Папою Іоанном Павлом II, відправили німецьким єпископам послання зі словами: "Ми прощаємо та просимо вибачення";

— у 1980-ті рр. Іоанн Павло II приніс покаяння від імені Західнохристиянської церкви за злочини часів хрестових походів та інквізиції;

— у 1992 р. Ватикан реабілітував Галілео Галілея, а у 1993-му — Миколая Коперника;

— у 1997-му Ватикан визнав провину за різанину гугенотів, що сталася під час Варфоломійської ночі 24 серпня 1572 р.;

— у 1998-му було прийнято рішення про відкриття архівів інквізиції;

— у 2000 р. Папа Іоанн Павло II покаявся в гріхах Католицької церкви за переслідування євреїв, розкол церкви, релігійні війни, хрестові походи та теологічні догмати, що виправдовували війну, презирство до меншин і бідних, виправдання рабства, пасивність під час Другої світової війни та Голокосту: "Ніколи в історії людства жодна релігія або конфесія не приносила подібного покаяння";

— у 1982 р. Святий Престол засудив Фолклендську війну між Великою Британією й Аргентиною, у 1991-му — збройний конфлікт у Перській затоці, у 2003-му — американо-англійське вторгнення в Ірак;

— у 1982 р. для досягнення міжконфесійного миру Папа провів спільне богослужіння з

главою Англiканської церкви архiєпископом Кентерберiйським, у 1986-му вiдвiдав синагогу;

— у 2000 р. Юанн Павло II побував бiля Стiни плачу в Єрусалимi;

— у 2001-му здiйснив перший вiд часiв Великої схизми 1054 р. вiзит католицького iєрарха в центр православ'я i в тому самому році вiдвiдав мечеть Омеядiв у Дамаску.

Чого Рим не зробив, так це не реабiлізував Джордано Бруно, пiдтвердивши версiю про те, що його було страчено не за науковi дослiдження, а за вкрай негативне ставлення до церкви й належнiсть до масонського пiдпiлля. Мабуть, Католицька церква так i не може цього пробачити Бруно, який був прилюдно спалений на площi Квiтiв у Римi 26 лютого 1600 р.

Упродовж останнiх рокiв Ватикан, що вступив пiсля Другої свiтової вiйни в перiод "великого єднання", спромiгся налагодити вiдносини майже з усiма глобальними проєктами. Єдиним екзистенцiйним супротивником Риму сьогоднi є, мабуть, лише глобальний проєкт WASP (бiлих англосакських протестантiв), у представникiв якого полiтика пап викликає занепокоєння.

Протистояння цих двох проєктiв розпочалося ще 1534 р., пiсля того, як англiйський король Генрiх VIII проголосив "Акт про верховенство", позбавивши Рим влади на пiдлеглих королеви територiях i зробивши себе єдиним главою власної Англiканської церкви. Надалi ворожiсть цих двох свiтових гравцiв лише посилювалася, попри спроби католицьких монархiв iз династiї Стюартiв вiдновити панування Святого Престолу на Британських островах. У 1701 р. англiйський парламент провiв остаточну лiнiю розмежування мiж Лондоном i Римом, довiку заборонивши католикам посiдати англiйський трон.

Надмiрна активнiсть Ватикану останнiми роками збентежила верхiвку "васпiвського" проєкту, що вжив жорстких та ефективних заходiв у вiдповiдь. Пiд час так званого католиць-

кого сексуального скандалу в домаганнях до парафiян було звинувачено майже 4500 американських священникiв, у тому числi й найвищих iєрархiв. Для iнiцiацiї конфлiкту недарма обрали саме Сполученi Штати — краiну, вiдому не лише налагодженою правовою системою, а й нечуваними судовими позовами.

За оцiнкою фахiвцiв, виплата багатомiльярдних штрафiв за завдання морального збитку громадянам США зрештою призвела не лише до фiнансового, а й до полiтичного краху Ватикану. Проте кампанiя, що несподiвано розпочалася, так само несподiвано закинчилася, що свiдчить про досягнення консенсусу мiж двома найбільшiми свiтовими проєктами та про початок iхньої спiвпрацi задля досягнення спiльної мети.

Щодо вiдносин папської iмперiї з об'єднаною Європою, то вони спираються на пiдтримку "одвiчних друзiв i союзникiв Риму", "чорну аристократiю" й монархiв європейських католицьких краiн, головним з яких є iспанський король Хуан-Карлос II. Таємний вплив цього проєкту на свiтовому просторi вiдбувається через численнi католицькi ордени та органiзацiї, зокрема орден єзуїтiв, Мальтiйський орден, орден "Опус Деї" тощо.

Глобальний проєкт "Папська iмперiя Риму" — активний гравець i на російському полi, де має дуже мiцнi позицiї. Зростання його впливу останнiм часом також пов'язано з тим, що в Росiї образ проєктної перемоги для нього — єдина й могутня краiна, якою керує сильний лiдер. Це повнiстю вiдповiдає завданням нинiшньої російської влади. Папи чудово розумiють, що ключ до ратифiкацiї Флорентiйської унiї й визнання iхнього верховенства у християнському свiтi на російському православному просторi перебуває в руках вождя єдиної держави. А роздроблена Русь, найiмовiрнiше, стане об'єктом свiтоглядної урочистостi iсламу, буддизму та конфуцiанства, позбавивши Ватикан будь-яких перспектив на одній сьомiй частинi сушi.

(Далi буде)

Список використаної лiтератури

1. *Ачлей А.* Битва глобальных проектов. В 3 ч. Часть 1. Евреи, католики, шииты, "васпы" / Александр Ачлей. — Москва : Волант, 2011. — 240 с.
2. *Браун Д.* Ангелы и демоны / Д. Браун ; перевод с английского Г. Б. Косов. — Москва : АСТ : Люкс, 2005. — 606 с.
3. *Гризингер Т.* Иезуиты. Полная история их явных и тайных деяний от основания ордена до настоящего времени / Теодор Гризингер. — Минск : УП "Минская фабрика цветной печати", 2004. — С. 58.
4. *Фраттини Э.* Священный Альянс. Палачи и шпионы Ватикана / Эрик Фраттини. — Москва : Эксмо, 2007. — 576 с.

Mykola Senchenko,
Director of the Book Chamber of Ukraine, Professor
**Civilization project "Papal Empire of Rome":
Counter-Reformation, French revolution and napoleonic wars**

In the fifth article, devoted to the Vatican's desire for world domination, the stages of the realization of the "Papal Empire of Rome" civilizational project during the periods of the Counter-Reformation, the French Revolution and the Napoleonic Wars (1596—1815) are briefly considered.

Keywords: Vatican; Brest Union; French revolution; napoleonic wars; catholics; uniates; Counter-Reformation; oligarchs; fascism; order "Opus Dei"; order of Jesuits; civilization projects; world domination; policy; money

References

1. Achlej A. (2011). *Bitva globalnyh proektov. V 3 ch. Chast 1. Evrei, katoliki, shiity, "vaspy"*. Moskva: Volant.
2. Braun D. (2005). *Angely i demony*. Moskva: AST: Lyuks.
3. Grizinger T. (2004). *Iezuity. Polnaya istoriya ih yavnyh i tajnyh deyanij ot osnovaniya ordena do nastoyashego vremeni*. Minsk: UP "Minskaya fabrika cvetnoj pečhati".
4. Frattini E. (2007). *Svyashennyj Alyans. Palachi i shpiony Vatikana*. Moskva: Eksmo.

Надійшла до редакції 12 серпня 2022 року

УДК 327(510+73)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).24-30

Оксана Сенченко,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач КНУКіМ,
e-mail: okline.www@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3587-394X>

Особливості національних моделей "м'якої сили" КНР і США

У сучасному світі феномен "м'якої сили" відіграє важливу роль, традиційно слугуючи інструментом зовнішньої та внутрішньої політики держав. Водночас в умовах багатополярного світу роль "м'якої сили" значно розширилася. Нині вона міцно входить у зовнішньополітичний арсенал провідних країн світу як невіддільний складник і форма зовнішньополітичної стратегії.

У статті розглянуто підходи двох країн із найбільш розвинутою економікою — КНР і США — до розроблення й застосування національних моделей "м'якої сили" для формування свого позитивного іміджу.

Порушена проблематика ще не посіла належного місця у вітчизняних політологічних дослідженнях, оскільки Україна із запізненням сприйняла концепцію "м'якої сили" як реальний інструмент політичного впливу на міжнародній арені, що актуалізує пропонувану розвідку.

Ключові слова: "м'яка сила"; зовнішня політика; США; КНР; пріоритети зовнішньої політики; імідж держави; інструментарій "м'якої сили" в освіті; "м'яка сила" дипломатії; "м'яка сила" науки

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів набуває актуальності проблема застосування "м'якої сили" як дієвого інструменту зовнішньої та внутрішньої політики держав. Питання розроблення й застосування національних моделей "м'якої сили" для впливу провідних країн світу, зокрема КНР і США, на світову систему потребує ґрунтовнішого розгляду, адже торкається аспектів глобальної конкуренції, економічного успіху, інвестиційної привабливості держав, їхньої позиції на міжнародній арені, а також якості життя населення, національної ідеї, ідеології, менталітету, культури тощо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемі розроблення й ефективного застосування інструментів "м'якої сили" присвячено праці закор-

донних дослідників J. Nye [1], G. Holik [2], J. Rosenau [3], A. Schlesinger [4], Ch. Wolf, B. Rosen [5].

Мета статті — розглянути особливості національних моделей "м'якої сили" КНР і США.

Виклад основного матеріалу дослідження. У діяльності кожної держави визначальними є її внутрішня та зовнішня політика. Внутрішню політику спрямовано на гарантування безпеки населення, незалежного розвитку політичного, економічного й духовного простору країни. Зовнішня політика пов'язана з геополітичними амбіціями держави на міжнародній арені, розвитком взаємовигідних відносин з іншими країнами, спільністю зовнішньополітичних цілей і завдань.

Для реалізації національних інтересів кожна держава має низку інструментів зовнішньої

політики, особливе місце серед яких належить "м'якій силі". Перш ніж перейти до аналізу сучасного стану національних моделей "м'якої сили" КНР і США, слід визначитися з категоріальним апаратом.

Інструменти "м'якої сили"

Поняття "м'якої сили" (soft power) у науковий обіг увів американський дослідник Дж. Най. У праці "Приречений бути лідером: мінлива природа американської влади" [1] автор характеризує концепцію "м'якої сили" як відносини між акторами влади, коли один із них чинить вплив на іншого, до того ж вкрай важливим є результат їхньої поведінки. Заохочення й переконання — основна суть "м'якої сили". Теоретик зауважує, що ресурси "м'якої сили" полягають у здатності залучати союзників, тоді як ресурси "жорсткої сили" асоціюються з поведінкою примушення (підкуп, санкції, застосування сили).

До важливих інструментів "м'якої сили" американської гегемонії Дж. Най відносить економічну сферу (залучення іноземних інвестицій, розширення експорту власних товарів); розвиток співпраці у сферах освіти, культури, науки, інноваційних технологій; політичні мотиви розвитку партнерських відносин [2].

У сучасному світовому просторі використовують комплексні концептуальні моделі "м'якої сили". Наразі виокремлюють такі різновиди:

— економічна "м'яка сила" (economic soft power) — інвестиційна й фінансова привабливість держави;

— гуманітарна "м'яка сила" (human capital soft power) — привабливість освітньої системи, наукової й технологічної діяльності;

— культурна "м'яка сила" (cultural soft power) — міжнародне визнання культурної спадщини держави, розширення міжкультурних комунікацій, популяризація національної мови, туристична привабливість;

— політична "м'яка сила" (political soft power) — розвиток політичних інститутів демократії, захист прав людини;

— дипломатична "м'яка сила" (diplomatic soft power) — ефективність переговорного процесу, здатність до запобігання агресії, нейтралізація загроз [3].

Важливим аспектом визначення "м'якої сили" є уявлення про неї як сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників держави.

До внутрішніх чинників належать: якість і рівень життя; національна ідея; ідеологія; менталітет; культура (театр, кінематограф, шоубізнес, мистецтво, література); інноваційний потенціал (здатність генерувати креативні ідеї й технології).

До зовнішніх чинників відносять: зовнішню політику держави (авторитет на міжнародній арені); рейтинг у глобальній ієрархії; цивілізаційний статус; політичну та економічну модель держави; стратегію розвитку; інформаційні ресурси.

Основними інструментами "м'якої сили" є: політичний піар; інфопотоки; глобальний маркетинг; популярність мови держави у світі; позиція держави у глобальній ієрархії; культурний обмін, спорт, туризм; публічна дипломатія; система освіти; здатність вести інформаційні війни; діалог культур; національна діаспора; міграційна політика [4].

Завдяки ефективному застосуванню інструментів "м'якої сили" можна досягти порозуміння та поваги на міжнародній арені, уникаючи використання інструментів "жорсткої сили".

Для глибшого розуміння практики реалізації "м'якої сили" також слід враховувати зміст "розумної сили" (smart power), що припускає раціональний розподіл ресурсів між інструментами "м'якої" та "жорсткої сили".

Виділяють п'ять векторів, що становлять основу "розумної сили": зміцнення наявних політичних альянсів і формування нових; надання гуманітарної допомоги й технологічної підтримки бідним країнам; розвиток громадської та публічної дипломатії; ефективна економічна інтеграція (допомога бідним країнам; підтримка держав, що активно розвиваються); поширення інновацій [5].

Суб'єктами реалізації "м'якої сили" в різних країнах є як державні (міністерства, агентства), так і недержавні (фонди, некомерційні організації (НКО), масмедіа, наукові організації) структури. Частина цих організацій є інститутами публічної дипломатії. Завдяки їхній діяльності реалізуються програми публічної дипломатії різної спрямованості:

— аналітичні: збір інформації щодо думки іноземних громадян про іншу державу;

— інформаційні: інформаційна підтримка зовнішньої політики;

— освітні: науково-освітні обміни студентами;

— культурні програми: культурні обміни, виставки, діяльність релігійних організацій, видавнича діяльність тощо.

Реалізація цих напрямів публічної дипломатії дає змогу використовувати "м'яку силу" України для розв'язання таких завдань:

— проводити цілеспрямовану політику щодо об'єктів впливу;

— формувати лояльне ставлення до іноземних громадян, які здобули освіту на території нашої держави;

— формувати громадську думку цільової аудиторії;

— формувати позитивний імідж країни з допомогою культурного та мовного просторів.

Активне застосування "м'якої сили" призвело до створення її рейтингів. Перший масштабний рейтинг "м'якої сили" держав був складений 2010 р. журналом "Монокль" спільно з британською організацією The Institute for Government. Основу становлять п'ять критеріїв "м'якої сили", що їх визначив Дж. Най: бізнес/інновації; культура; діяльність уряду; дипломатія; освіта. Дані для отримання індексів взято з авторитетних джерел, аналітичних доповідей, звітів міжнародних організацій (ООН, Всесвітнього банку, дослідження Freedom House, Інституту статистики UNESCO тощо) [4].

Результатом дослідження стало визначення 10 країн, що використовують "м'яку силу". За першими трьома критеріями лідирують Німеччина, США, Велика Британія. Ще п'ять країн увійшли до десятки лише за одним критерієм: Іспанія, Китай, Австрія, Сінгапур, Нова Зеландія.

Згодом для виміру "м'якої сили" під час обчислення рейтингу стали використовувати квантитативний підхід. З'явилася категорія RGMs (rapid-growth markets soft power index — Індекс м'якої сили ринків, що швидко зростають). Згідно з цим показником, "м'яка сила" держави є сукупністю 13 показників:

— експорт медіапродукції (музика, комп'ютерні ігри, книги);

— популяризація національної мови як інструменту міжнародного спілкування;

— проведення Олімпійських ігор;

— наявність харизматичних осіб (які увійшли до рейтингу 100 найвпливовіших людей світу);

— наявність найвпливовіших бізнес-компаній (що увійшли до рейтингу журналу Fortune);

— рівень корумпованості й насильства у країні;

— рівень свободи у країні (freedom index);

— ступінь електоральної участі громадян;

— ситуація з довкіллям (рівень виділення в атмосферу вуглецевого газу);

— зростання кількості іммігрантів;

— рівень розвитку туристичного сектору;

— світовий університетський рейтинг;

— вільне володіння англійською мовою як умова інтеграції до глобальної світової системи [3; 5].

Щороку число показників, які входять у підсумковий Soft Power Index, зростає (так, від 2015 р. їх налічується вже 50).

Вважаємо, що важливо здійснити аналіз інструментів використання "м'якої сили" різними державами. Окрім її загальних характеристик, у міжнародній системі вирізняють і національні моделі. Розгляньмо докладніше специфіку застосування інструментів "м'якої сили" у країнах із найбільш розвинутою економікою — США та КНР.

Інструменти "м'якої сили" США

Найефективнішими в застосування інструментів "м'якої сили" є структури, сформовані у Сполучених Штатах Америки ще за часів "холодної війни". Зокрема, американська модель "м'якої сили" базується на привабливості культури, способу життя й політичної ідеології країни. Нарощування потенціалу "м'якої сили" відбувається завдяки публічній дипломатії.

У другій половині ХХ ст. Сполучені Штати наполегливо демонстрували переваги західного способу життя. З цією метою в американському уряді було створено державні установи, мета яких — просувати "м'яку силу" США у світі. Найважливішими з них є:

1. *Бюро у справах освіти та культури* (БСОК) (Bureau of Educational and Cultural Affairs), утворене 1961 р., — має завдання сприяти розвитку порозуміння між США й іншими державами. БСОК реалізує такі міжнародні освітні програми:

— програма Фулбрайта, за якою аспірантам, викладачам і керівникам наукових установ надають гранти для проведення наукових досліджень;

— фінансування організації курсів і семінарів із вивчення англійської мови;

— організація підтримки науковців пострадянських та інших держав спеціальними стипендіями для наукових досліджень;

— підтримка діяльності підрозділу з інформації та ресурсів у сфері освіти для збільшення міжнародних обмінів;

— організація літніх семінарів і форумів з метою поглибленого вивчення США;

— освітні партнерські програми для підтримання контактів між американськими й закордонними установами у сфері середньої та вищої освіти;

— відділ культурних обмінів, реалізації культурних і молодіжних програм у США;

— фінансування програм захисту міжнародного культурного надбання.

Усі програми міжнародного обміну Сполучених Штатів реалізуються на базі федерального закону Фулбрайта-Хейса від 1961 р., метою якого є "забезпечення зростання взаєморозуміння між народом США та народами інших держав з до-

помогою освітнього й культурного обміну; зміцнення зв'язків США з іншими націями через демонстрацію освітніх і культурних інтересів, успіхів та досягнень американського народу й інших націй; розвиток міжнародної співпраці для сприяння прогресу в освіті та культурі; сприяння розвитку дружніх і мирних відносин між Сполученими Штатами й іншими державами світу". Варто зазначити, що американські програми обміну проводяться на регулярній основі, мають оновлюваний бюджет, регламентований зміст і чітко визначену цільову аудиторію, що багато в чому пояснює їхній успіх [5].

2. *Агентство США з міжнародного розвитку* (АСМР) (United States Agency for International Development (USAID), утворено 3 листопада 1961 р.). АСМР відповідає за адміністрування програм за участю представників держав, що розвиваються, має 87 представництв у всьому світі. Майже 200 осіб, які брали участь в програмах обміну США, були або є главами держав, 600 — головами урядів, парламентів тощо. Найширше випускників американських обмінних програм представлено в політичній еліті Республіки Корея, Аргентини, Чилі, Німеччини, Сполученого Королівства, Ізраїлю та Японії.

3. *Програма обмінів Д. Ейзенхауера* (Eisenhower Fellowships) є однією з найзакритіших і найпрестижніших, про що свідчать імена голів правління: нині цю посаду обіймає колишній держсекретар США К. Пауелл, а раніше — Г. Кіссінджер. Серед її випускників — 4 глави урядів іноземних держав, 110 міністрів і 43 послы різних держав. Можна зробити висновок, що такі програми обміну є колосальним інструментом "м'якої сили", оскільки допомагають "виховувати" багатьох представників іноземних політичних та економічних еліт. Яскравим прикладом є М. Горбачов, який узяв курс на перебудову й гласність завдяки ідеям О. Яковлева. Сам Яковлев був "перевихований" у США. Безперечно цікавою є біографія М. Саакашвілі, який 1994 р. здобув ступінь магістра права Колумбійського університету в Нью-Йорку, де навчався за Програмою стипендій ім. сенатора Е. Маскі. Пізніше здобував освіту і в Університеті Джорджа Вашингтона.

На думку Дж. Ная, найважливішою функцією обмінних програм США є продовження роботи з випускниками та підтримання з ними контактів. Політолог вважає програми обміну одним із найефективніших інструментів "м'якої сили". У книзі "Майбутнє влади" він зауважує: "Результати дослідження постійно підтверджують, що студенти, які навчалися за кордоном, по-

вертаються додому з позитивним поглядом щодо держави, в якій вони навчалися, та народу, з яким вони спілкувалися. Студенти, які здобували освіту за кордоном, з більшою ймовірністю сприятимуть просуванню демократії в себе на батьківщині, якщо вони навчалися в демократичних державах" [2; 3].

Варто приділити увагу діяльності *неурядових організацій* (НУО) і *некомерційних організацій* (НКО), а також аналітичних центрів, котрі спонсорує уряд США, американські транснаціональні корпорації та розвідувальні організації. Саме вони формують різноманітні програми й створюють майже універсальні цінності, транслюючи їх всьому світові з допомогою засобів масової інформації, теле- та кінопродукції, музики.

Сьогодні функціонує велика кількість таких організацій, поміж яких вирізняються: Рада з міжнародних відносин (РМВ), Центр стратегічних і міжнародних досліджень (ЦСМД), Фонд Карнегі, Корпорація РЕНД, інститути Брукінгса, Кеннана, Санта-Фе та багато інших. Фахівці цих об'єднань готують аналітичні документи, стратегічні прогнози, виробляють сценарії майбутнього. Інші НУО і НКО репрезентують себе як "гуманітарні" організації, зокрема фонди Сороса, "Євразія", Макартура, Карнегі, Джеймстаунський фонд та інші. Не останню роль також відіграють Національний демократичний інститут (НДІ), Інститут Альберта Ейнштейна, Freedom House, Amnesty International, Human Rights Watch.

Сполучені Штати — безумовний лідер у використанні "м'якої сили". Конкурентними перевагами країни в цій сфері є:

- сукупна економічна, політична та військова потужність;
- тривала присутність у державах-мішенях "м'якої сили";
- комплексність впливу інструментів "м'якої сили";
- гнучкість інструментів "м'якої сили";
- великий обсяг фінансування й широке охоплення програм сприяння міжнародному розвитку;
- широка географія й активна діяльність НУО та НКО.

Інструменти "м'якої сили" КНР

Серед азійських країн лідером у сфері розроблення та застосування національної моделі "м'якої сили" є Китай. Цей напрям становить вагомий частину державної політики країни. Аналітики КНР активно формують діалектичний підхід до "м'якої сили" в симбіозі з інструментами "жорсткої сили".

У 2000-х рр. Китай зіткнувся з проблемою мирного співіснування із сусідніми державами. Що вище ставав економічний, науково-технічний і військовий потенціал країни, то більше побоювалися її партнери й сусіди. Через це в КНР розробили та ухвалили концепцію "мирного розвитку", метою якої було переконати сусідів, що так званої китайської загрози не існує. А для того, щоб світова спільнота адекватно сприймала стрімкий розвиток Китаю, було застосовано політику "м'якої сили".

КНР вражає своїм економічним дивом, соціалізмом із китайською специфікою. Нині економіка Китаю офіційно посідає друге місце у світі й експерти прогнозують, що до 2025 р. вона обжене американську. За висновками Дж. Ная, "китайська мрія", запропонована лідерами КНР, приречена на успіх, адже завдяки модернізації економіка країни досягла неймовірних успіхів, що дало змогу підвищити рівень життя народу й вивести з-за межі бідності багато верств населення.

На офіційному рівні про потребу проведення політики "м'якої сили" було зазначено на засіданні політбюро ЦК Комуністичної партії Китаю (КПК) 17-го скликання в жовтні 2007 р., коли її генеральний секретар Ху Цзіньтао зауважив, що "КПК повинна зміцнювати культуру як частину "м'якої сили" нашої держави, чинник зростаючого значення в змаганні з сукупною національною потужністю".

Проте інтерес до застосування концепції "м'якої сили" виник у КНР раніше: за даними аналітиків, цей елемент зовнішньої політики стоїть на вістрі стратегічного бачення країни. Саме тому від початку 1990-х рр. у КНР було опубліковано сотні досліджень і наукових статей, присвячених "м'якій силі". За даними дослідника Д. Шамбау з Університету Джорджа Вашингтона, китайський уряд витрачає майже 10 млрд дол. на рік для просування свого позитивного іміджу, тоді як США виділяє на програми публічної дипломатії близько 670 млн дол. на рік.

Безумовно, перевагою китайської "м'якої сили" є не лише економіка, що активно розвивається, а й прадавня, самобутня культура. Феншуй, кунг-фу, каліграфія, енергія "ци", китайська кухня — це основи культури цієї країни, що стали популярними в усьому світі. Великий китайський мур, який, неначе магнітом, щорічно притягує тисячі туристів, є об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та одним із нових чудес світу. На думку Дж. Ная, "найбільший вплив матиме "м'яка сила" Китаю, що лежить у культурній сфері" [2].

Поширення китайської культури та мови відбувається за допомогою інститутів Конфуція. Перший з них було відкрито в Сеулі 2004 р. Китайська поступово стає головною мовою бізнесу в регіоні, чим і зумовлено інтерес місцевих жителів до її вивчення. У світі функціонують майже 500 інститутів Конфуція, багато з них розташовані в кампусах університетів, діє також близько 1000 класних кімнат цих міжнародних культурно-освітніх центрів. За офіційними даними уряду КНР, до 2025 р. кількість носіїв китайської мови як іноземної планується довести до 100 млн осіб. У 2009 р. у китайські університети було прийнято 220 тис. іноземних студентів, а до 2021 р. це число зросло до 500 тис. осіб.

Уряд КНР прагне забезпечити максимальну культурну присутність в інших державах. Так, у сотнях міст світу відбулися заходи, присвячені святкуванню Китайського нового року, а в столиці Ефіопії, Аддис-Абебі було проведено показ мод китайського одягу.

У 2009—2010 рр. КНР інвестувала 8,9 млрд дол. у "роботу з пропаганди іміджу держави за кордоном", зокрема й у трансляції кабельного новинного каналу "Сінхуа", що працює 24 години на добу та призначений для мовлення на кшталт міжнародної телекомпанії "Аль-Джазіра". Канал на кілька тижнів орендував білборди в нью-йоркському Таймс-Сквері, на яких транслював різноманітні зображення КНР: рисові поля, неонові хмарочоси тощо, і на усіх зображеннях було зазначено, що Китай надає "нові перспективи". Також в період 2009—2011 рр. "Сінхуа" відкрив 40 нових бюро у всьому світі, й нині їх загальна кількість становить 162. Головне урядове друковане англomовне видання China Daily платить чималі гроші за те, щоб його вкладки були в Washington Post і Wall Street Journal.

Успішним проектом із просування власної "м'якої сили" стало проведення літніх Олімпійських ігор 2008 р. і XXIV зимових Олімпійських ігор, що проходили впродовж 4—20 лютого 2022 р. у Пекіні, а також частково в містах Чжанцзякоу та Яньцин. Уряд КНР, розуміючи, що його внутрішня політика, вочевидь, не є ресурсом "м'якої сили", а радше псує образ країни в очах західних партнерів, на відкритті Олімпійських ігор в Пекіні не торкалися політики партії та її принципів.

Безумовно, КНР потрібно посісти позицію лідера в Південно-Східній Азії — у сусідніх країнах, державах АСЕАН, щоб стати одним із найпотужніших гравців світу. Нині КНР є прикладом для азійських держав, які розвиваються,

тому логічно, що уряд країни використовує економічні важелі для поширення свого впливу на держави АСЕАН, наприклад, було створено зону вільної торгівлі КНР—АСЕАН, країна активно інвестує в економіку держав Південно-Східної Азії.

Окрім економічних важелів, КНР також намагається сформувати точки історичної спільності з державами АСЕАН, роблячи акцент на азійській ідентичності регіону. На відмінність від західної "м'якої сили", Китай не порушує питання прав людини, оскільки і в КНР, і в державах Південно-Східної Азії наявні інші підходи до проблем у цій сфері. Єдине, на що Китай намагається вплинути, — це ставлення цих країн до Тайванського питання. Уряд КНР також застосовує класичні інструменти "м'якої сили", як-от двосторонні міждержавні зв'язки й багатосторонню дипломатію. З низкою держав АСЕАН Китай налагодив стратегічне партнерство.

Перевага КНР у регіоні АСЕАН перед "колективним Заходом" очевидна — її модель модернізації краще пристосована для розв'язання проблем держав Південно-Східної Азії, аніж західна. КНР також намагається інституалізувати свою участь у певних проєктах, формуючи різноманітні міжнародні торговельні чи економічні зони в цьому регіоні.

Китай зацікавлений у створенні мирної та успішної периферії. Для досягнення цієї мети уряд також застосовує економічні, дипломатичні й культурно-освітні інструменти "м'якої сили". Загалом, можна сказати, що потенціал "м'якої сили" КНР у регіоні АСЕАН надзвичайно великий.

Висновки. Дж. Най у книзі "Майбутнє влади" зазначає, що ресурси "м'якої сили" здебільшого формують для цілей "м'якої сили". Отже, не лише культура, студентські обміни й інформаційні агенції є ресурсами цієї стратегії, а й програми допомоги. Автор наводить приклад, як США, КНР, Бразилія та інші держави збільшили свою

"м'яку силу" завдяки наданню допомоги потерпілим від землетрусу на Гаїті 2010 р. Дж. Най наголошує, що одним із найефективніших інструментів "м'якої сили" є освіта: "Ідеали й цінності, що їх США "експортують" в уми понад пів мільйона іноземних студентів, які щороку навчаються в американських університетах, а потім повертаються додому, спрямовані на те, аби "дістатися" до владних еліт. Освіта дає змогу сформувати певний світогляд в іноземних гостей, який відбиває ціннісні орієнтації держави-господарки й дозволяє розраховувати на позитивне ставлення студентів до неї в майбутньому". Отже, надання допомоги іншим державам у сфері освіти є ефективним інструментом "м'якої сили".

На завершення слід приділити увагу конкурентним перевагам використання інструментів "м'якої сили", що є невіддільним складником зовнішньої політики держави. До цих інструментів належать інформаційно-комунікаційні та гуманітарні можливості громадянського суспільства. Інакше кажучи, "м'яку силу" розуміємо не як концепцію чи набір ідей, що їх країна транслює зовні, а як систему інструментів і механізмів досягнення зовнішньополітичних цілей. Поміж них найважливішими для України є:

— активна взаємодія з представниками української діаспори та захист прав співвітчизників за кордоном;

— посилення ролі нашої країни в міжнародному гуманітарному просторі;

— зміцнення міжнародних позицій українських засобів масової інформації;

— культуроцентричність політики "м'якої сили".

У зовнішньополітичній діяльності України слід забезпечити доведення до світової громадськості об'єктивної інформації щодо позиції країни з основних міжнародних питань, для чого уряд має надавати державну підтримку україномовним ЗМІ й використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технології.

Список використаних літератури та джерел

1. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power / Joseph S. Nye, Jr. — New York : Basic Books, 1990. — 370p.
2. Holik G. G. Paper Tiger? Chinese Soft power in East Asia / G. G. Holik // Political Science Quarterly. — Summer 2011. — Vol. 126, № 2. — P. 223—254.
3. Rosenau J. N. Turbulence in World Politics: a Theory of Change and Continuity / J. N. Rosenau. — Princeton : Princeton University Press, 1990. — 504 p.
4. Schlesinger A. M. The Imperial Presidency / Arthur M. Schlesinger, Jr. — Boston : Houghton Mifflin, 1973. — 505 p.
5. Wolf Ch. Public Diplomacy: How to Think about and Improve It / Charles Wolf, Jr., Brian Rosen. — Mode of access: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2004/RAND_OP134.pdf. — Title from the screen (Accessed: 14.08.2021).

Oksana Senchenko,
PhD of Social Communications,
Senior Teacher of KNUKiM

Peculiarities of the national models of "soft power" of the People's Republic of China and the United States

In the modern world, the phenomenon of "soft power" plays an important role, traditionally serving as a tool of foreign and domestic policy of states. At the same time, in the conditions of a multipolar world, the role of "soft power" has significantly expanded. Currently, it is firmly included in the foreign policy arsenal of the leading countries of the world as an inseparable component and form of foreign policy strategy.

The article examines the approaches of two countries with the most developed economies — the People's Republic of China and the United States — to the development and application of national models of "soft power" to form their positive image.

The discussed issue has not yet taken its proper place in domestic political science research, as Ukraine belatedly accepted the concept of "soft power" as a real tool of political influence on the international arena, which actualizes the proposed intelligence.

Keywords: "soft power"; foreign policy; USA; China; foreign policy priorities; image of the state; tools of "soft power" in education; "soft power" of diplomacy; "soft power" of science

Надійшла до редакції 9 серпня 2022 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 002.1:001](477.411):655.41.06"1964"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).30-32

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Видавнича діяльність Книжкової палати України станом на 1964 рік*

Укладачем бібліографічного покажчика "Шевченко Т. Г. (1917—1963)" став провідний співробітник тогочасної Книжкової палати, заступник директора М. Багрич [9, с. 22]. Книга коштувала 43 коп. і охоплювала не лише всі твори поета, написані мовою оригіналу, а й іншомовні переклади мовами республік Радянського Союзу.

Окрім неперіодичних видань, станом на 1964 р. Книжкова палата УРСР видавала велику кількість бібліографічної періодики, у потоці якої варто виокремити "Літопис книг", "Літопис журнальних статей", "Літопис газетних статей", "Літопис рецензій", "Літопис образотворчого мистецтва", "Літопис музичної літератури", "Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу", "Нові книги УРСР" [10, с. 20]. Періодичні видання розповсюджували за попередньою передплатою в установах "Союздруку" та "Пошти СРСР" або згідно із замовленням видань безпосередньо в Книжковій палаті. Піврічна передплата на "Літопис книг" становила 2 крб 50 коп., "Літопис журнальних статей" — 4 крб 50 коп., "Літопис газетних

статей" — 4 крб 50 коп., "Літопис рецензій" — 1 крб 50 коп., "Літопис образотворчого мистецтва" — 40 коп., "Літопис музичної літератури" — 40 коп., на покажчики "Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу" — 50 коп., "Нові книги УРСР" — 1 крб 50 коп.

Суттєвий прибуток Книжкова палата УРСР отримувала й від реалізації друкованих бібліографічних карток. Наприклад, повний комплект неанотованих карток на книги коштував 30 крб, а скорочений — 20 крб. Користувачам пропонували замовляти картки за обраними серіями, зокрема: суспільно-політична, історична та науково-атеїстична література (ціна за комплект на півріччя складала 3 крб); природознавство та фізико-математичні науки (75 коп. за півріччя); техніка, промисловість, транспорт (7 крб 50 коп. за півріччя); сільське господарство (4 крб за півріччя); охорона здоров'я, медицина (3 крб за півріччя); мовознавство, літературознавство, художня література (5 крб за півріччя); дитяча література (1 крб 50 коп. за півріччя); мистецтво

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2022. № 7. С. 39—41.

(75 коп. за півріччя); культура, освіта (1 крб 50 коп. за півріччя); преса, бібліотечна справа, бібліографія (1 крб 50 коп.); автореферати дисертацій (3 крб за півріччя) [11, с. 20].

Значно дорожчими були анотовані друковані картки. Так, комплект для обласних, міських і районних бібліотек на друге півріччя 1964 р. коштував 10 крб, для сільських і колгоспних бібліотек — 7 крб 50 коп., для дитячих і шкільних бібліотек — 6 крб [11, с. 20]. Повний комплект бібліографічних карток на журнальні статті та рецензії на друге півріччя 1964 р. можна було придбати за 50 (!) крб (ціна коливалася в межах тогочасної мінімальної заробітної плати в СРСР), комплект таких карток для обласних, міських та районних бібліотек коштував 22 крб 50 коп., а для дитячих та шкільних бібліотек — 17 крб 50 коп. [11, с. 21]. Найдорожчими серед серійних карток були бібліографічні картки на журнальні статті й рецензії з питань охорони здоров'я та медицини — 12 крб 50 коп., техніка, промисловість, транспорт — 10 крб, сільське господарство — 10 крб, мовознавство, літературознавство, художня література — 8 крб, природознавство, фізико-математичні науки — 6 крб. Найдешевшими були серійні анотовані картки на II півріччя 1964 р., присвячені галузям мистецтва (2 крб), суспільно-політичній, історичній та науково-атеїстичній літературі (3 крб), культурі, освіті, пресі, книгознавству, бібліотечній справі, бібліографії (5 крб) [11, с. 21].

Окрім того, Книжкова палата УРСР видавала друковані бібліографічні картки на статті з технічних, сільськогосподарських і медичних журналів. Прибуток від цієї роботи був невеликим (піврічний комплект карток щодо лікарської справи коштував 3 крб, решта — від 75 коп. до 1 крб 50 коп.), однак попит на них був надзвичайно високим, адже інформація охоплювала важливі галузі, як-от: автоматика, автоматичне зварювання, машинобудування, будівництво й архітектура, вугільна та хімічна промисловості (технічні

журнали); сільське господарство, соціалістичне тваринництво, механізація сільського господарства, сільське будівництво, сільськогосподарські науки (сільськогосподарські журнали); офтальмологія, педіатрія, акушерство, гінекологія, фармацевтика, захворювання вуха, горла, носа, фізіологія, клінічна хірургія, лікарська справа (медичні журнали) [11, с. 21].

З огляду на тисячні накладки зазначених видань, Книжкова палата УРСР наближалася до стандартів господарчого розрахунку й самоокупності, яку розпочали незабаром запроваджувати в промисловості та сільському господарстві країни. То була славнозвісна "косигінська реформа", що мала всі шанси перевести (і на певний час перевела!) радянську економіку на реї інтенсивного розвитку. Тож Книжкова палата України й у народногосподарчому сенсі зарекомендувала себе як провідна установа.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, авторка мусить констатувати, що останній рік хрущовської "відлиги" (у жовтні 1964 р. через заколот у вищих ешелонах влади Радянського Союзу відбулося підступне зміщення з посади першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова) став роком розквіту видавничої діяльності Книжкової палати УРСР. Напередодні 8-ї — найуспішнішої, "золотої" в історії СРСР — п'ятирічки 1966—1970 рр. установа посідала провідні позиції в розвитку республіканської бібліографії й бібліотекознавства, демонструвала високий рівень мовної культури (уся друкована продукція тогочасної Книжкової палати УРСР виходила винятково українською мовою) та, на відміну від більшості культурних закладів, що перебували на державному утриманні, була фінансово прибутковою. На підставі проведеного контент-аналізу друкованої продукції Книжкової палати УРСР за 1964 р. авторка дійшла висновку, що тогочасна видавнича діяльність установи відповідала запитам національного розвитку України.

Список використаної літератури

1. *Огієнко І. І.* Історія українського друкарства / [Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик]. — Київ : Либідь, 1994. — 448 с. — ("Пам'ятки історичної думки України").
2. *Ісаєвич Я. Д.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Я. Д. Ісаєвич. — 2-е вид., випр. і доп. — Львів : Вища школа, 1983. — 155 с.
3. *Тимошик М. С.* Історія видавничої справи : підручник / М. С. Тимошик. — 2-ге вид., виправлене. — Київ : Наша наука і культура, 2007. — 496 с.
4. *Зелінська Н. В.* Історія видавничої справи в Україні: до перегляду концепції / Н. В. Зелінська // Поліграфія і видавнича справа. — 2002. — Вип. 39. — С. 19—26.
5. *Нові книги УРСР.* — 1964. — № 1. — 1 січня.
6. *Там само.* — 1964. — № 11. — 10 квітня.
7. *Там само.* — 1964. — № 27. — 20 вересня.
8. *Там само.* — 1964. — № 33. — 20 листопада.
9. *Там само.* — 1964. — № 17. — 10 червня.
10. *Там само.* — 1964. — № 20. — 10 липня.
11. *Там само.* — 1964. — № 21. — 20 липня.

Larysa Doiar,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher
of the State Press Archive of the Book Chamber of Ukraine**Publishing activity of the Book Chamber of Ukraine as of 1964**

The presented article is a continuation of the author's research on the history of the Book Chamber of Ukraine, devoted to the activities of the State Archive of the Press, the Methodical Council and the Editorial and Publishing Department of the institution. Last year's work on this topic was written for the 85th anniversary of the "Chronicle of Journal Articles" and revealed the problem of publishing this state bibliographic index in the Book Chamber of Ukraine. Working in accordance with this year's plan of scientific work, the author researched the publishing activities of the Book Chamber of Ukraine as of 1964. The purpose of this research is to conduct a content analysis of contemporary publications, their classification, identify key areas and priorities. The scientific novelty of the work is to attract underused materials of the internal departmental archive of the institution, elaboration of a rare to date (circulation of less than 4 thousand copies) decadal bibliographic bulletin "New Books of the USSR" in 1964 and personalization of publishing history within the Book Chamber of Ukraine. Following the principles and requirements of scientific methodology, the author relied on general (comparison, measurement (empirical), analysis, synthesis (complex), convergence from abstract to specific (theoretical)) and special (component-analytical, grouping) research methods. The source base for writing the article was the annual notebook of the New Books of the USSR, dated 1964. The content of the work contains a complete list of publications prepared and published by the Book Chamber of the Ukrainian SSR during 1964, and demonstrates their thematic and sectoral diversity. The concluding part of the article testifies to the fact that the publishing activity of the institution flourished as of 1964, arguing that in this case there was a clear Ukraine-centric orientation.

Keywords: Book Chamber of the Ukrainian SSR; publishing house of the Book Chamber of the USSR; bibliographic reference; bibliographic index; bibliographic bulletin; printed bibliographic cards; magazin "New books of the USSR"

References

1. Ohiyenko I. I. (1994). *Istoriya ukrayins'koho druzkarstva*. Kyiv: Lybid'.
2. Isayevych Ya. D. (1983). *Pershodrukar Ivan Fedorov i vynyknennya druzkarstva na Ukrayini*. L'viv: Vyshcha shkola, 1983. — 155 s.
3. Tymoshyk M. S. (2007). *Istoriya vydavnychoyi spravy : pidruchnyk*. Kyiv: Nasha nauka i kul'tura.
4. Zelins'ka N. V. (2002). Istoriya vydavnychoyi spravy v Ukrayini: do perehlyadu kontseptsiyi. *Polihrafiya i vydavnycha sprava*, 39, pp. 19—26.
5. *Novi knyhy URSR*. (1964), 1, 1 sichnya.
6. *Tam samo*. (1964), 11, 10 kvitnya.
7. *Tam samo*. (1964), 27, 20 veresnya.
8. *Tam samo*. (1964), 33, 20 lystopada.
9. *Tam samo*. (1964), 17, 10 chervnya.
10. *Tam samo*. (1964), 20, 10 lypnya.
11. *Tam samo*. (1964), 21, 20 lypnya.

Надійшла до редакції 23 червня 2022 року

СЛАВЕТНІ ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ

УДК 655.411Наукова_думка(091)

Ігор Алексєєнко,

кандидат біологічних наук,

генеральний директор

видавництва "Наукова думка" НАН України,

e-mail: sted@ndumka.kiev.ua

До 100-річчя видавництва "Наукова думка" НАН України**Книги — кораблі думки, що мандрують хвилями часу**

Ф. Бекон

Видавництву "Наукова думка" НАН України — одному з найстаріших видавництв країни, яке успішно діє й сьогодні, — виповнюється 100 років. Біля його витоків стояв видатний учений та організатор науки, патріот, академік А. Кримський.

Століттями складалася практика завершення наукового дослідження публікацією його результатів. Таке завдання постало 1918 р. і перед молодією Українською академією наук (УАН), і вона розпочала його вирішувати. На прохання керівництва Академії майно друкарні Києво-

Печерської лаври, що припинила діяльність, зокрема унікальні грецькі, латинські та французькі шрифти, які можна було використовувати під час видання наукових праць, було передано до УАН. Це надало певного поштовху для розгортання академічної видавничої діяльності.

За ініціативою академіка А. Кримського наприкінці 1922 р. було утворено Редакційно-видавничу комісію УАН, котра здійснювала випуск наукової друкованої продукції, а від 1927 р. розпочала функціонувати як видавництво Академії. У 1964 р. установу було перейменовано на "Видавництво «Наукова думка»" АН УРСР. У 2006 р. видавництву надано статус науково-виробничого підприємства.

Характерна риса "Наукової думки" — академічність — знаходить втілення у фаховому рівні редакторів і відповідно в рівні друкованої продукції. Видавництво регулярно перемагає на республіканських і міжнародних книжкових форумах. Зокрема, 1-й том видання "Історія української культури" було визнано найкращою книгою України 2001 р., видання "Неорганическое материаловедение" здобуло Гран-прі Міжнародного конкурсу "Научная книга" Міжнародної асоціації академії наук 2010 р.

Фахівці галузі неодноразово визнавали видавництво одним із найкращих у країні. За результатами Всеукраїнського читачко-експертного опитування "Книжки незалежного 15-річчя, які вплинули на український світ" (2006), "Наукова думка" увійшла до десятки найпопулярніших видавництв України.

Відповідно до опитування читачів, проведеного Українським інститутом книги 2021 р., серед 30 найважливіших видань, що побачили світ в Україні за 30 років Незалежності, відзначено наше повне зібрання творів Т. Г. Шевченка у 12 томах.

"Наукова думка" постійно забезпечувала випуск фундаментальних узагальнювальних наукових монографій українських учених із тих наукових напрямів, що розробляються в Академії та Україні. Праці з різних розділів фізики, математики, механіки, кібернетики, матеріалознавства, хімії, біології, філософії, історії, мовознавства стали надбанням світової науки.

Серед широкого спектра літератури, виданої останніми десятиліттями, найбільшу увагу українських читачів привертають книги суспільно-гуманітарного напрямку: час змінювався, змінювалися й суспільні парадигми. У новій країні постала проблема формування нових суспільних відносин, і завдання це багато в чому стосувалося науковців. На окремих найцікавіших виданнях зупинимось докладніше.

Михайло Грушевський "Історія України-Руси" в 11 томах, 12 книгах, 1994—2000 рр.

Фототипна публікація основної праці академіка М. Грушевського. Підготовку та видання здійснено зусиллями "Наукової думки" та вітчизняних учених і фахівців провідних українознавчих центрів Заходу: Українського наукового інституту Гарвардського університету, Канадського інституту українських студій Альбертського університету й Центру досліджень історії України імені Петра Яцика.

Для публікації було обрано саме фототипний спосіб як єдино можливий для адекватного відтворення цієї пам'ятки історіографії в недоторканному вигляді. Це друге повне репринтне видання, а перше побачило світ у 1954—1958 рр. у США.

На відміну від панівної в імперській російській історіографії схеми розвитку історичного процесу як "общерусскої" історії, М. Грушевський стверджував, що такої історії не було й не може бути, як не було "общерусскої" народності. Науковець заперечував домагання Москви на частину давньоруської спадщини, спадкоємцем якої, на його думку, є винятково "українсько-руська народність", оскільки вона створила Київську державу. Автор пропонує вивчати насамперед історію народу, а не держави, історію кожної народності окремо. Свої висновки науковець обґрунтовує на підставі залучення й критичного аналізу великої кількості історичних джерел.

Концепція М. Грушевського не втрачає актуальності й сьогодні, коли в Росії висловлюють погляди на українців і росіян як "єдиний народ".

І том присвячено аналізу історичних процесів, що відбувалися на теренах України від найдавніших часів до початку XI ст.

У II томі висвітлено міжнародне становище, політичний та економічний розвиток Київської держави, окремих її земель та Степу в XI—XIII ст.

У III томі досліджено історію Галичини та Волині від держави Романа Мстиславовича до

загарбання частини території Польським королівством. Розглянуто становище Наддніпрянщини за часів панування Золотої Орди.

У IV томі наведено історію українських земель у складі Великого князівства Литовського та королівства Польського у XIV — середині XVI ст.

У V томі подано огляд суспільно-політичного розвитку українських земель у XIV—XVII ст., виникнення Уніатської церкви.

У VI томі проаналізовано історичний період від входження українських земель до складу Великого князівства Литовського й Речі Посполитої до 20-х рр. XVII ст. — часів Козаччини; створення братств, боротьби з унією.

VII—IX томи присвячено історії Козацької держави від кінця XV до середини XVII ст.

X том охоплює період після смерті Б. Хмельницького (1657) до Гадяцької унії (1658).

У XI томі міститься покажчик імен, укладений у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

"Історія української культури" у 5 томах, 9 книгах, 2001—2013 рр.

Найвний у Російській імперії та СРСР підхід до висвітлення питань національної історії та культури, зокрема України, спотворював цю проблему, породжував думку про її вторинність і меншовартість. Наприкінці 80-х — початку 90-х рр. минулого століття виникли умови для об'єктивного вивчення й тлумачення цієї тематики. У 1991 р. Президія НАН України ухвалила рішення про видання "Історії української культури" у 5 томах. У 1993 р. цьому питанню було присвячено науково-методичну конференцію "Актуальні проблеми історії української культури".

До підготовки "Історії..." було залучено найкращих фахівців країни. Видання покликано висвітлити в історичному контексті питання розвитку етнічної території, державності, громадсько-політичних течій і суспільних відносин, мови та писемності, релігійних течій, військової організації, освіти, наукових знань, виробництва, народних звичаїв і фольклору, музики, живопису, літератури, театру, книговидання.

У 2001 р. побачив світ 1-й том — "Історія культури давнього населення України", що охоплює період від кам'яної доби до пізнього Середньовіччя. Упродовж цього періоду на території сучасної України проживали, змінюючи одне одного, різні племена й народи, неоднорідні за етнічним і культурним походженням: трипільці, скіфи, сармати, населення античних держав Північного Причорномор'я. Сучасні українці пов'язані з цими народами, вони є завершальною ланкою тривалого процесу етногенезу, спадкоємцями всіх надбань, створених попередниками. Проміжній ланці між ними та сучасними українцями — давнім слов'янам і слов'янам Київської Русі — присвячено найцікавіші розділи тому. Не обійшли автори увагою культуру середньовічних кочовиків і середньовічного Криму — Таврики.

Того ж року було видано 2-й том видання "Українська культура XIII — першої половини XVII століть". Розглянуто властиве цьому періоду поступове, попри всі історичні негаразди, утвердження своєрідності побуту, витонченості речей повсякденного вжитку, поетичності звичаїв та обрядів, формування моральних засад світогляду, розвиток освіти й науки.

В історичному плані перші чотири десятиріччя XIII ст. більшість науковців розглядають як завершальний етап існування Київської Русі, хоча від другої третини XII ст. вона вже не була об'єднаною державою. Після монгольської навали на українську історичну арену вийшло Галицько-Волинське князівство, що було утворено 1199 р., а вже 1255 р. там коронувався Данило Галицький. Далі — перебування більшості українських земель у складі Литовського князівства та Речі Посполитої, формування шляхти та створення в середині XVII ст. Української козацької держави.

Цей період позначено такими культурними пам'ятками, як Галицько-Волинський літопис, появою першої книги українського автора "Прогностична оцінка поточного 1483 р. магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини славетного Болонського університету", написаної латиною.

Одним із чинників українського релігійного та національно-культурного відродження у середині XVI ст. стають братства й засновані ними школи та друкарні, від яких беруть початок славні Острозька та Києво-Могилянська академії, Львівська та Острозька друкарні Івана Федорова, друкарня Києво-Печерської лаври. Розвиток книговидання — це, безперечно, революційна культурна подія: 1574 р. побачили світ "Апостол" і перший у Східній Європі підручник "Буквар", 1578 р. — "Азбука", 1581 р. — Острозька Біблія.

Том 3-й — "Українська культура другої половини XVII — XVIII століть" — було видано 2003 р. Книга охоплює багатий значущими подіями період: від Гетьманщини й культурного розквіту до цілковитої втрати державності та багатьох суспільних інституцій, із нею пов'язаних.

Початок тієї доби — переломний час, коли повільний плин суспільного життя, характерний для доби Середньовіччя, змінився стрімким прискоренням, що суттєво позначилося на багатьох сферах життя українців. Високий культурний рівень українського суспільства знайшов віддзеркалення в тогочасних джерелах. Якісний ривок спостерігався в мистецтві й архітектурі, сферах ідеології та політичної культури. З розвитком сільського господарства та ремесел, появою промислового виробництва тісно пов'язано становлення технічно-прикладних наук.

В окреслений період Україна продовжувала залишатися ланкою, що зв'язувала решту східнослов'янських земель із культурними та суспільно-політичними ідеями Західної Європи. Перебуваючи, по суті, осередком культурного життя Заходу на Сході Європи, Україна водночас зберігала й розвивала риси самобутності світосприйняття та способу мислення, національні культурні традиції. Ці особливості позначилися на українській державотворчості, суспільній моралі, утвердженні на етнічних теренах європейських культурно-мистецьких стилів, які пізніше було визначено як українське бароко та українське Просвітництво. Саме українське бароко пов'язано з опануванням нашою нацією світового досвіду на автентичній етнічній основі, його сонячну символіку народного світобачення втілено в народній поезії та пісні. Багато дослідників називають ці часи другим після княжих часів "золотим століттям" у національному культурному процесі.

Це період національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького й створення Козацької держави, що було зумовлено, крім іншого, одними з найкращих на той час організацією та устроєм збройних сил, які склалися з піхоти, кінноти, артилерії та флоту. Це розквіт центру української духовності — Києво-Могилянської академії, де викладали С. Яворський і Феофан Прокопович. У межах філософської концепції, що розроблялася в навчальному закладі, сформувалася найвизначніша філософська система її вихованця — Г. Сковороди, яку багато в чому зосереджено на людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці.

Діяльність головного видавничого осередку цього часу — друкарні Києво-Печерської лаври підтримували Новгород-Сіверська та Чернігівська друкарні, українські видавництва у Львові.

Розвивалися національна література, музична творчість, малярство, архітектура, театр.

Кінець XVIII ст. — завершення окресленого періоду — позначився остаточною втратою Україною державності, ліквідацією Запорозької Січі, денационалізацією української шляхти, поглинанням українського православ'я московською церквою.

Том 4-й побачив світ у двох книгах: перша — "Українська культура першої половини XIX століття" (2008), друга — "Українська культура другої половини XIX століття" (2005).

XIX ст., попри повну втрату державності, стало епохою нового українського національного й культурного відродження. Фахівці поділяють її на "дворянський" (кінець XVIII — 40-ві рр. XIX ст.), "народницький" (40-ві — 80-ті рр. XIX ст.) і "модерністський" (90-ті рр. XIX ст. — до Першої світової війни) періоди.

Уже наприкінці XVIII ст. під впливом ідей романтизму із його захопленням старовиною розпочалися ґрунтовні студії української етнографії. Велике значення мало заснування з ініціативи відомого просвітника В. Каразіна Харківського університету — колиски українського культурного відродження.

У Галичині на початку 30-х рр. XIX ст. М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич створили "Руську трійцю" — гурток, покликаний довести, що українці — самостійна гілка слов'ян, а русини Галичини — частка українського народу. У 1837 р. вийшла друком збірка "Русалка Дністрова" — маніфест відродження західних українців.

Саме на початку зазначеного періоду народжувалася нова українська література, котру насамперед пов'язують з ім'ям І. Котляревського. Суть новизни цього явища полягала в тому, що в письменництві стали використовувати народну мову, а літературний твір розглядали як художньо самодостатній, без підпорядкування будь-якій позахудожній меті. У той період творили П. Гулак-Артемівський і Г. Квітка-Основ'яненко.

У 1829 р. з'явилася рукописна "Історія Русов" — своєрідна декларація прав українського народу, яку згодом опублікував професор Московського університету О. Волинський.

Від середини XIX ст. під впливом промислової революції культура цілої народності перетворилася на культуру переважно сільського населення. У той час набула ваги діяльність

патріотично налаштованої демократичної інтелігенції. Саме взаємодія цих двох етносоціальних субкультур забезпечувала подальший розвиток національної культури.

Основним центром, що консолідував націю, став Київ, куди після заснування Університету Св. Володимира, перемістилося культурне життя. Саме цей період пов'язаний з іменами М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, О. Марковича.

На 1846 р. припадає утворення Кирило-Мефодіївського братства, в основу політичної програми якого було покладено доктрину слов'янської федерації й братства народів, демократичної форми управління.

Вершинним явищем XIX ст. та всієї багатовікової української культури стала творчість Тараса Григоровича Шевченка, художній патріотичний геній якого перетворив малороса на українця.

У другій половині XIX ст. національний рух набрав нової форми — об'єднання української інтелігенції в "громади", що проводили культурно-національну й громадсько-політичну роботу. Зокрема, до Київської громади входили В. Антонович, О. Кониський, Ф. Рильський, М. Старицький, П. Чубинський, М. Драгоманов та інші.

У 90-х рр. XIX ст. розпочався модерністичний період культурно-національного відродження. Через репресії самодержавства центр національно-культурного життя перемістився на захід — у Галичину.

У 1868 р. у Львові було засновано товариство "Просвіта", що мало на меті просвітницьку діяльність серед широких верств українського народу. Там же 1874 р. розпочало діяльність Наукове товариство імені Шевченка, при якому функціонували три наукові секції, друкарня, бібліотека, музей. Саме з цією інституцією пов'язані постаті М. Грушевського та І. Франка.

М. Грушевський — видатний учений і громадський діяч — створив нову схему східно-європейської історії, синтетичну концепцію українського історичного процесу, що мала ключове значення для формування національної самосвідомості українства.

Особлива роль в історії українського культурно-національного відродження цього періоду належить І. Франку. Письменник, поет, учений, він, разом із Т. Шевченком, — чи не найвизначніша фігура у формуванні та утвердженні української ідеї, залученні досягнень національної культури до європейського культурного контексту. Його творчість сприяла появі когорти видатних українських письменників: Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника та

інших, національній консолідації українства як європейської нації.

Українські національні традиції віддзеркалено у творчості художників С. Васильківського, М. Самокиша, О. Новаківського, М. Пимоненка.

Міцно став на ноги український театр, а творчий геній легендарних М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, П. Саксаганського, М. Садовського вивів його на світовий рівень.

У 5-му томі видання розглянуто період XX — початку XXI ст. Книгу першу (2011) присвячено стану й розвитку української культури окресленого хронологічного проміжку.

У першому розділі докладно розглянуто етапи розвитку української культури XX — початку XXI ст. Проаналізовано структуру й стан населення, економічну та політичну ситуацію в Україні напередодні й під час Революції 1905—1907 рр. Розглянуто новий етап національного самоусвідомлення, його віддзеркалення в освіті, науці, розвитку мистецтв, художній літературі, архітектурі. Надано оцінку культурному та політичному стану теренів українського етносу періодів Першої світової війни та Української революції 1917—1921 рр.

Великий огляд присвячено українському Ренесансу 1920-х рр. — пореволюційному національно-культурному піднесенню, його суперечностям і трагічному обриву. Окремі розділи торкаються питань української культури під тиском тоталітаризму (1930—1955), періоду з "відлиги" до Незалежності (1953—1990) і культури незалежної України.

Цікавий розділ присвячено історії розвитку української мови на теренах нашого етносу від початку XX ст. до сьогодення.

Окремі розділи містять відомості про фольклор, образотворче й декоративне мистецтво, художні промисли.

Грунтовно розглянуто особливості культурних явищ у діаспорі. Проаналізовано розвиток архітектури в різні періоди окресленого періоду, містобудівні теорії та їх зміну залежно від потреб часу.

Перший розділ другої книги 5-го тому (2011) присвячено аналізу розвитку літературного процесу. Розглянуто загальні тенденції художньої еволюції, поезії, прози, драматургії. Велику увагу приділено літературі "Відродження" 1920-х рр., пануванню методу соціалістичного реалізму у 1930—1950 рр. Розглянуто літературну спадщину шістдесятників, сучасний літературний процес. Окремий нарис присвячено гумористиці та сатири.

Прізвища В. Винниченка, П. Тичини, Миколи Хвильового, М. Куліша, О. Довженка, В. Симо-

ненка, В. Стуса, І. Драча, Б. Олійника, М. Вінграновського, Л. Костенко та багатьох інших завжди увінчано в тому часі.

Музичному мистецтву, опері, балету, опереті присвячено окремі розділи книги. Історію драматичного театру подано в розвитку з його досягненнями та неминучими кризами. Один із розділів висвітлює долю українського кінематографа, що розпочав формуватися у 1920-х рр. В. Гардін, О. Довженко, І. Кавалерідзе, І. Савченко, М. Донський, С. Параджанов, Ю. Ілленко, Р. Балаян, Л. Осика як режисери мали художні досягнення світового рівня. Високу міжнародну оцінку здобули твори "українського поетичного кіно" та кінодокументалістика. Останній розділ книги присвячено мистецтву цирку.

У третій книзі 5-го тому "Історії української культури" (2012) розкрито питання культури та розвитку науки й технологій у ХХ — на початку ХХІ ст. У першому розділі досліджено проблеми генези й стану соціогуманітарних наук в Україні. Історичні та педагогічні науки, філософія, економіка, психологія, мовознавство й літературознавство, фольклористика та етнологія, музикознавство, кінознавство — ці наукові напрями розглянуто в історичному контексті та в умовах зміни парадигм наприкінці минулого — на початку нинішнього століття.

Буття та розвиток українських наукових шкіл у галузях точних і природничих наук висвітлено у другому розділі книги. Математика, механіка, кібернетика й інформатика, фізика та астрономія, геофізика, хімія, біологія, медицина, аграрні науки — у всіх цих напрямках українські вчені відзначилися вагомим внеском у розвиток світової науки. В. Вернадський, С. Лебедев, В. Глушков, Л. Шубников, О. Давидов, Є. Федоров, С. Брауде, С. Субботін, Л. Писаржевський, О. Бродський, А. Кіпріанов, О. Богомолец, О. Палладін, М. Стражеско, П. Костюк, І. Шмальгаузен, М. Холодний, Д. Заболотний, М. Амосов, О. Шаліков — це далеко не повний перелік учених зі світовим ім'ям, чиї наукові школи стали загальноновизнаними лідерами.

Третій розділ книги присвячено технічним наукам і розвитку прогресивних технологій. Розглянуто історію становлення сухопутного та водного транспорту, машино- й танкобудування, ракетно-космічної галузі, енергетики та електроніки. Матеріалознавству й аспектам створення нових матеріалів присвячено останню частину цього розділу. У ній, зокрема, йдеться про все-світньо-відомий Інститут електрозварювання, заснований 1933 р. Є. Патонем, справу якого гідно продовжив Б. Патон.

В останній, четвертій, книзі (2013) порушено проблеми функціонування, збереження й розвитку культури в Україні в зазначений період. У першому розділі розглянуто світоглядно-ідеологічні концепти культурного розвитку нашої країни. Проаналізовано відмінні риси політичної культури, міжетнічних відносин і міжнаціонального спілкування. Окрему статтю присвячено релігії й церкві в соціокультурному контексті країни ХХ — початку ХХІ ст., релігійному відродженню.

У другому розділі подано інформацію щодо різних аспектів культурної діяльності України в зазначений хронологічний проміжок. Розглянуто проблематику освіти, культурно-просвітницької роботи, збереження пам'яток історії та культури, розвитку музейної справи, повернення й реституції культурних цінностей.

Окремі огляди присвячено архівній і бібліотечній справам, книгодрукуванню, фотографії, грампластинкам та дискографії музики й літератури.

У третьому розділі проаналізовано нові тенденції в художньому освоєнні простору, зокрема візуальне мистецтво пострадянської доби та народне мистецтво на межі тисячоліть. Значний інтерес читача приверне стаття, присвячена українській графіці.

Четвертий розділ охоплює питання культури та побуту, збереження природи як складової частини культури, охорони здоров'я, військової справи й фізичної культури та спорту.

Колектив видання — першого всеосяжного огляду історії культури українського народу — 2014 р. було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки.

Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка у 12 томах, 2001—2014 рр.

У підготовці видання взяли участь співробітники інститутів літератури ім. Т. Г. Шевченка, мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського, української мови, мовознавства ім. О. О. Потебні та Національного музею Тараса Шевченка.

Зібрання охоплює всю відому на сьогодні літературну та малярську спадщину Кобзаря, щоденник, листи, ділові папери, підготовчі матеріали до нездійснених робіт. Усі документи супроводжують коментарі фахівців.

Перші 6 томів — літературна та епістолярна спадщина, щоденник, ділові папери; 7—11-й томи — малярська спадщина Кобзаря; 12-й том — довідкові матеріали, покажчики; його розпочинає літопис життя та творчості Т. Шевченка за книгою П. Жура "Труди і дні Кобзаря".

Видання побудовано за хронологічним принципом, який у перших 6 томах поєднується із жанровим поділом: поезія, проза, драматургія тощо. Крім того, ці томи поділено на розділи: основний текст, його редакції та варіанти, твори, що приписують Т. Шевченкові, коментарі. Такий розподіл надає змогу простежити процес творення від перших варіантів до остаточної редакції твору. На основі науково вивірених джерельної бази уточнено датування творів.

На відміну від попередніх аналогічних видань у 10 (1939—1963) та 6 томах (1963—1969) нове зібрання позбавлено цензурних спотворень.

Серія "Бібліотека української літератури", 1982—2000 рр.

У 1982 році видавництво "Наукова думка" спільно з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України започаткували серію "Бібліотека української літератури", у якій друкували твори класиків українського художнього слова та найкращі зразки стильових і жанрових течій української літератури. Кожен том розпочинає передмова, в якій досліджено етапи становлення митця, окреслено його роль і місце в українській культурі. Наприкінці книги розміщено коментар — наукову розвідку укладача тому, в якій, окрім іншого, осмислено літературну спадщину автора.

Першими виданнями серії 1982 р. стали вибрані твори І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка. Загалом у серії видано 60 книг, які до 1991 р. виходили тиражем 200—90 тис. пр., а у 1993—2000 рр. — від 15 до 5 тис. пр.

До 1992 р. надруковано вибрані твори Г. Сковороди, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Черемшини, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І. Сенченка, Б. Грінченка, Остапа Вишні, О. Довженка та інших корифеїв.

Після набуття Україною Незалежності склались умови для повернення національній культурній спадщині імен заборонених авторів, що значно збагатили літературний процес. Було видрукувано твори В. Підмогильного, М. Хвильового, М. Вороного, Б. Лепкого, Б. Антоненка-Давидовича, Л. Старицької-Черняхівської, П. Куліша. Безцензурний двотомник прози та поезії В. Сосюри поновому відкрив читачеві постать цього велетня.

Після 2000 р. видання серії було призупинено через фінансові проблеми.

"Російсько-український словник наукової термінології" у 3 книгах. "Суспільні науки", 1994 р. "Біологія, хімія, медицина", 1996 р. "Математика, фізика, техніка, науки про Землю та Космос", 1998 р.

Інтелектуальний, освітній, науковий розвиток будь-якої країни можливий лише за умови створення відповідної словникової бази, що містить, окрім іншого, і наукову термінологію. Упродовж багатьох років "Наукова думка" спільно з мовознавцями Національної академії наук випускали словники різних видів: енциклопедичні, двомовні, тлумачні, етимологічні, орфографічні, синонімів, іншомовних слів тощо. Враховуючи важливість і значущість "Українського правопису", саме наше видавництво здійснювало його редагування та випуск у світ.

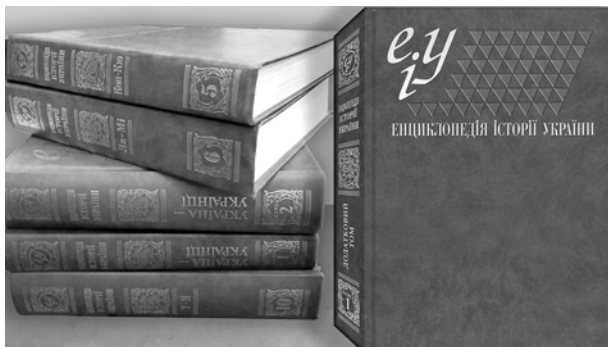
Після 1991 р. гостро постала проблема української наукової термінології. Першою відповіддю на це завдання став вихід під егідою Комітету наукової термінології НАН України у 1994—1998 рр. "Російсько-українського словника наукової термінології" у 3 книгах. Це була фундаментальна цеглина у справі утвердження української науки й культури, перша масштабна спроба унормування наукової термінології. Було

утворено робочі групи з фахівців різних напрямів науки та лексикографів, які працювали над відповідними розділами словника. Підготовка томів тривала по кілька років, і вже після виходу книги стало зрозуміло, що процес унормування української наукової термінології набирає високих темпів.

Видавництво кілька років проводило всеукраїнські конференції "Українська наукова термінологія", випускало тематичний збірник.

Мова — це процес, розвиток якого відбувається постійно, тому проблема унормування української наукової термінології залишається актуальною й сьогодні.

"Енциклопедія історії України" у 10 томах, 2003—2013 рр.

У період другої половини 1980-х — 1990-ті рр. відбулося значне зростання обсягів джерельної документальної бази історичної науки, революційної за змістом, змінилися її наративи та методологічні підходи досліджень. Настав час змін концепцій вивчення історичних процесів в Україні: від імперської радянської до національної, максимально об'єктивної.

Переосмислення історичних процесів відбувалося не лише в середовищі професіоналів, а й мало бути донесено до громадськості країни. З цією метою у червні 1997 р. Президія НАН України ухвалила рішення про підготовку та випуск у світ "Енциклопедії історії України", що відповідала б новим запитам. Провідною установою було визначено Інститут історії України, а до роботи залучено понад 1350 фахівців з усієї країни.

1-й том вийшов друком 2003 р., 10-й — 2013 р. У середньому обсяг тому становив 100 друкованих аркушів. Загалом побачили світ понад 11 тис. статей. Видання добре ілюстровано: 8 тис. зображень та 500 карт і картосхем роблять його легшим і цікавішим для сприйняття.

Під час завершення випуску десятитомника було вирішено продовжити видання додатковими томами, адже це загальноприйнята практика випуску енциклопедій. У 2018 та 2019 рр. побачив світ додатковий том "Україна — Ук-

раїнці" у двох книгах. Його головне завдання — подати узагальнений цілісний образ нашої країни: історію формування й розвитку українського народу, території, державності, матеріального, духовного та культурного існування українців тощо.

У 2016 р. авторський колектив енциклопедії було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки.

У 2022 р. побачить світ перша книга додаткового тому "Енциклопедії історії України".

"Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси" у 2 книгах. Книга перша, 2011 р. Книга друга, 2011 р. Документи і матеріали : у 2 частинах. Частина 1, 2020 р. Частина 2, 2021 р.

Нинішній час дає змогу по-новому досягнути минуле. Значне збільшення кількості історіографічних матеріалів про Другу світову війну, в тому числі іноземних, очевидно політичне викривлення та зашореність у висвітленні цієї проблематики в СРСР упродовж 50 років після завершення гітлерівської навали, а також у визначенні ролі України у подіях 1939—1945 рр. — усі ці питання стали приводом для вітчизняних істориків, щоб сформулювати нове бачення нашої країни в окресленому хронологічному періоді. Велике значення мала й певна зміна парадигми аналізу матеріалу: крім традиційних об'єктів уваги — політика, економіка, бойові дії, — дослідники повернулись обличчям до буття людей у той буремний період.

До створення цієї праці фахівці Інституту історії України залучили істориків з усієї країни.

Перший розділ першої книги присвячено питанням методології та історіографії історієписання Другої світової війни.

У другому розділі розглянуто питання початку Другої світової війни та перебіг подій на німецько-радянському фронті. Проаналізовано бойові дії радянських військ проти Польщі в координації з військами нацистської Німеччини у вересні 1939 р. Окрему увагу приділено операції Радянської армії в Бессарабії та Північній

Буковині у червні—липні 1940 р. Ґрунтовно проаналізовано стратегічні й фронтові операції на теренах України у 1941—1945 рр.

Третій розділ — "По інший бік лінії фронту" — присвячено буттю українських територій під нацистською окупацією. Розглянуто систему управління окупованими територіями, основні напрями окупаційної, економічної та соціальної політики, докладно висвітлено діяльність окупаційних режимів у дистрикті "Галичина" та губернаторстві "Трансністрія".

Боротьбі з окупантами присвячено нариси про партизанський рух та антифашистське підпілля. Порушено проблему взаємин між українцями й поляками на території спільного проживання у роки Другої світової війни.

Кілька нарисів торкаються ідеологічної боротьби на теренах окупованої України, а також питань стану культури, освіти й спорту в зазначений період.

Друга книга видання розпочинається з нарису, присвяченого повсякденному життю населення території України напередодні та в роки окупації, зокрема системі примусової праці; розглянуто особливості соціокультурних процесів воєнної доби.

Висвітлено питання українського визвольного руху в роки Другої світової війни, діяльності радянських спецслужб. Досліджено проблему військовополонених. Окремі нариси присвячено українським військовим формуванням у складі армії та поліції нацистської Німеччини, переселенню українців і поляків у 1944—1946 рр.

Значну увагу приділено темі економіки в роки війни та відбудовного періоду.

В останньому, восьмому, розділі проаналізовано підсумки війни, зокрема демографічні втрати й матеріальні збитки, проблему Голокосту.

Завершується видання двома книгами письмових і візуальних документів та матеріалів, більшість з яких уперше введено до наукового обігу. Документи було надано центральними та регіональними архівами України, ФРН, РФ, а також Національним музеєм історії України у Другій світовій війні.

Попри труднощі часу, видавництво продовжує випуск академічних видань, забезпечуючи потреби українських дослідників. Окрім монографій, присвячених конкретним науковим проблемам, продовжується випуск фундаментальних узагальнювальних видань. Триває робота над 12-томною "Історією української літератури", і вже побачили світ кілька томів. Підготовлені та будуть видані поточного року 3-й том чотиритомника "Латинсько-українського словника", додатковий том "Енциклопедії історії України". Готується до випуску черговий том "Фауни України". Перед дослідниками, які опрацьовують соціогуманітарні науки, стоїть серйозне завдання з теоретичного розроблення основ створення оновленої суспільної етики України, які знайдуть віддзеркалення в нових виданнях.

Країна крокує вперед!

Надійшла до редакції 8 серпня 2022 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 069.51(4)(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).40-47

Дмитро Кепін,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу

ретроспективної бібліографії Книжкової палати України,

e-mail: dKepin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4528-6095>

Кунсткамера як явище європейської культури: джерелознавче дослідження

У статті досліджено історію виникнення кунсткамер у країнах Західної та Центральної Європи. Проаналізовано праці музеологів, істориків, мистецтвознавців, архітекторів за темою. Для розкриття проблематики статті залучено експозиції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (м. Київ), Національного музею медицини України, Аптеки-музею Подільського району м. Києва, Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького, Аптеки-музею "Під чорним орлом" м. Львова, фонди та експозиції Державного історико-культурного заповідника м. Острога Рівненської обл.

З'ясовано, що перші кунсткамерні зібрання з'явилися в добу Середньовіччя. Різновиди кунсткамер у країнах Європи відомі від XVI—XVIII ст. Проаналізовано музейні трактати окресленого періоду. Розглянуто дефініцію поняття "кунсткамера" за періодів Відродження та Просвітництва.

Ключові слова: кунсткамера; музеологія; музей; експозиція; бібліотека; історіографія; джерелознавство; Європа

Постановка проблеми. Музей як соціокультурна інституція пройшов тривалий період формування, становлення та розвитку від до-музейних форм до сучасного поліфункціонального закладу. Серед цікавих і ще повністю не розкритих сторінок в історії музейництва Європи є така музейна форма, як кунсткамера, вивчення якої вважаємо актуальним.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Поміж досліджень українських науковців варті уваги праці музеологів-природничків, що містять огляд колекцій у контексті вивчення натураліїв [1—4]. Інформацію щодо кунсткамер також наведено в низці вітчизняних підручників і посібників із музеології та музейництва [5—7]. Проте автори здебільшого розглядають кунсткамери як сталу форму зберігання та демонстрації "курйозних" речей чи цікавинок відповідно до смаків власників.

Джерельну базу дослідження становлять фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України, Національної наукової медичної бібліотеки України, Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Наукової бібліотеки Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, Наукової бібліотеки Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України, бібліотеки Національного науково-природничого музею НАН України. Окрім того, для повнішого розкриття порушеної проблематики залучено експозиції Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (м. Київ), Національного музею медицини України, Аптеки-музею Подільського району м. Києва, Львівської національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького, Аптеки-музею "Під чорним орлом" м. Львова, фонди та експозиції Державного історико-культурного заповідника м. Острога Рівненської обл. Проаналізовано інтернет-ресурси за темою дослідження, використано друковані видання (каталоги музеїв), іншу музеографічну літературу з особистої бібліотеки автора.

Мета статті — дослідити генезу кунсткамер та виокремити їхні різновиди на підставі історичних джерел європейських країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші зібрання кунсткамерного характеру з'явилися в добу Середньовіччя: колекції архітектурних фрагментів античного часу, зібрання "курйозних" речей, творів декоративно-прикладного мистецтва (ювелірні вироби — прикраси, монети, посуд, медалі, меблі, шпалери), а також колекції творів живопису, зокрема портретів.

На відміну від середньовічного теократизму на перший план культури Ренесансу виступили гуманістичні, антропоцентричні мотиви (праці Джованні Піко делла Мірандоли (Giovanni Pico della Mirandola), Франческо Петрарки (Francesco Petrarca)). Ці вчені мали приватні зібрання книг, монет і медалей, творів мистецтва, музичних інструментів. Зокрема, у "Портреті астронома" (1512, олія, полотно, 102 x 83 см) художника венеційської школи Марко Базаїті (Marco Bazaiti, бл. 1475 — після 1530), що експонується у Львівській національній галереї мистецтв імені Бориса Возницького, можна побачити типовий портрет ученого доби Відродження (фото 1) [8].

Фото 1. Марко Базаїті "Портреті астронома" (1512), Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Возницького

Припускаємо, що на картині зображено польського вченого Миколая Коперника (Nicolaus Copernicus, 1473—1543). Можна порівняти цей портрет із картиною "Портрет Коперника" італійського та польського художника, представника пізнього бароко та класицизму, професора Королівського університету у Варшаві Марчелло Баччареллі (Marcello Filippo Antonio Rietro Francesco Vacciarelli, 1731—1818) (фото 2) [9].

Фото 2. Марчелло Баччареллі "Портрет Коперника", Національний музей у Варшаві

Портрет, виконаний Баччареллі, нагадує обличчя на картині Базаїті. Припускаємо, що взірцем художнику слугувала саме картина венеційського майстра.

У період XV—XVIII ст. у країнах Європи набули поширення нові типи музеїв — кунсткамери. Термін "кунсткамера" виник 1550 р. (опис колекції Фердинанда I Габсбурга), а термін "вундеркамера" — у 1564—1566 рр. (хроніка графів фон Циммерів) [10—14]. Першим зображенням кунсткамери, на нашу думку, є автогравюра (?) — портрет білоруського просвітника, "доктора лікарських наук" Франциска Скорини, вміщений у його перекладі та виданні "Бівлія Руска" у 22 книгах (Прага, 1517—1519) [15]. Просвітника зображено в оточенні книг, природничих колекцій, наукових приладів та інструментів. На гравюрі в книзі італійського аптекаря Ферранте Імперато (Ferrante Imperato, 1525 (?) — 1615 (?) чи 1550—1625) "Dell' Historia Natvrale" (Неаполь, 1599), ймовірно, відтворено його особисту кунсткамеру з природничими колекціями [16].

У XVI ст. у Голландії вийшли друком перші "Травники" з описом лікарських рослин, що слугували своєрідними посібниками під час оформлення кабінетів натураліїв. Фламандський лікар і ботанік, професор медицини Лейденського університету Ремберт Додоенс (Rembert Dodoens, 1517—1585) в Антверпені видав латиною "Cruydeboeck" ("Книга про трави") (1554, 1563) із 715 зображеннями [17]. У фондах Наукової бібліотеки Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України зберігається видання вченого "Stirpium historiae pempzades sex sive libri XXX, ab auctore, paullo ante mortem, auctisemendati" (Antverpiae [Antwerpen] : Ex officinal Plantiniana, apud Balthasaren et Ioannem Moretos, 1616. — [16], 872, [66] p.: ill.) [18]. У фондах Державного історико-культурного заповідника м. Острога Рівненської області зберігається перше видання травника-гербарію-атласу польського ботаніка Шимона Сиреньського (Саймон Сиреніус, Szymon Syreński, S. Syrennius) "Zielnik Herbarzem z ięzyka łacińskiego zowia" (Kraków, 1613), що містить опис 765 рослин.

У XVII—XVIII ст. в Європі, зокрема Голландії, у живопису набув розквіту побутовий жанр, так звана побутово-тематична картина, а також жанр портрета [19; 20]. Слід вирізнити картини тогочасних художників, на яких зображено різноманітні типи приватних світських зібрань, що дає підставу виокремити їх у самостійний жанр образотворчого мистецтва — так званий кунсткамерний. Загалом, усі твори образотворчого мистецтва XVII—XVIII ст., на яких можна побачити кунсткамерні зображення різних видів, умовно поділяємо на дві групи. До першої належать твори мистецтва, переважно

графіки, на яких репрезентовано зібрання природничо-історичного та наукового характеру, а до другої — колекції творів живопису та декоративно-прикладного мистецтва. Однак на певних картинах бачимо комплексні зібрання, що охоплюють як природничі колекції, анатомічні препарати, "курйозні" речі, так і твори декоративно-прикладного мистецтва й живопису. У Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків експонується картина представників фламандської школи — Давида Тенірса Молодшого (1582—1649) та Франса Франкена II (1581—1642) — "Кабінет любителя мистецтв" (олія, полотно, 58,5 x 86,5 см, рік написання не визначено) (David Tenirs d. Ä, Frans Francken II "Das Kabinett des Kunstliebhabers", Flandren) (фото 3) [21].

Фото 3. Давид Тенірс Молодший і Франс Франкен II "Кабінет любителя мистецтв", Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (м. Київ)

Певне уявлення про характер кунсткамери художнього спрямування надає картина австрійського художника, представника стилю рококо Франца-Христофа Янека (Franz Christopher Janneck, 1703—1761) "Відвідини скульптора" (Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Возницького) [22].

Музеологи традиційно поділяють думку, що багато гравюр XV—XVIII ст. із зображенням приміщень із шафами, в яких стоять пляшечки, колби з етикетками, написаними латиною, вагівниці, є інтер'єрами музеїв природничого характеру. Однак насправді це зображення аптек. Відтворені інтер'єри цих закладів можна побачити в Національному музеї медицини України в Києві (відкритий 1982 р.) (інтер'єр, характерний для аптек кінця XVIII — початку XIX ст.); Аптеці-музеї Подільського району м. Києва (заснована 1988 р.) (відтворено інтер'єр Києво-Подільської вільної аптеки німецького аптекаря Івана (Йоганна) Гейтера, 1730-ті рр., і Григорія Федоровича (Георга Фрідріха) Бунге, друга половина XVIII ст.); Аптеці-музеї "Під чорним орлом" м. Львова (аптеку засновано 1775 р., музей — 1966 р.).

У XVI—XVIII ст. в Європі набули поширення трактати з музейництва, що сприяли розробленню музеєзнавчої термінології. Зокрема, першим теоретиком музеології дослідники вважають фламандського лікаря та бібліографа Самуеля фон Квіккеберга (Кіччберга, Квіхельберга, Квікхеберга, Samuel von Quiccheberg, 1527—1567, за З. Жигульським Молодшим; 1529—1565, за Д. Й. Янсенем; 1529—1567, за К. Кувакіно; 1529/30 — 1569/79, за С. Брекенціком) [23—26]. Йому належить видана латиною праця "Inscriptiones Vel Titvli Theatri Amplissimi, Complectentis rerum vniversitatis singulas materias et imagines eximias. ut idem recte quoq[ue] dici possit: Promptuarium artificiosarum miraculosarumq[ue] ac omnis rari thesauri et pretiosæ suppellectilis, structuræ atq[ue] picturæ. quæ hic simul in theatro conquiri consuluntur, ut eorum frequenti inspectione tracationéq[ue], singularis aliqua rerum cognitio et prudentia admiranda, citò, facilè ac tutò comparari possit, auctore Samuele à Qviccheberg Belga" (Monachii Ex Officina Adami Berg typograph. Anno M.D.LXV. Cum gratia et priuilegio Cæsareo. München : Adam Berg, 1565. — Titelblatt (Holzschnitt), 64 unpag. S. 4 ("Назви або заголовки великого театру", стисла назва — "Theatrum Sapiential", Мюнхен, 1565), в якій він розрізняє нім. "Kunstammer" та нім. "Wunderkammer". У кунсткамері мають зберігатися артефакти, а у вундеркамері — натуралії (з контексту праці випливає, що мались на увазі фосилії, гербарії, зоологічні колекції). Дослідник розробив концепцію "ідеального музею", що має розкривати розвиток культури Людини з найдавнішого часу у взаємозв'язку зі змінами природного середовища за допомогою артефактів і натуралій. Під час роботи над трактатом С. фон Квіккеберг проаналізував 168 зібрань на території Німеччини. Модель музею охоплювала п'ять класів: релігійне мистецтво та історія; генеалогія засновників і портрети політичних діячів, архітектура, військова справа й моделі машин; скульптура та нумізматики; природничі зразки, колекції природничої історії, художні предмети; наукові й механічні інструменти; живопис та графіка, вироби з дорогоцінного каміння, ігри та театральні п'єси, геральдика й регіональні предмети. Водночас структуру "Музейного театру" вчений бачив такою: I. Теологія; II. Юриспруденція; III. Медицина; IV. Історія; V. Філософія (субкласи: діалектика, магія тощо); VI. Математика (субкласи: астрономія, арифметика, геометрія тощо); VII. Філологія (субкласи: "Locī communes" (місце спілкування) відповідно до об'єкта та предмета: військова справа, архітектура, агрономія тощо); VIII. Релігій-

на та світська поезія; IX. Музика; X. Граматика та філологічний коментар (фото 4—5) [27].

Фото 4. Ганс Меліх (Hans Mielich)
"Портрет Самуеля фон Квіккеберга" (бл. 1556);
(https://de.wikipedia.org/wiki/Samuel_Quiccheberg)

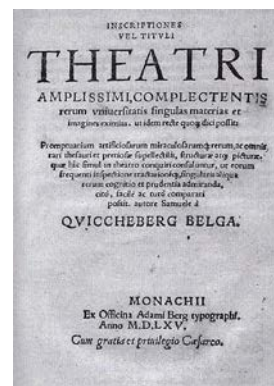

Фото 5. Титульний аркуш праці Самуеля фон Квіккеберга;
(<https://kunstammer.at/theorie.htm>)

За концепцією Квіккеберга у 1550—1579 рр. організовано кабінет-кунсткамеру баварського герцога Альбрехта V (1528—1579) із династії Віттельсбахів у Мюнхені. У 1563—1567 рр. будівництво здійснив Вільгельм Егкл (Wilhelm Egkl) (бл. 1520—1588) у стилі раннього Відродження. Перший інвентарний опис колекції 1598 р. уміщував 778 творів художників [28]. Ідеї Квіккеберга знайшли втілення й під час організації інших кунсткамер того періоду в Німеччині.

У 1727 р. у Лейпцизі колекціонер Каспар-Фрідріх Найкель (Caspar Friedrich Neickel, псевдонім Енкеля) видав посібник "Museographia..." ("Музеографія..."), в якому на основі вивчення музейної справи території сучасної Німеччини розроблено одну з найперших в Європі класифікацій музеїв: 1) Schatzkammer — зібрання предметів з дорогоцінних металів, предметів мистецтва та природничої історії; 2) Galerie; 3) Kunstammer — кабінет мистецтва, що складався з предметів декоративно-ужиткового мистецтва, кераміки, скла, а також предметів з олова, слонові кістки, медалей, монет, наукових інструментів, гіпсових зліпків і графіки; 4) Antiquitatenkammer — кабінет старожитностей, що походили переважно

з Італії; 5) Studio-Museum, в якому зберігалися книги, рукописи, папіруси, дрібна пластика; 6) Raritätenkammer (або Wunderkammer) — кабінет особливого зібрання рідкісних чи мистецькі зроблених предметів; 7) Naturalienkammer (або Naturalienkabinett) — кабінет природознавства [29; 30].

Класифікацію кунсткамер знаходимо й у праці історика, нумізмата та бібліографа Йогана-Давида Келера (Johann David Köehler, 1684—1755) — "Anweisung für reisende Gelehrte, Bibliotheken, Münz-Gabinette, Antiquitäten-Zimmer, Bilder-Sale: Naturalien-und Kunst-Kammern, u.d.m. mit Nutzen zu besehen" (Лейпциг, 1762; 2-ге вид. у Магдебурзі 1788 р.).

Французький натураліст і поціновувач мистецтв Антуан-Жозеф Дезальє д'Аржанвіль (Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville, 1680—1765) 1742 р. видав у Парижі книгу "Природнича історія, з'ясована у двох частинах, літології та конхіології" ("L'Histoire naturelle éclaircie dans deux de ses parties principales, la lithologie et la conchyliologie"; 2-ге вид., 1755—1757 рр., 3-тє — 1780 р., Париж). У книзі проаналізовано внесок учених у створення "натуральних кабінетів", ужито термін "museum". Дев'ятий і десятий розділи праці мають музейний характер: "Chapitre Neuvieme. De l'arrangement d'un Cabinet d'Histoire Naturelle" ("Про влаштування кабінету природничої історії"); "Chapitre Dixieme. Des plus fameux Cabinets de l'Europe touchant l'Histoire Naturelle" ("Найвідоміші кабінети природничої історії в Європі"). У 10-му розділі вжито термін "museographie" ("музеографія") і з контексту очевидно, що автор розумів під музеографією історичний опис музейних зібрань [31].

В "Енциклопедії, або Тлумачному словнику наук, мистецтв і ремесел" ("L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers", Париж, 1751—1780) у 35 томах за редакцією Дені Дідро (Denis Diderot, 1713—1784) та Жана Лерона д'Аламбера (Jean le Rond d'Alembert, 1717—1783) є статті, що стосуються музейництва, зокрема у другому томі вміщено такі: "Cabinet", "Cabinet d'Histoire Naturelle", "Cabinet secrets" (йдеться про кабінети-секретери). Наприклад, кабінет тлумачиться як сховище і артефактів, і цікавинок, це може бути кімната для вивчення або спілкування щодо особливих справ чи збереження особливо цінних картин, виробів із бронзи, книг і цікавинок; вбрання, жіночий одяг і столик перед дзеркалом, за яким одягалися й робили зачіску тощо.

У другій статті наведено опис Королівського кабінету. Класифікацію натуралій здійснено за Бюффоном та Ліннеєм. Цей матеріал можна

розглядати як своєрідну методичку з природничого музейництва, в якій рекомендовано способи комплектування кабінету, організації експозиції, збереження натуралій, підготовки фондového та експозиційного обладнання. У статті наголошено на широкому залученні відвідувачів до пізнання природи.

Серед учених немає одностайності щодо автора останньої статті. У музеологічній літературі можна натрапити на дві думки: автором є Жан Лерон д'Аламбер або професор Королівського саду в Парижі Луї-Жан-Марі Добантон (Louis Jean-Marie D'Aubenton (Daubenton), 1716—1800), який був одним із засновників Музею природничої історії та очолив його 1793 р. [32]. Припускаємо, що стаття належить перу Антуана Дезальє д'Аржанвіля, адже текст перегукується з відповідними місцями з його праці "Природнича історія..." і за змістом є фрагментом з її музейної частини. Автором статей "Лувр" ("Louvre") (т. 4, 1765) та "Музей" ("Musée") (т. 10, 1765) був Дідро. В останній статті вчений розглянув етимологію слова "музей", навів опис Александрійського музею та надав визначення "музею" як місця, в якому зосереджено твори мистецтва.

Згідно з працями французьких просвітників, останній гетьман України Кирило Розумовський (1728—1803) на околицях Батурина заклав ботанічний сад та організував кунсткамеру — "анатомічний музей", друкарню й бібліотеку. Палацово-парковий комплекс у стилі класицизму споруджено у 1799—1803 рр. за проектом шотландського архітектора Чарльза Камерона (Charles Cameron, 1745—1812) [33].

Подальші спроби тлумачення поняття "кунсткамера" знаходимо у працях дослідників XIX ст. Зокрема, німецький учений і музеолог, фахівець із класичної археології, професор Ернст Курціус (Ernst Curtius, 1814—1896) одним із перших розпочав вживати такі поняття, як нім. "Kunstmuseen" (художня галерея, картинна галерея, пінакотека), нім. "Kunstgewerbemuseum" (музей декоративного мистецтва) [34]. Ці терміни використано і в часописі "Kunst und Gewerbe. Wochenschrift zur Förderung deutscher Kunst — Industrie" ("Мистецтво та ремесло. Щотижневик підтримки німецького мистецтва — індустрії") за ред. Dr. C. Stegmann (Веймар—Лейпциг, № 13—14, 1870). Відтоді ці поняття увійшли в музеологічну лексику та вживаються й досі.

Висновки. Упродовж XV—XVIII ст. в Європі поняття "кунсткамера" (нім. Kunstkammer (Raritätenkabinett, Raritätensammlung; фр. Cabinet de curiosités; англ. Cabinet of curiosities (Collection of curiosities)) зазнало трансформацій. Спочатку "ка-

бінетами" (доба пізнього Відродження) називали вид меблів — шаф із висувними ящиками та дверцятами для збереження особливо цінних речей, згодом під кунсткамерою розуміли зібрання раритетів, природничо-історичних колекцій і творів мистецтва (живопису, графіки, скульптури, гліптики, медалей та монет). Загалом поняття "Kunstkammer" та "Wunderkammer" є синонімами в музейництві Північної Європи. В Італії вони мали назву "Studiolo". На організацію кунсткамер вплинули ідеї Арістотеля, розвиток

наукового знання (Великі географічні відкриття; праці Ф. Бекона, М. Коперника, Й. Кеплера, Г. Галілея та інших). Ці чинники сприяли появі різновидів кунсткамер, що підготували ґрунт для організації музейної мережі у ХІХ ст. Твори живопису та графіки аналізованого періоду дають змогу скласти уявлення про колекції, організацію експозиційного простору різних кунсткамер.

Подальшого дослідження потребує історія організації кунсткамерних зібрань на теренах України в добу Просвітництва.

Список використаних літератури та джерел

1. *Климишин О. С.* Природнича музеологія : навчальний посібник / О. С. Климишин, І. В. Шидловський. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. — 208 с.
2. *Червоненко О.* Європейські ренесансні колекції натуралій як історична передумова виникнення природничих музеїв / Оксана Червоненко // Емінак : науковий щоквартальник. — 2017. — № 3 (19) (липень—вересень). — Т. 2. — С. 131—137.
3. *Червоненко О. В.* Museo naturale Уліссе Альдрованді та його роль у розвитку природознавства в Європі у ХVІ ст. / О. В. Червоненко // Історія науки і техніки. — 2018. — Т. 8, вип. 2 (13). — С. 560—572.
4. *Червоненко О. В.* Природнича складова в універсальному "музейному" театрі Самюеля фон Квікхеберга / Червоненко Оксана Володимирівна // XXX International Scientific and practical conference "Interaction of Society and Science : problems and prospects". London, England, June 15—18, 2021. — London : International Science Group ISG, 2021. — P. 167—171.
5. *Шикула Р. Р.* Використання засобів музейної педагогіки у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів та шкіл / Р. Р. Шикула. — Рівне : ФОП Зелент О. І., 2017. — 138 с.
6. *Белікова М. В.* Основи музеєзнавства : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. В. Белікова, В. М. Зайцева ; Запорізький національний технічний університет. — Запоріжжя : ЛПДС ЛТД, 2015. — 180 с.
7. *Салата О. О.* Основи музеєзнавства : навчально-методичний посібник / О. О. Салата. — Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. — 164 с.
8. *Возницький Б.* Лівівська галерея мистецтв. Палац Потоцьких / Борис Возницький, Оксана Козинкевич, Світлана Стець, Світлана Бірюльова. — Лівів : Центр Європи, 2006. — 36 с.
9. *Bietkowski H.* Świat Kopernika / Henryk Bietkowski, Włodzimierz Zonn. — Warszawa : Arkady, 1972. — 168 s.
10. *Грицкевич В. П.* История музеев мира : учебное пособие для студентов исторических факультетов специальности Е 1-23 01 12 "Музейное дело и охрана историко-культурного наследия" / В. П. Грицкевич, А. А. Гужаловский. — Минск : Белорусский государственный университет, 2003. — 282 с.
11. *Żygulski Z. J.* Muzea na świecie : wstęp do muzealnictwa / Żygulski Z. J. — Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe (PWN), 1982. — 216 s.
12. *Lourenço M. C.* Contributions to the history of university museums and collections in Europe / Marta C. Lourenço // Museologia. — 2003. — № 3. — P. 17—26.
13. *Findlen P.* The Museum: Its classical etymology and Renaissance Genealogy / Paula Findlen // Journal of the History of Collections. — 1989. — № 1. — P. 59—78. — Mode of access: <http://jhc.oxfordjournals.org/at>. — Title from the screen.
14. *Findlen P.* Anatomy Theatres, Botanical Gardens, and Natural History Collections / Paula Findlen // The Cambridge History of Science / Edited by Katharine Park, Lorraine Daston. — Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo : Cambridge University Press, 2006. — Volume 3: Early Modern Science. — P. 272—289.
15. *Гравюры Франциска Скорины. Гравюры Францыска Скарыны* / Науковыя рэдактары : д-р філосаф. навук А. І. Жураўскі, канд. гіст. навук П. В. Масленікаў, канд. гіст. навук Г. В. Штыхаў. — Мінск : Беларусь, 1972. — 12 с.
16. *Betrucchi P.* The Architecture of Knowledge: Science, Collecting and Display in Eighteenth-Century Naples. — P. 149—174. — Mode of access: https://hshm.yale.edu/sites/default/files/files/Betrucchi_Architecture%20of%20knowledge.pdf (Date of access 14.06.2022). — Title from the screen.
17. *Stone-Ferrier L.* Market Scenes As Viewed by an Art Historian / Linda Stone-Ferrier // Art in History. History in Art. Studies in seventeenth-century Dutch culture / Edited by David Freedberg and Jan de Vroes. — Los Angeles : Getty Center for the History of Art and the Humanites, 1991. — P. 29—58.
18. *Кривольченко Н. Г.* Каталог стародруків із фондів Наукової бібліотеки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України / Н. Г. Кривольченко. — Київ : Арістей, 2009. — 70 с.

19. *Dutch Masters From the Rijksmuseum*, Amsterdam. Education resource / National Gallery of Victoria / Editor: Lisa Prager Corporate Communication. — Melborne : The Craftsman Press, 2005. — 16 p.
20. *Adams A. J.* Temporality and the Seventeenth-century Dutch Portrait / Ann Jensen Adams // *Journal of historians of Netherlandish Art*. — 2013. — Vol. 5, Iss. 2, Summer. — P. 1—17. — DOI:10.5092/jhna.2013.5.2.15. — Mode of access: <https://jhna.org/articles/temporality-seventeenth-century-dutch-portrait/> (Date of access 14.06.2022). — Title from the screen.
21. *Museum der westlichen und orientalischen Kunst*. Kiew / Text und Auswahl von Jelena Roslawez. — Leningrad : Aurora-Kunstverlag, 1986. — 192 s.
22. *Возницький Б.* Лівівська галерея мистецтв. Палац Потоцьких / Борис Возницький, Оксана Козинкевич, Світлана Стець, Світлана Бірюльова. — Лівів : Центр Європи, 2006. — 36 с.
23. *Żygulski Z. J.* Muzea na świecie : wstęp do muzealnictwa / Żygulski Z. J. — Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe (PWN), 1982. — 216 s.
24. *Arabas I.* Przyrodniczy kolekcjonerzy i teoretycy muzealnictwa / I. Arabas // *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. — 2009. — R. 54, № 1. — S. 115—130.
25. *Kuwakino K.* The great theatre of creative thought. The Inscriptiones vel tituli theatric amplissimi... (1565) by Samuel von Quiccheberg / Koji Kuwakino // *Journal of the History of Collections*. — 2013. — January. — P. 1—22. — DOI: 10.1093/jhc/fhs025. — Mode of access: <http://jhc.oxfordjournals.org/> (Date of access 14.06.2022). — Title from the screen.
26. *Ekman M.* The birth of the museum in the Nordic countries / Mattias Ekman // *Nordic Museology*. — 2018. — № 1. — P. 5—26.
27. *The first treatise on museums. Samuel Quiccheberg's Inscriptiones, 1565* ; translation by Mark A. Meadow and Bruce Robertson ; edited by Mark A. Meadow with Bruce Robertson. — Los Angeles : Getty Research Institute, 2013. — xiii, 145 p.
28. *Schawe M.* Alte Pinakothek Munich. — 4th edition / Martin Schawe. — Munich—Berlin—London—New York, 2010. — 144 p.
29. *Żygulski Z. J.* Muzea na świecie : wstęp do muzealnictwa / Żygulski Z. J. — Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe (PWN), 1982. — 216 s.
30. *Ekman M.* The birth of the museum in the Nordic countries / Mattias Ekman // *Nordic Museology*. — 2018. — № 1. — P. 5—26.
31. *Chevalier A.* Le cabinet de curiosité du Président Bon / Alain Chevalier // *Bulletin Historique de la ville de Montpellier*. — 1988. — № 10. — P. 5—20.
32. *Грицкевич В. П.* История музеев мира : учебное пособие для студентов исторических факультетов специальности Е 1-23 01 12 "Музейное дело и охрана историко-культурного наследия" / В. П. Грицкевич, А. А. Гужаловский. — Минск : Белорусский государственный университет, 2003. — 282 с.
33. *Дзюба О.* Останній гетьман України Кирило Розумовський / Олена Дзюба // *Світогляд*. — 2010. — № 2. — С. 62—67.
34. *Curtius E.* Kunstmuseen, ihre Geschichte und ihre Bestimmung mit besonderer Rücksicht auf des Königl. Museum zu Berlin. Vortrag gehalten in Wissenschaftlichen Vereinen am 26. Februar (1870 J.) / Ernst Curtius. — Berlin, 1870. — 30 s.

Dmytro Kepin,

*PhD of Historical Sciences, Senior Researcher
of the Retrospective Bibliography Department
of the Book Chamber of Ukraine*

The Cabinet of curiosities as a phenomenon of European culture: a source study

The article considers the history of the emergence of Cabinets of curiosities in Western and Central Europe. The works of museologists, historians, art critics, architects on the topic are analyzed. The expositions of the National Museum of Arts named Bogdan and Varvara Khanenko (Kyiv), the National Museum of Medicine in Kyiv, the Pharmacy Museum of Podil'sk district of Kyiv, the Lviv National Art Gallery named Boris Voznitsky, the Pharmacy-Museum "Under the Black Eagle" of Lviv, the funds and expositions of the State Historical and Cultural Reserve of the city of Ostroh of the Rivno region were involved. It turned out that the first "Collections of curiosities" meetings appear in the Middle Ages. Varieties of Cabinets of curiosities in Europe are known in the XVI—XVIII centuries. Museum treatises of that time were analyzed. The definition of the concept of "Cabinet of curiosities" during the Renaissance and Enlightenment is considered.

Keywords: *Cabinet of curiosities; museology; museum; exposition; library; historiography; source studies; Europe*

References

1. Klimishin O. S. & Shidlovskij I. V. (2017). *Prirodnicha muzeologiya : navchalnij posibnik*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
2. Chervonenko O. (2017). Yevropejski renesansni kolekciji naturalij yak istorichna peredumova viniknennya prirodnicnih muzeyiv. *Eminak: naukovij shokvartalnik*, 3 (19) (lipen—veresen), 2, pp. 131—137.
3. Chervonenko O. V. (2018). Museo naturale Ulisse Aldrovandi ta ogo rol u rozvitku prirorodoznavstva v Yevropi u XVI st. *Istoriya nauki i tehniki*, T. 8, vip. 2 (13), pp. 560—572.

4. Chervonenko O. V. (2021). Prirodnicna skladova v universalnomu "muzejnomu" teatri Samyuelya fon Kvikheberga. *XXX International Scientific and practical conference "Interaction of Society and Science : problems and prospects". London, England, June 15—18, 2021*. London: International Science Group ISG, pp. 167—171.
5. Shikula R. R. (2017). *Vikoristannya zasobiv muzejnoyi pedagogiki u navchalno-vihovnomu procesi vishih navchalnih zakladiv ta shkil*. Rivne: FOP Zelent O. I.
6. Byelikova M. V. & Zajceva V. M. (2015). *Osnovi muzeyznavstva : navchalnij posibnik dlya studentiv vishih navchalnih zakladiv*. Zaporizhzhya: LIPS LTD.
7. Salata O. O. (2015). *Osnovi muzeyznavstva : navchalno-metodichnij posibnik*. Vinnicya: Nilan-LTD.
8. Voznickij B., Kozinkevich O., Stec S. & Biryulova S. (2006). *Livivska galereya mistectv. Palac Potockih*. Liviv: Centr Yevropi.
9. Bietkowski H. & Zonn W. (1972). *Swiat Kopernika*. Warszawa: Arkady.
10. Grickevich V. P. & Guzhalovskij A. A. (2003). *Istoriya muzeev mira: uchebnoe posobie dlya studentov istoricheskikh fakul'tetov specialnosti E 1-23 01 12 "Muzejnoe delo i ohrana istoriko-kulturnogo naslediya"*. Minsk: Belorusskij gosudarstvennyj universitet.
11. Zygulski Z. J. (1982). *Muzea na swiecie : wstep do muzealnictwa*. Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe (PWN).
12. Lourenco M. C. (2003). Contributions to the history of university museums and collections in Europe. *Museologia*, 3, pp. 17—26.
13. Findlen P. (1989). The Museum: Its classical etymology and Renaissance Genealogy. *Journal of the History of Collections*, 1, pp. 59—78. Available at: <http://jhc.oxfordjournals.org/at>.
14. Findlen P. (2006). Anatomy Theatres, Botanical Gardens, and Natural History Collections. *The Cambridge History of Science*, Volume 3: Early Modern Science, pp. 272—289.
15. *Gravyury Franciska Skoriny. Gravyury Francyska Skaryny* (1972). Minsk: Belarus.
16. Betrucci P. (2022). *The Architecture of Knowledge: Science, Collecting and Display in Eighteenth-Century Naples*, pp. 149—174. Available at: https://hshm.yale.edu/sites/default/files/files/Bertucci_Architecture%20of%20knowledge.pdf (Accessed 14.06.2022).
17. Stone-Ferrier L. & Vroes J. (1991). Market Scenes As Viewed by an Art Historian. *Art in History. History in Art. Studies in seventeenth-century Dutch culture*. Los Angeles: Getty Center for the History of Art and the Humanites, pp. 29—58.
18. Krivolchenko N. G. (2009). *Katalog starodrukiv iz fondiv Naukovoyi biblioteki Institutu botaniki im. M. G. Holodnogo NAN Ukrayini*. Kyiv: Aristej.
19. *Dutch Masters From the Rijksmuseum, Amsterdam. Education resource*. (2005). Melborne: The Craftsman Press, 2005. — 16 p.
20. Adams A. J. (2013). Temporality and the Seventeenth-century Dutch Portrait. *Journal of historians of Netherlandish Art*, Vol. 5, Iss. 2, Summer, pp. 1—17. — DOI:10.5092/jhna.2013.5.2.15. Available at: <https://jhna.org/articles/temporality-seventeenth-century-dutch-portrait/> (Date of access 14.06.2022).
21. *Museum der westlichen und orientalischen Kunst*. Kiev. (1986). Leningrad: Aurora-Kunstverlag.
22. Voznickij B., Kozinkevich O., Stec S. & Biryulova S. (2006). *Livivska galereya mistectv. Palac Potockih*. Liviv: Centr Yevropi.
23. Zygulski Z. J. (1982). *Muzea na swiecie : wstep do muzealnictwa*. Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe (PWN).
24. Arabas I. (2009). Przyrodniczy kolekcjonerzy i teoretycy muzealnictwa. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 54 (1), pp. 115—130.
25. Kuwakino K. (2013). The great theatre of creative thought. The Inscriptions vel tituli theatric amplissimi... (1565) by Samuel von Quiccheberg. *Journal of the History of Collections*, January, pp. 1—22. DOI: 10.1093/jhc/fhso25. Available at: <http://Jhc.oxfordjournals.org/> (Accessed 14.06.2022).
26. Ekman M. (2018). The birth of the museum in the Nordic countries. *Nordic Museology*, 1, pp. 5—26.
27. *The first treatise on museums. Samuel Quiccheberg's Inscriptions, 1565*. (2013). Los Angeles: Getty Research Institute.
28. Schawe M. (2010). *Alte Pinakothek Munich*. 4 th edition. Munich—Berlin—London—New York.
29. Zygulski Z. J. (1982). *Muzea na swiecie : wstep do muzealnictwa*. Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe (PWN).
30. Ekman M. (2018). The birth of the museum in the Nordic countries. *Nordic Museology*, 1, pp. 5—26.
31. Chevalier A. (1988). Le cabinet de curiosite du President Bon. *Bulletin Historique de la ville de Montpellier*, 10, pp. 5—20.
32. Grickevich V. P. & Guzhalovskij A. A. (2003). *Istoriya muzeev mira : uchebnoe posobie dlya studentov istoricheskikh fakul'tetov specialnosti E 1-23 01 12 "Muzejnoe delo i ohrana istoriko-kulturnogo naslediya"*. Minsk: Belorusskij gosudarstvennyj universitet.
33. Dzyuba O. (2010). Ostannij getman Ukrayini Kirilo Rozumovskij. *Svitoglyad*, 2, pp. 62—67.
34. Curtius E. (1870). *Kunstmuseen, ihre Gechichte und ihre Bestimmung mit besonder Rucksicht auf des Konigliche Museum zu Berlin. Vortrag gehalten in Wissenschaftlichen Vereine am 26. Februar (1870 J.)*. Berlin.

Надійшла до редакції 1 червня 2022 року

УДК 94-051(477+438)Рол+025.7/9ІК_НБУВ(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2022.8(313).48-52

Тетяна Якубова,
кандидат історичних наук, науковий співробітник НБУВ,
e-mail: tanya.yakubova@ukr.net

Ярослав Матвійшин,
кандидат фізико-математичних наук (історія науки і техніки),
професор Міжнародної академії Сан-Маріно,
e-mail: matviyishyn_jaroslav@ukr.net

Видатний дослідник польської й української історії Й. Ролле та його книги у фондах НБУВ

У статті розглянуто життєвий шлях і науковий доробок видатного польського письменника, історика та лікаря Йосипа Ролле, діяльність якого пов'язана з Києвом, Яришевим і найтісніше — з Кам'янець-Подільським, де вчений працював медиком, цікавився народною медициною, краєзнавством та етнографією Поділля, написав важливі літературні твори й праці з історії Правобережної України.

Наведено окремі результати досліджень біографії й творчості Й. Ролле, подано їхню оцінку, а також наголошено на значущості праць науковця, зосібна для сучасних козакознавчих студій та історії медицини Поділля.

Здійснено книгознавчий огляд праць Й. Ролле й проаналізовано джерелознавчий матеріал провенієнцій на опублікованих ним книгах, що зберігаються у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі¹ — ВБЗІК) Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІК НБУВ). Виявлено імена власників книг. Надано історико-книгознавчу характеристику окремих праць Й. Ролле та виокремлено в них історичну тематику, пов'язану з Україною.

Ключові слова: Й. Ролле; бібліотечні фонди НБУВ; провенієнції; книжкові знаки; атрибуція

Постановка проблеми. У фондах ВБЗІК ІК НБУВ (так само як і в інших відділах НБУВ) зберігаються окремі твори² видатного дослідника польської та української історії, письменника, доктора медицини Йосипа Антонія Ролле. Документи є складовою частиною зібрання історичної літератури, що зберігається у фонді літератури польською мовою (далі — ФЛПМ) і фонді дореволюційної періодики, проте тривалий час пам'ятки перебували поза науковим обігом книгознавчих досліджень та не дістали належного фахового аналізу. Отже, історико-книгознавчі дослідження праць Й. Ролле, наявних у зазначених фондах, залишаються актуальною проблемою книгознавства, оскільки дають змогу вивчати та атрибутувати їхні провенієнції, а також проаналізувати нові важливі матеріали щодо історії, науки та культури України³.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Книгознавчиня О. Юрчишина в книзі "Лікар

Йосип Ролле — краєзнавець, історик, письменник" зауважила, що його батьки, які мали найбільшу в окрузі приватну бібліотеку⁴, прищепили синові потяг до книг, іноземних мов і музики [1].

Історик Л. Баженов у статті "Регіональна історія України в дослідженнях краківської історичної школи" [2] зазначав, що впродовж 1880-х — на початку 1890-х рр. Й. Ролле нарешті зблизився з варшавською та львівською історичними школами (відійшовши від традиційної краківської) і став у своїх працях визнавати право українського народу на існування, з повагою ставитися до його діячів, реалістичніше описувати життя селянства й критикувати шляхетство, зробивши значний внесок у дослідження історії міст і сіл Поділля та Волині. Водночас слід зазначити, що в ранньому періоді творчості Й. Ролле, через особливості свого походження, був твердо переконаний у "культуртрегерській ролі" Польщі на "східних кресах", надавав власне трактування досліджуванім історичним матеріалам, наприклад, стосовно У. Кармелюка ("Karmianiuk znakomity opryszek podolski od r. 1812 do r. 1835 (Opowieść na aktach urzędowych oparta spisana przez J. Rollego)". В. Jag. Rkp II.6592 (46 арк.)). Зокрема, спочатку Й. Ролле оцінював Б. Хмель-

¹ Далі (переважно в цит. джерелах) введено ще такі скорочення: Кам'янець-Подільський = К.-П., Київ = К., Kraków (Краків) = Кг. (Кр.), Lwów = Лв., Warszawa = W.; Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta = GiS, Nakład Gebethnera i Wolffa = GiW.

² Зокрема, польські та російськомовні часописи, в яких друкувався Й. Ролле.

³ І. Франко визнав цінність творів Ролле "задля того, що в них він використовував численні рукописні та архівні джерела, досі не визискані". Ринда В. Іван Франко та Антоній Ролле. Київські полоністичні студії. 2017. Т. 29. С. 395—402. "Не було там родини, "сімейних записів якої він не переглянув". Świrski W. Ze wspomnień o śp. dr. Antonim J. Arch. Hist. i Filoz. Med. 1930. № 2. Цит. за PSB. XXXI. S. 565—567.

⁴ Згодом Й. Ролле укомплектував власну бібліотеку, скориставшись і колекцією К. Подвисоцького, з якої майже 1000 томів передав Академічній бібліотеці у Львові. Колекція доктора Ролле в Каменець-Подольськом. Археологические известия и заметки. 1897. Т. 2. С. 112.

ницького як "бунтівника" й "кривавого гетьмана", проте згодом змінив позицію й визнав його "державним мужем, вельми освіченим, наділеним величезним дипломатичним талантом", українців — "красивими та гордими як з князів", чия "чудова пісня, краса жінок доводить до шаленства"⁵.

Археологиня й істориня С. Баженова перекрила постать Й. Ролле, замовчуваного⁶ в Радянській Україні: спочатку в дисертації "Юзеф Антоній Ролле в громадському, науковому та просвітницькому житті Правобережної України другої половини XIX століття" (2001), а згодом у монографії "Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість" [3], наголосивши, що більшість його творів мають чітку українофільську спрямованість, відзначаються об'єктивним викладом подій і містять документальний народознавчий матеріал. Ці чинники безпосередньо вплинули на те, що праці Й. Ролле стали важливим першоджерелом для сучасної української історичної науки та культури.

Лікарську діяльність Й. Ролле висвітлила Г. Герчинська в ґрунтовній розвідці "Józef Rolle (1829—1894)", подавши також цікаві біографічні відомості. "В історичних оповіданнях, — зазначає авторка, — він відтворював барвисте минуле подільських земель, описував цікаві місця, схарактеризував у гумористичних картинах суспільні стосунки та описував персонажів зі знанням психолога. Для Сенкевича <...> він запропонував матеріали для 'Трилогії'. Він писав йому про Володийовського та Богуна, персонажі, котрі в його власних оповіданнях були представлені відповідно до історичної правди" (Herczyńska G. Józef Rolle. Postępy Psychiatrii i Neurologii. 1999. № 3). Ю. Кіяс також стверджував, що Г. Сенкевич використовував праці Й. Ролле (Kijas Ju. Źródła historyczne Pana Wołodujowskiego. Pamiętnik Literacki. 1952. R. 43, z. 3—4. S. 1137). Тому про "історичну творчість цього оповідача з Поділля варто нагадати до сторіччя від дня смерті Г. Сенкевича, бо обидва автори писали про військову боротьбу на Кресах і зверталися до тих самих героїв", хоча й кожен по-своєму (Makarewicz L. Nie tylko "ogniem i mieczem" — w kręgu anegdot Antoniego Józefa Rollego. Radzyński rocznik humanistyczny. 2017. T. 15. S. 221—243).

⁵ Савчук З. С. В. Д. Отамановський (1893—1964) — вчений, педагог, організатор науки. Київ, 2006. С. 113.

⁶ Проте "зацікавлений читач" міг раніше дізнатися про нього з нарисів А. Верби (Український календар. 1970. Варшава, 1969). Проців О. Я. Юзеф Антоній Ролле: лікар, письменник, історик. URL: <https://webcache.googleusercontent.com>. У подальшому викладі йтиметься й про інших дослідників його творчості (Ю. Сіцинський, В. Отамановський тощо).

Ще раніше діяльність Й. Ролле, зосібна як медика, доволі повно репрезентували С. Кеневич в "Польському біографічному словнику"⁷ (далі — PSB) і призабутий історик, лікар під час Першої світової війни та красзнавець В. Отамановський, який, переорієнтувавшись у 1920-х рр. на історію медицини, зробив значний внесок у роллезнавство, тоді майже не відоме в Україні. Зауважуючи, зокрема, про "дуже цікаву працю Ролле, присвячену історії судової медицини на Поділлі та Волині в XVII—XVIII ст." (Спб, 1862), учений констатував, що вона "заснована на вивченні рукописних актових книг з архіву волинського міста Оліки і подільського міста Сатанова (документи не збереглися)".

Складне завдання поставила перед собою О. Чеканська, простеживши динаміку та тенденції розвитку ідей Й. Ролле щодо біологічних, соціальних і суспільних детермінант психіки людини, а також психогігієни⁸. У праці розглянуто "спектр теоретико-емпіричних уявлень про біологічні та соціальні детермінанти людської психіки у медико-психологічній спадщині Й. Й. Ролле" (с. 62—69). Авторка, спираючись на позицію лікаря, виснує, що "рівень розвитку психіки людини є результатом впливів не лише біологічного, але і культурно-історичного".

В архіві О. Чоловського (Czołowski; 1865—1944) у Бібліотеці Народовій у Варшаві (далі — BN) зберігається 63 книги та 22 рукописи Й. Ролле. Бібліографічні відомості про останні містить Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej (Т. 5. W., 1966; далі — Katalog rkp BN). Частина рукописної спадщини Й. Ролле зберігається у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки Краківського університету (далі — В. Jag.) [29]. Документи містять цікаві відомості, пов'язані з лікарською практикою, видавничими справами, суспільною діяльністю та широким діапазоном контактів ученого. Наприклад, піаніст із Варшави О. Міхаловський, уродженець Кам'янця, рекомендував йому лікаря-стоматолога Бернацького, який мав намір оселитися у цьому місті [29, с. 223]. Львівський лікар Ф. Обтулович, у відповідь на лист Й. Ролле, подякував за його доброзичливість [29, с. 225]⁹.

Історичні відомості про Кам'янець-Подільський знаходимо в кількох рукописах Й. Ролле.

⁷ Polski Słownik Biograficzny. T. XXXI. W.—Kr., 1988—1989. XI. S. 564—567.

⁸ Чеканська О. А. Історія становлення психологічної науки на Поділлі (кінець XIX — початок XX століття): монографія. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. 154 с.

⁹ Magowska A. et al. Józef Apolinary Rolle (1830—1894) — między psychiatrią a humanistyką. Acta Medicorum Polonorum. 2014. R. 4. S. 127—138. PSB. T. XX. S. 644—645; T. XXIII. S. 472.

Зосібна: Z zakątka nad Smotryczem. BN. Rkp IV.5664 (б. д., 23 арк.); [Notaty i fragmenty opracowania Antoniego Józefa Rollega do dziejów Kamieńca Podolskiego z 18 wieku; 1892, 86 арк.]. BN. Rkp II.5658, звідки фрагменти опубліковано як вступ до виданого автором Pamiętnika szlacheckich delegatów kamienieckich na sejm 1789 r.; [Artykuły historyczne do dziejów oblężenia i zdobycia Kamieńca przez Turków w 1672 r.; 1891]. BN. Rkp IV.5650 (тут і далі зі згаданого Archiwuma A. Czołowskiego). Katalog rkp BN. S. 259, 262, 264.

Матеріали щодо історії торгівлі на Півдні України, а саме в Херсоні та Одесі, містяться в рукописі¹⁰ "Początki handlu polskiego na Czarnem Morzu: nawigacja po Dniestrze¹¹ jako jego następstwo [1782—1882]". Серед решти рукописів варто звернути увагу на історичний нарис¹² про півторарічне перебування роялістської армії принца Конде на Волині¹³ та документи, присвячені козацьким полковникам С. Мотовидлу й І. Богуну¹⁴, а також подільським шляхтичам (наприклад, кам'янецьким: шляхтичу Я. Д. Хоцімерському, підкоморному С. Маковецькому; війтам: вірменському Г. Малікевичу та "польської юрисдикції" К. Томашевичу; євреям¹⁵, жінкам¹⁶ і міщанам, зокрема тим, хто захищав¹⁷ Кам'янець-Подільський 1672 р. (Katalog rkp BN. S. 259).

Мета статті — надати історичну та книгознавчу інформацію щодо літературних творів і красназавчих праць видатного письменника, дослідника польської та української історії, доктора медицини Й. Ролле, що зберігаються у фондах ВБЗІК ІК НБУВ, а також репрезентувати, крім певних аспектів творчої діяльності, книгознавчі відомості щодо вивчення й атрибуції книжкових знаків на зазначених виданнях.

¹⁰ До нього долучені "Polskie towarzystwo dla handlu wschodniego [у Херсоні]. Nawigacja po Dniestrze w lata 1782—1882", а також "Wiadomości Odessy o okrętach Kompanii Polskiej (Towarzystwo Handlu Czarnomorskiego) pod imieniem Drzewiecki [Józef], Lipkowski i Komp. Jan Jankowski". Odessa, 20.XII.1804. BN. Rkp IV.5657 (Katalog rkp BN, s. 262).

¹¹ Та роль у цьому подільських шляхтичів П. Потоцького й В. Дзедушицького.

¹² Rolle A. Ks Kondusz [Louis Joseph Bourbon prince de Condé] na Wołyniu. BN. Rkp IV.5660 (Arch. A. Czołowskiego). Katalog rkp BN, s. 263.

¹³ Одне з видань: Dr Antoni J. Ks Kondusz. Sylwetki hist. Ser. 9. Krakow: Nakład G. Gebethnera i Spółki, 1893. S. 137—177.

¹⁴ "Pułkownik Iwan Bohum, sylwetka historyczna: Bohum, Ivan Teodorowicz". BN. Rkp IV.5649. (1884, 21 арк., з правками). Пор. Ролле А.-Й. Іван Богун — козацький полковник; пер. з пол. І. Ремішевської; упоряд. Д. Ващук, В. Кононенко. К.; К.-П., 2012. 191, [24] с. (І вид. — 2006; вид-во "Медобори").

¹⁵ "Żydzi na kresach". BN. Rkp. II.5666. 16 арк. Katalog rkp BN. S. 265.

¹⁶ Наприклад, Krystyna Jeziorkowska (Wołodujowska); Matrona polska [Izabella Humiecka]; Zuzanna z Komorowskich Wołodujowska; Generałowa podolska Świętosława Potocka. Там само.

¹⁷ Udział mieszczan i pospólstwa w obronie Kamieńca (1672); Kobiety w oblężonym przez Turków Kamieńcu (1672). Пор. у Sylwetki hist. Ser. 9. Kraków, 1893. S. 117—133.

Виклад основного матеріалу дослідження. Йосип¹⁸ Антоній Ролле (Йосип Йосипович; Юзеф Антоній; пол. Józef Antoni або Józef Apolinary Rolle; псевд. Dr. Antoni J.) — досвідчений лікар-психіатр і невропатолог, доктор медицини, визначний дослідник та популяризатор польської й української історії, українознавець, археограф, етнограф¹⁹, природодослідник²⁰, географ²¹ і краєзнавець²² Поділля, письменник, бібліограф²³ та видавець²⁴, дослідник книговидавництва²⁵, історик медицини²⁶; член лікарських товариств Києва, Парижа, Варшави, Вільнюса, Подільської й Краківської²⁷ академій (1863), Товариства Київських лікарів (1864), Подільського єпархіального історико-ста-

¹⁸ При хрещенні в костелі хлопчик отримав потрібне ім'я Юзеф-Антоній-Аполінарій. Згодом друкувався під різними псевдонімами та криптонімами, про які можна скласти уяву з допису: Kieniewicz S. Rolle Józef Apolinary (znany w literaturze pod imionami Józef Antoni), ps.: Dr Antoni J., Dr A. J., Adscriptus, Antoni J., Dr Antoni, Józef z Henrykówki, Pirozko Fulgenciusz. PSB. XXXI. С. 564. Ринда В. Цит. тв. С. 596.

¹⁹ Олійник І. Юзеф Антоній (Йосип Йосипович) Ролле як етнограф Поділля. Народна культура Поділля в контексті національного виховання. Вінниця, 2004. С. 322—335.

²⁰ Окрім того, що Й. Ролле вивчав природознавство у Відні, він брав активну участь в організації та діяльності Товариства подільських лікарів, що керувалося природознавчою Програмою медикотопографічного спостереження Поділля. Таранова Н. Б. Йосип Йосипович Ролле — природодослідник Поділля. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Географія. 2013. № 2. С. 15—22. У гімназійних лекціях розглядав вплив навколишньої природи (та гігієни) на організм людини, зокрема атмосферного тиску, повітря, світла, клімату, атмосферних опадів тощо.

²¹ Автор праць про А. Міцкевича, бібліотекар Краківської академії Ю. Калленбах — уродженець Кам'яця, де в молоді роки в домі Й. Ролле прищепив потяг до історії та літератури, — у листі до нього від 2.07.1887 цікавився станом його "географії Кам'янецького повіту", нагадував про можливість її "надрукувати окремо" академією (а 200 примірників — автору) та просив передати текст восени "через своїх синів" [29, с. 147]. PSB. XI. С. 491—493. Й. Ролле листувався з професором географії у Львівському університеті, ботаніком і мандрівником А. Реманом [29, с. 273]. Magowska A. Цит. тв. С. 135.

²² Прокопчук В. С. Перший з красназавців Поділля. Подільські вісті. 16.XI.1992; Гальчак С. Краєзнавці Вінниччини. Вінниця: Книга-Вега, 2005. С. 163—164; Баженова С. Перший з красназавців Поділля. Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 р. Хмельницький, 2014. С. 137—140.

²³ У 1879—1881 рр. Й. Ролле видав у Кракові двотомовий каталог "Polonica. Materiały do dziejów Polski w pismach rosyjskich (1700—1862)" (т. с. у Rozpr. AU. Wyd. Hist. Filoz. 1879—1881, де подано майже 2500 назв, переважно XVIII ст., іноді з полемічними уточненнями укладача. Ця праця, відзначена вже 1879 р. польським Історико-літературним товариством у Парижі, не втратила значущості й для сучасних дослідників.

²⁴ Й. Ролле, наприклад, видав "Księgę pamiątniczą majora A. Ptaszyńskiego 1769—1793" (Kr., 1881) та доволі дотепний "Opis podróży kijowskiej odbytej w 1840 roku. Z rękop. wyd. Ant. J." Станіслава Холоневського; Lw., 1886. [4]. 155 с.

²⁵ Його нариси "Drukarnie i styczarnia w Berdyczowie" (Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibliografów Polskich: rok 1871. Kr. 1874. S. 14—26) та "Drukarnie na kresach multanskich" (Ib.: rok 1870. Kr. 1873. S. 15—28), "стали базовими для вивчення книговидавничої справи у Правобережній Україні" (В. Отамановський).

²⁶ Мазурик С. В. Йосиф Ролле — видатний лікар і історик медицини Поділля. Наук.-практ. конф. "Культура України і слов'янський світ". Ч. II. К.; К.-П., 1992. С. 84—86.

²⁷ Точніше Komisji historycznej Akademii Umiejętności.

тистичного комітету (1866), почесний член Познанського товариства друзів науки (Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1882) [1—4].

Й. Ролле народився 20 (26) вересня 1830 р. на хуторі Генрихівка (нині — с. Роля Шаргородського р-ну Вінницької обл.). Походив зі спольщеної родини на Поділлі, що мала коріння французьке по батьковій лінії та вірменське²⁸ — по материнській. Батько, Юзеф Ролле, закінчив гімназію та університет у Львові, студіював природознавство у Віденському університеті, але через матеріальні нестатки перервав навчання й влаштувався секретарем князя М. Радзивілла²⁹. Від 1818 р. служив управителем маєтку князя Г. Любомирського, зібрав приватну бібліотеку. Саме батько навчив хлопця французької мови й прищепив йому любов до книги, а мати, освічена шляхтянка, навернула до релігії, музики, народних пісень, польської мови та літератури. Після навчання в Немирівській, Вінницькій, Білоцерківській і Київській гімназіях від 1850 р. юнак студіював медицину в Київському університеті. Уже на I курсі долучився до об'єднання польського земляцтва, в якому завідував бібліотекою, брав участь у "ходіннях у народ", що мали за мету вивчення народного побуту та збирання сільського фольклору, але тримався осторонь політики. На III курсі опинився на три місяці серед божевільних, а на останньому, одночасно з навчанням, майже рік працював фельдшером у київських шпиталях, лікуючи душевнохворих. Ці чинники суттєво вплинули на вибір дисертаційної теми та майбутньої професії: закінчивши 1855 р. навчання з відзнакою, Й. Ролле, за протекцією приятеля батька, подільського маршалка Я. Сулятицького, працював лікарем у містечку Яришеві (нині — село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.), надаючи допомогу всім без винятку пацієнтам, а бідним — безоплатно.

Щоб опанувати нові методи в медицині, 1858 р. Й. Ролле скористав нагодою пів року супроводжувати хворого шляхтича в Саксонію, де суттєво поглибив знання з новітньої психіатрії у лікарні в Зонненштейні, що поблизу Дрездена, а також у кількох інших німецьких закладах. Результатом стала праця 1863—1864 рр. "Choroby umysłowe. Notatki z podróży, odbytej w 1858 roku", першу частину якої присвячено історії психіатрії та статистиці, а другу — загальній патології

²⁸ Й. Ролле подав важливу інформацію щодо вірменів Поділля, зокрема "переконаливо описав роль вірмен у суспільному та політичному житті Кам'яця XVIII ст.". Мінасян А. Польсько-вірменські лікарі 16—19 століть. Зангак-97, 2001. С. 49. Три нариси ("Доля пограничного міста", "Під хрестом", "Чернець") з "Подільських замків на пограниччі Молдови" (1880) перекладено й видано вірменською мовою (Баку, 1903).

²⁹ Будзей О. Роль Ролле: батько чи дід? URL: https://kampod.at.ua/publ/znakhidki_vid_o_budzeja/personaliji/rol_rolle_batko_chi_did.

психічних захворювань. Не всі погодилися з думкою автора про те, що до кінця XIX ст. психіатрії не існувало, а також з тим, що під час класифікації хвороб він надав перевагу Ф. Пінелю, оминаючи новіших авторів.

Повернувшись, Й. Ролле одружився з Ідалією, дочкою адвоката Защинського, від якої мав 5 синів і 2 доньки. Слід зауважити, що син Казимір (1864—1919) став журналістом, працюючи в газетах "Kurier Polski" та "Kurier Poganny", Міхал (Михайло; 1865—1932) — письменником і дослідником історії та культури Волині й Поділля, а Кароль (1871—1954) — інженером та політиком [3]. Михайло, який від 1902 р. був секретарем "Літературно-мистецького кола" у Львові, успадкував великий архів батька, що прислужився йому до написання монографії про гімназію та лицей у Кременці ("Ateny Wołyńskie: szkic z dziejów oświaty w Polsce", Lw. : GiS, 1898 та серія популярно-історичних нарисів, зокрема "З минулих століть" (1908), "Tadeusz Czacki i Krzemieniec" (Львів, 1913), "In illo tempore" (1914), "Ремінним дишелем" (1914). Кароль навчався на хімічному факультеті Львівської політехніки (1889—1894), а оселившись 1899 р. у Подгуже (Podgórze; Josefstadt, a від 4.07.1915 — XXII дільниця Кракова), від 1900 р. керував новоствореною школою кераміки та редагував "Przegląd Ceramiczny"; від 1945 р. співпрацював із PSB. У 1916—1933 рр. був депутатом Краківської міської ради, а впродовж 1928—1938 — сенатором Республіки Польща.

У 1860 р., супроводжуючи на лікування до Парижа подільського поміщика Ярошинського, Й. Ролле ознайомився з роботою місцевих психіатричних клінік, слухав лекції в Сорбонні, зокрема з психіатрії та дерматології, навіть у славнозвісного Ж.-М. Шарко, засновника сучасної неврології, учителя З. Фрейда; студіював найновішу фахову літературу, готовив докторську франкомовну дисертацію на тему "Психічні захворювання"³⁰.

³⁰ Згодом її текст у перекладі автора російською вийшов окремою книгою: Ролле И. И. Психические заболевания. СПб, 1863. 280 с. У 1872 р. Й. Ролле висвітлив у краківському "Przeglądzie Lekarskim" (PL) досвід із власної приватної практики, нагадавши про судово-медичні справи, в яких думку експерта-психіатра з різних причин не було враховано. Спостереження над спадковістю психічних захворювань він виклав у праці "Про спадковість божевілля" ("O dziedziczności obłąkania"), репрезентованій на з'їзді лікарів у Львові 1888 р. і опублікованій у PL (1888—1889) та окремою книгою (1889). "Це велике дослідження, зроблене за зразком класичних творів Чезаро Ломброзо, Теодолія Рібо та Річарда Краффта-Ебінга (Lombroso, Ribot, Krafft-Ebing)". Праця стала результатом 30-річної роботи, зокрема аналізу документів майже 100 "сімейних гілок". PSB, 567. Якщо до цього додати, що у Кам'янці впродовж багатьох років Й. Ролле керував лікарнею для божевільних, то виглядає дивним факт, що про нього забули автори історії психіатрії в ПІ: Bilikiewicz, Tadeusz; Gallus, Jan. Psychiatria polska na tle dziejowym. Warszawa, 1962.

Ідеї молодого вченого привернули увагу фахівців, зосібна начальства Варшавської головної школи, котре запропонувало йому очолити там кафедру психіатрії, однак "через любов до рідного краю", він повернувся до Кам'янця на посаду лікаря-психіатра в місцевому шпиталі (1861). Одночасно читав лекції³¹ в духовній семінарії, не полишаючи літературної та наукової творчості, вів активну суспільно-громадську діяльність, підтримував контакти з бібліотеками, книголюбамі й шанувальниками його творчості³² [29]. У 1880-х рр. виконував обов'язки лікаря-інспектора цукрових заводів Подільської губернії.

Лікаря Ролле вважають одним із фундаторів в Україні соціальної гігієни³³ та історії медицини як науки³⁴, досвідченим дослідником і популяризатором народної медицини³⁵, топографії та лікарської статистики³⁶ Поділля. Низку праць він присвятив медико-топографічному та гігієнічному описові й санітарному стану Подільської губернії³⁷, в яких неодноразово наполягав на тому, що важливою умовою громадського здоров'я є регулярний медичний огляд працівників.

Й. Ролле був одним з організаторів³⁸ Товариства подільських лікарів (1859, із бібліотекою³⁹), незмінним секретарем якого став 1861 р. Завдяки зусиллям Товариства в Кам'янці було створено Ботанічний і Мінералогічний музеї, у Петербурзі виходив часопис "Rozmaitości Lekarskie", а у Варшаві видано "Materiały do topografii i statystyki lekarskiej i higieny Podola"⁴⁰ (1860—1865). Однак наприкінці лютого 1865 р. об'єднання припинило діяльність. Його президента О. Кремера вислали за кордон, а над Й. Ролле встановили поліцейський нагляд. Водночас учений продовжував суспільно-громадську⁴¹ та медико-превентивну діяльність, ініціював створення Подільського товариства людинолюбства (1884), першого на Поділлі медико-краєзнавчого музею⁴², безоплатної лікарні для бідних, курсів акушерок і пункту щеплення від віспи, виступав проти проституції⁴³, запровадив водолікування й трудотерапію (terapię zajęciową), скасувавши традиційні зв'язування та обливання хворих холодною водою (PSB. XXXI, 565—566).

(Далі буде)

Надійшла до редакції 15 лютого 2022 року

³¹ Ролле И. И. Популярная гигиена: курс лекций, прочитанных в православной духовной семинарии. Подольские епархиальные ведомости (далі — ПодЕВ). 1879. № 10—20. Окр. вид. К.-П. : Под. губ. стат. комитет, 1880. 60 с.

³² Графиня Теофілія Дзялінська (Działyńska) з Коморовських, наприклад, запрошувала (8.10.1887) Й. Ролле у Троянів ознайомитися з архівом колишніх власників кількох сіл і маєтностей на Бердичівщині (Trojanowa, Woroniczach i Działyńskich). В. Jag. Rkp. 7829 IV. S. 78 [29, с. 147].

³³ Низку матеріалів із гігієни оприлюднено в "Пр. Т-ва подільських лікарів" (1864) і в "Пр. Поділ. губ. статист. Комітету" (Гігієнічні нариси Подільської губернії. 1869. Т. I. С. 1—64; Пор. Нариси гігієни Подільської губернії. Пам'ятна книжка Подільської губернії за 1866 р.), а 1865 р. у Варшаві вийшла його брошура "Гігієна і санітарія Кам'янця і Кам'янецьчини в 50—60-ті рр. XIX ст.". Й. Ролле "глибоко проаналізував стан захворюваності серед робітників цукроварень, викрив її соціально-економічні причини й запропонував підприємцям під гаслом "більше чистого повітря, світла, якісної їжі і відпочинку" поліпшити умови проживання, харчування й праці на виробництві, зменшити тривалість надмірного (12—14 год.) робочого дня" [3].

³⁴ На основі джерел із монастирських, церковних і приватних архівів Й. Ролле 1872 р. подав огляд епідемій та ендемічних захворювань на Поділлі від XV ст. [1]. Rolle J. Szpitale, służba zdrowia, choroby panujące na gminie w dawnym Województwie Podolskiem od początku XV wieku. Dwytygodnik higieny publicznej krajowej (Kr.). 1872. N 10; Ролле И. И. О тифозной эпидемии в г. Каменце в феврале 1882 г. К.-П., 1883.

³⁵ У праці про медико-санітарний стан Могилівського повіту вчений виокремив "історичне значення української народної медицини для народних мас і називав її 'великою і найдавнішою у світі школою'". Робак І. Ю., Савчук З. С. С. 140.

³⁶ Ролле И. И., Демяненко А. П. Статистические описания Подольской губернии. К.—П., 1866. 65 с. У "Пр. Варшавського т-ва лікарів" з'явився його "Нарис гігієни Поділля на тлі статистики" (1863; окр. вид. — 1864). Й. Ролле опублікував першу статистику психічних захворювань у Європі. Magowska A. Цит. тв. С. 131.

³⁷ Наприклад, "Матеріали для медико-топографічного та гігієнічного опису Подільської губернії" (1865, 82 с.).

³⁸ Разом з університетським колегою А. Баранецьким (Baraniecki; 1828—1891) і співавтором, кам'янецьким гімназійним лікарем О. Кремером (1813—1880).

³⁹ "За кількістю та якістю медичної, природознавчої і краєзнавчої літератури вона тоді була найбільшою в губернії і фактично стала першою серйозною спробою заснування публічної бібліотеки в Кам'янці-Подільському і на Поділлі загалом". Таранова Н. Цит. тв. На час її перевезення до Києва (1865), у ній налічувалося 3526 томів, значна частина яких походила з приватної колекції Й. Ролле. Проців О. Я. Цит. тв.

⁴⁰ Пор.: Kremer A. Rolle J. Materiały do topografii i statystyki lekarskiej Podola. TL. 1864.

⁴¹ Й. Ролле, наприклад, разом з Є. Сіцінським, М. Яворовським та іншими діячами, активно протестував проти вивезення старовинних пам'яток із Поділля.

⁴² У 1865 р. у фондах 11 відділів Музею налічувалося 5040 експонатів (зосібна, діюча електрична машина в техвідділі, стародруки та старожитності). Таранова Н. Цит. тв.

⁴³ Зокрема, в історико-юридичному нарисі Ролле Й. Й. Проституція в містах Подільської губернії. Архів судової медицини. СПб., 1884. С. 102—132.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 73 пр. Зам. 40.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html